

Societatea spectacolului

Guy Debord

1998

Cuprins

I. Separarea desăvârșită	3
II. Marfa ca spectacol	10
III. Unitate și diviziune în aparență	15
IV. Proletariatul ca subiect și ca reprezentare	21
V. Timp și istorie	38
VI. Timpul spectacular	45
VII. Amenajarea teritoriului	50
VIII. Negarea și consumul în cultură	54
IX. Ideologia materializată	62

I. Separarea desăvârșită

«Dar, firește, timpul de azi... preferă lucrului existent imaginea, originalului – copia, realității – reprezentarea, esenței – aparența; căci *sfântă* pentru el este numai *iluzia*, *profan* este însă *adevărul*. Mai mult, sfințenia crește în ochii lui în aceeași măsură în care descrește adevărul și sporește iluzia, în așa fel *încît cel mai înalt grad al iluziei* pentru el este și *cel mai înalt grad al sfințeniei*.»

Feuerbach, Preacuvîntare la ediția a doua a *Esenței creștinismului*¹

1

Toată viața societăților în care domnesc condițiile moderne de producție se prezintă ca o imensă acumulare de *spectacole*². Tot ceea ce era trăit în mod direct s-a îndepărtat într-o reprezentare.

2

Imaginile, care s-au desprins de fiecare aspect al vieții, fuzionează într-un curs comun, în care unitatea acestei vieți nu mai poate fi restabilită. Realitatea luată în considerare *în mod parțial* se manifestă în propria sa unitate generală ca pseudo-lume *aparte*, obiect destinat doar contemplării. Specializarea imaginilor despre lume se regăsește, desăvîrșită, în lumea imaginii autonomizate, în care minciunosul s-a mințit pe el însuși. Spectacolul în general, ca inversiune concretă a vieții, este mișcarea autonomă a neviului.

3

Spectacolul se prezintă în același timp ca societatea însăși, ca o parte a ei și ca *instrument de unificare*. Ca parte a societății, el este prin excelență sectorul care concentrează orice privire și orice conștiință. Datorită faptului că acest sector este *separat*, el este și locul privirii înșelate și al falsei conștiințe, iar unificarea pe care o înfăptuiește nu e altceva decît un limbaj oficial al separației generalizate.

4

Spectacolul nu este un ansamblu de imagini, ci un raport social între persoane, raport mijlocit de imagini.

5

Spectacolul nu poate fi înțeles ca exces al unei lumi a vederii, ca produs al tehnicilor de difuzare masivă a imaginilor. El este mai degrabă o *Weltanschauung* devenită efectivă, tradusă la scară materială. El este o viziune a lumii care s-a obiectivat.

6

Spectacolul, luat în totalitatea sa, este rezultatul și, în același timp, proiectul modului de producție existent. El nu este un supliment al lumii reale, un ornament adăugat ei. El este miezul irealismului societății reale. Sub toate formele sale specifice, informație sau propagandă, publicitate sau consum direct de divertisment, spectacolul constituie *modelul* actual al vieții dominante la nivel social. El este afirmarea omniprezentă a alegerii *deja făcute* în producție, precum și consumul său corespunzător. Forma și conținutul spectacolului deopotrivă sînt justificarea absolută a condițiilor și scopurilor sistemului existent. Spectacolul este, de asemenea, *prezența permanentă* a acestei justificări, prin faptul că ocupă partea principală din timpul trăit în afara producției moderne.

¹ Ludwig Feuerbach, *Esență creștinismului*, trad. rom. de Petre Drăhici și Radu Stoichiță, Editura Științifică, București, 1961, p. 21.

² Debord îl parafrazează aici pe Marx, care își deschide *Capitalul* astfel: «Avuța societăților în care domnește modul de producție capitalist apare ca o uriașă îngrădire de măfuri» (vol. I, cartea I, secțiunea I, cap. I, în Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, vol. 23, Editura Politică, București, 1966, p.49).

7

Separația face parte ea însăși din unitatea lumii, din praxisul social global care s-a scindat în realitate și în imagine. Practica socială, în fața căreia se afirmă spectacolul autonom, este și totalitatea reală în care se cuprinde spectacolul. Dar sciziunea care se produce în această totalitate o mutilează pînă într-acolo încît face ca spectacolul să se manifeste ca propriul său scop. Limbajul spectacolului se constituie din *semne* ale producției dominante, semne care sînt totodată și finalitatea ultimă a acestei producții.

8

Nu se poate contrapune în mod abstract spectacolul activității sociale efective; o asemenea dedublare este ea însăși dedublată. Spectacolul care inversează realul este, la rîndul lui, realmente produs. În același timp, realitatea trăită este invadată efectiv de contemplarea spectacolului, preluînd în sine ordinea spectaculară și aderînd la ea în mod necondiționat. Realitatea obiectivă e prezentă de ambele părți. Fiecare noțiune astfel fixată nu are ca temei decît trecerea în opusul său: realitatea apare în spectacol, în vreme ce spectacolul este real. Această alienare reciprocă este esența și suportul societății existente.

9

În lumea *realmente răsturnată*, adevăratul este un moment al falsului.

10

Conceptul de spectacol unifică și explică o mare diversitate de fenomene aparente. Diversitatea lor și contrastele dintre ele sînt aparențele acestei aparențe social organizate, care trebuie să fie ea însăși recunoscută în adevărul său general. Definit în proprii săi termeni, spectacolul este *afirmarea* aparenței și afirmarea fiecărei vieți omenești, adică sociale, ca simplă aparență. Dar critica ce intră în contact cu adevărul spectacolului îl dezvăluie ca fiind *negarea* vizibilă a vieții, ca o negare a vieții care a *devenit vizibilă*.

11

Pentru a descrie spectacolul, formarea și funcțiile sale, forțele care încearcă să-l distrugă, trebuie să facem o distincție artificială între niște elemente inseparabile. *Analizînd* spectacolul, se vorbește într-o anumită măsură chiar limbajul spectacularului, prin aceea că se trece în spațiul metodologic al acelei societăți care se exprimă în spectacol. Dar spectacolul nu e nimic altceva decît *sensul* practicii totale a unei formațiuni economico-sociale, *programul său de lucru*. Este momentul istoric căruia îi aparținem.

12

Spectacolul se înfățișează ca o enormă pozitivitate indiscutabilă și inaccesibilă. El spune doar atît: «ceea ce apare este bun, ceea ce este bun apare». Atitudinea pe care o pretinde din principiu este această acceptare pasivă, pe care a și obținut-o, de altfel, prin maniera sa de a apărea fără replică, prin monopolul său asupra aparenței.

13

Caracterul fundamental tautologic al spectacolului decurge din simplul fapt că mijloacele sale sînt în același timp scopul său. În imperiul pasivității moderne, el este soarele care nu apune niciodată. El acoperă toată suprafața pămîntului, scaldîndu-se la nesfîrșit în propria-i glorie.

14

Societatea care se întemeiază pe industria modernă nu este în mod întîmplător sau superficial una spectaculară, ea este fundamental o societate *spectaculistă*. În spectacol, imagine a economiei dominante, scopul nu e nimic, dezvoltarea e totul. Spectacolul nu caută să ajungă decît la el însuși.

15

Ca indispensabilă podoabă compusă din obiecte produse acum, ca expunere generală a raționalității sistemului și ca sector economic avansat, care modelează în mod direct o multitudine crescândă de imagini-obiecte, spectacolul este *principala producție* a societății actuale.

16

Spectacolul îi aservește pe oameni în măsura în care economia i-a aservit deja complet. El nu este altceva decât economia dezvoltându-se pentru ea însăși, reflectare fidelă a producției de lucruri și obiectivare infidelă a producătorilor.

17

Prima fază a dominației economiei asupra vieții sociale antrenase, în definirea oricărei realizări a omului, o evidentă degradare a lui *a fi* în *a avea*. Faza actuală, a ocupării totale a vieții sociale de către rezultatele acumulate ale economiei, conduce la o alunecare generalizată a lui *a avea* în *a părea*, singura sursă, de-acum, a prestigiului imediat și a funcției ultime a oricărui «a avea». În același timp, orice realitate individuală a devenit socială și direct dependentă de puterea socială, modelată de ea. Doar prin aceea că *nu este*, i se permite să apară.

18

Acolo unde lumea reală se transformă în simple imagini, ele devin ființe reale și motivații eficiente ale unui comportament hipnotic. Spectacolul, ca tendință de *a face vizibilă*, prin diferite mediații specializate, lumea care nu mai e direct sesizabilă, găsește în mod firesc în văz simțul omenesc privilegiat, așa cum altădată a fost pipăitul; simțul cel mai abstract și cel mai ușor de mistificat corespunde perfect abstracției generalizate a societății actuale. Dar spectacolul nu poate fi identificat cu simpla privire, nici atunci când aceasta e combinată cu ascultarea. El este ceea ce scapă activității oamenilor, reexaminării și corectării faptelor lor. El este contrariul dialogului. Pretutindeni unde există *reprezentare* independentă, spectacolul se reconstituie.

19

Spectacolul este moștenitorul tuturor *slăbiciunilor* proiectului filosofic occidental, care a fost o comprehensiune dominată de categoriile *văzului* a activității și care se întemeiază, de asemenea, pe neîncetata desfășurare a raționalității tehnice exacte, născute din această gândire. Spectacolul nu realizează filosofia, ci filosofiază (*philosophise*) realitatea. Viața concretă a tuturor s-a degradat, devenind un univers *speculativ*.

20

Filosofia, ca putere a gândirii separate și ca gândire a puterii separate, n-a fost niciodată capabilă să depășească prin ea însăși teologia. Spectacolul este reconstrucția materială a iluziei religioase. Tehnica spectaculară n-a risipit norii religioși în care oamenii își situaseră propriile puteri rupte de ei, ci doar le-a legat din nou de o bază pămîntească. În acest fel, viața cea mai pămîntească devine opacă și irespirabilă. Ea nu mai alungă în ceruri, ci adăpostește în sine contestarea sa absolută, paradisul său amăgitor. Spectacolul este realizarea tehnică a exilării puterilor umane într-un dincolo, sciziunea desăvîrșită în interiorul omului.

21

Pe măsură ce necesitatea e socialmente visată, visul devine necesar. Spectacolul este visul urît al societății moderne încătușate, care nu e, în cele din urmă, decât expresia dorinței sale de a dormi. Spectacolul e paznicul acestui somn³.

³ Aluzie la Freud: «Departa de a fi un factor de tulburare a somnului... visul este protector al somnului, pe care îl apără împotriva a ceea ce e susceptibil să-l tulbure... El nu poate evita să ne prilejuiască anumite tulburări, așa cum paznicul de noapte este obligat să facă el însuși zgomot urmându-i pe acei care, prin scandalul lor nocturn, ne-ar fi trezit cu siguranță». (Sigmund Freud, *Introducere în psihanaliză. Prelegeri de psihanaliză. Psihopatologia vieți cotidiene*, trad. rom. Leonard Gavrilii, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1980, p. 143)

22

Faptul că puterea practică a societății moderne s-a rupt de aceasta și și-a construit un imperiu independent în spectacol, nu poate fi explicat decât printr-un alt fapt, și anume că acestei practici puternice îi lipsea în continuare coeziunea, rămânând în contradicție cu sine însăși.

23

La baza spectacolului se află cea mai veche specializare socială, specializarea puterii. Spectacolul este astfel o activitate specializată care vorbește în numele tuturor celorlalte. El e reprezentarea diplomatică a societății ierarhizate în fața ei însăși, în care orice altă luare de cuvânt e interzisă. Ceea ce e mai modern aici este și ceea ce e mai arhaic.

24

Spectacolul este discursul neîntrerupt pe care ordinea actuală îl ține despre sine, monologul său elogios. Este autoportretul puterii în epoca administrării totale a condițiilor de existență. Aparența fetișistă de pură obiectivitate în relațiile spectaculare maschează caracterul lor de relații între oameni și între clase: o a doua natură pare să domine mediul nostru, cu legile sale fatale. Dar spectacolul nu e produsul necesar al dezvoltării tehnice considerate ca o dezvoltare *naturală*. Societatea spectacolului este, dimpotrivă, forma care își alege propriul său conținut tehnic. Dacă spectacolul, înțeles în sensul restrâns de «mijloace de comunicare în masă», care sînt manifestarea sa superficială cea mai copleșitoare, poate crea impresia că invadează întreaga societate sub forma unei simple instrumentări, aceasta din urmă nu are totuși nimic neutru în ea, fiind tocmai instrumentarea care convine cel mai bine automișcării sale totale. Dacă nevoile sociale ale epocii în care se dezvoltă asemenea tehnici nu pot fi satisfăcute decât prin mijlocirea lor, dacă administrarea acestei societăți și orice contact între oameni nu se mai pot efectua decât prin intermediul acestei puteri de comunicare instantanee, e pentru că o astfel de «comunicare» este esențialmente *unilaterală*, astfel încît concentrarea sa înseamnă acumularea în mâinile administrației sistemului existent a mijloacelor care îi permit realizarea acestei administrări determinate. Sciziunea generalizată a spectacolului este inseparabilă de *statul* modern, adică de forma generală a sciziunii în societate, produs al diviziunii muncii sociale și organ al dominației de clasă.

25

Separarea este alfa și omega spectacolului. Instituționalizarea diviziunii sociale a muncii, constituirea claselor, dăduseră naștere unei prime contemplări sacre, ordinea mitică cu care se înconjoară, încă de la apariție, orice putere. Sacrul a justificat rînduirea cosmică și ontologică ce corespundea intereselor stăpînilor, el a explicat și a înfrumusețat acolo unde societatea *nu era în stare s-o facă*. Orice putere separată a fost deci spectaculară, iar adeziunea tuturor la o asemenea imagine fixă nu însemna decât recunoașterea comună a unei prelungiri imaginare pentru sărăcia activității sociale reale, încă puternic resimțită ca o condiție unitară. Spectacolul modern exprimă, dimpotrivă, ceea ce societatea *poate să facă*, dar în această expresie *permisul* se opune în mod absolut *posibilului*. Spectacolul este conservarea înconștienței în schimbarea practică a condițiilor de existență. El este propriul său produs și cel care și-a impus regulile: el este un pseudosacru. Spectacolul arată ceea ce *este*: putere separată dezvoltîndu-se în ea însăși, prin creșterea productivității cu ajutorul perfecționării neîncetate a diviziunii muncii pînă la o parcellizare a gesturilor, dominate de mișcarea independentă a mașinilor și lucrînd pentru o piață tot mai extinsă. În cursul acestei mișcări, în care forțele care s-au putut dezvolta separîndu-se nu s-au regăsit încă, au dispărut orice fel de comunitate și orice sens critic.

26

Odată cu separarea generalizată dintre muncitor și produsul său, se pierde orice punct de vedere unitar asupra activității desfășurate, orice comunicare personală directă între producători. Urmînd progresul acumulării produselor separate și al concentrării procesului productiv, unitatea și comunicarea

devin atributul exclusiv al conducerii sistemului. Reușita sistemului economic al separației este *proletarizarea* lumii.

27

Prin însăși reușita producției separate ca producție a separatului, experiența fundamentală legată în societățile primitive de o activitate principală este pe cale să se deplaseze, la polul dezvoltării sistemului, înspre nemuncă și inactivitate. Dar această inactivitate nu este cu nimic eliberată de activitatea producătoare: ea depinde de aceasta, este supunere neliniștită și admirativă la necesitățile și la rezultatele producției, fiind, de fapt, un produs al raționalității sale. Nu poate exista libertate în afara activității, iar în cadrul spectacolului orice activitate e negată, tot așa cum activitatea reală a fost integral mobilizată pentru edificarea acestui rezultat. Astfel, actuala «eliberare a muncii», creșterea timpului liber, nu înseamnă nicidecum eliberare în muncă sau eliberare a unei lumi modelate prin această muncă. Nimic din activitatea uzurpată în muncă nu se poate regăsi în supunerea la rezultatul său.

28

Sistemul economic întemeiat pe izolare este o *producție circulară a izolării*. Izolarea întemeiază tehnica, iar procesul tehnic izolează la rîndul său. De la automobil la televizor, toate *bunurile selectionate* de către sistemul spectacular sînt și arme pentru consolidarea continuă a condițiilor de izolare a «mulțimilor însingurate». Spectacolul își regăsește tot mai concret propriile sale presupozitii.

29

Originea spectacolului se află în pierderea unității lumii, iar expansiunea uriașă a spectacolului modern exprimă totalitatea acestei pierderi: abstracția oricărei munci specifice ca și abstracția generală a producției de ansamblu se traduc perfect în spectacol, al cărui *mod concret de a fi* este tocmai abstracția. În spectacol, o parte a lumii *se reprezintă* în fața lumii și îi este superioară. Spectacolul nu este decît limbajul comun al acestei separări. Ceea ce unește spectatorii nu este decît un raport ireversibil cu centrul însuși care le menține izolarea. Spectacolul reunește separatul, dar îl reunește *ca separat*.

30

Alienarea spectatorului în profitul obiectului contemplat (care este, de altfel, rezultatul propriei sale activități inconștiente) se exprimă astfel: cu cît contemplă mai mult, cu atît trăiește mai puțin; cu cît acceptă mai mult să se recunoască în imaginile dominante ale nevoii, cu atît își înțelege mai puțin propria existență și propria dorință. Exterioritatea spectacolului în raport cu omul activ se manifestă prin aceea că propriile sale gesturi nu mai sînt ale lui, ci ale altuia, care i le reprezintă. De aceea, spectatorul nu se simte nicăieri acasă, căci spectacolul e pretutindeni⁴.

31

Muncitorul nu se produce pe sine, el produce o putere independentă⁵. *Succesul* acestei producții, abundența ei, se întorc la producător *ca abundență a deposedării*. Întreg timpul și spațiul lumii sale îi devin *străine* odată cu acumularea produselor sale alienate. Spectacolul este harta acestei noi lumi,

⁴ Aluzie la Marx: «...înstrănarea muncitorului în obiectul să își găsească expresia în următoarele: cu cît muncitorul produce mai mult, cu atît are de consumat mai puțin; cu cît produce mai multe valori, cu atît mai lipsit de valoare și demnitate devine el însuși; cu cît e mai bine format produsul său, cu atît mai deformat e muncitorul; cu cît mai civilizată e obiectul său, cu atît mai barbar este muncitorul; cu cît mai puternică este munca sa, cu atît mai neputincios devine muncitorul; cu cît mai ingenioasă (*geistreich*) devine munca lui, cu atît mai mare devine săăia spirituală (*geistlos*) a muncitorului și sclavia lui față de natură» (*Manuscrisele economico-filosofice*, Primul manuscris, cap. «Munca înstrănată», § XXIII, p. 64, trad. rom. Vasile Dem. Zamfirescu, Editura Politică, București, 1987).

⁵ Aluzie la Marx: «...obiectul pe care muncă, produsul ei, i se opune ca ceva străn, ca o forță independentă de producător» (*Manuscrisele economico-filosofice*, p. 62).

hartă care îi acoperă cu precizie teritoriul. Tocmai forțele care ne-au scăpat ni *se înfățișează* în toată puterea lor.

32

Spectacolul în societate corespunde unei fabricări concrete a alienării. Expansiunea economică înseamnă, în principal, expansiunea acestei producții industriale precise. Ceea ce sporește odată cu economia funcționând pentru ea însăși, nu poate fi decât alienarea, care se afla deja în nucleul său original.

33

Omul separat de produsul său produce el însuși cu o forță din ce în ce mai mare toate detaliile lumii lui, separându-se astfel din ce în ce mai mult de lumea sa. Cu cât viața e mai mult produsul său, cu atât el e mai separat de propria sa viață.

34

Spectacolul este *capitalul* ajuns la un asemenea grad de acumulare încât devine imagine.

II. Marfa ca spectacol

«Căci marfa poate fi înțeleasă în esența sa autentică decît ca și categorie universală a existenței sociale totale. Doar în acest context reificarea apărută în raportul comercial dobîndește o semnificație decisivă, atît pentru evoluția obiectivă a societății, cît și pentru atitudinea oamenilor față de ea, pentru supunerea conștiinței lor la formele în care această reificare se exprimă... Această supunere se accentuează și datorită faptului că odată cu sporirea raționalizării și mecanizării procesului de muncă, activitatea muncitorului își pierde caracterul său de activitate pentru a deveni o atitudine *contemplativă*.»

Lukács, *Istorie și conștiință de clasă*

35

În această mișcare esențială a spectacolului, ce constă în a relua în sine tot ce exista în activitatea umană *în stare fluidă*, pentru a-l poseda în stare coagulată, sub forma unor lucruri devenite valoare exclusivă prin *formularea negativă* a valorii trăite, recunoaștem vechiul nostru dușman, cel care știe atît de bine să dea impresia, la prima vedere, a ceva trivial și de la sine înțeles, cînd, de fapt, el este atît de complex și atît de plin de subtilități metafizice: *marfa*⁶.

36

Principiul fetișismului mărfii, dominația societății de către «lucruri suprasensibile deși sensibile», este cel care se împlinește în mod absolut în spectacol, acolo unde lumea sensibilă e înlocuită cu o selecție de imagini existînd deasupra ei, selecție care poate fi totuși recunoscută ca sensibilul prin excelență.

37

Lumea deopotrivă prezentă și absentă pe care spectacolul ne-o *arată* este lumea mărfii dominînd tot ceea ce este trăit. Iar lumea mărfii este înfățișată *așa cum este*, căci mișcarea sa e identică cu *îndepărtarea* oamenilor unul de altul și de produsul lor global.

38

Scăderea calității obiectelor pe care le elogiază, atît de evidentă la toate nivelurile limbajului spectacular, și a conduitelor pe care le reglează, nu face decît să exprime însușirile fundamentale ale producției reale care înlătură realitatea: forma-marfă e întru totul egalitatea cu sine, categoria cantitativului. Ea dezvoltă cantitativul și nu se poate dezvolta decît în el.

39

Această dezvoltare ce exclude calitativul este supusă ea însăși, ca și dezvoltare, procesului calitativ: spectacolul semnifică tocmai faptul că el a depășit pragul *propriei sale abundențe*; aceasta nu e adevărat, la nivel local, decît în cîteva puncte, dar este întru totul adevărat la scară universală, care este referința originală a mărfii, referință pe care mișcarea sa practică, unificînd Pămîntul ca piață mondială, a verificat-o.

40

Dezvoltarea forțelor de producție a fost *istoria reală inconștientă* care a construit și a modificat condițiile de existență ale grupurilor umane ca și condiții de supraviețuire și de extindere a acestor condiții: baza economică a tuturor acțiunilor lor. Sectorul mărfii a determinat, în interiorul unei economii naturale, constituirea unui surplus al supraviețuirii. Producția de mărfuri, care implică schimbul de produse diferite între producători independenți, a putut să rămînă multă vreme artizanală, avînd o funcție economică marginală, în care adevărul său cantitativ rămîne încă mascat. Cu toate acestea,

⁶ Aluzie la Marx: «La prima vedere o marfă pare un lucru simplu, banal. Analiza ei arată însă că marfa este un lucru foarte complicat, plin de subtilități metafizice și de ciudății teologice» (*Capitalul*, I, I, 4, «Caracterul de fetiș al măfii și misterul său», în *vol.cit.*, p. 85).

acolo unde a găsit condițiile sociale ale marelui comerț și ale acumulării de capitaluri, ea și-a întins dominația totală asupra economiei. Întreaga economie a devenit atunci ceea ce marfa se dovedise a fi de-a lungul acestei cuceriri: un proces de dezvoltare cantitativă. O asemenea desfășurare neîncetată a puterii economice sub forma mărfii, desfășurare ce a transformat munca omenească în muncă-marfă, în *salariat*, ajunge în mod cumulativ la o abundență în care problema primă a supraviețuirii este, fără îndoială, rezolvată, dar de așa manieră încât ea trebuie reconsiderată mereu și pusă de fiecare dată la un nivel superior. Creșterea economică eliberează societățile de presiunea naturală care le obliga la lupta imediată pentru supraviețuire, dar acum ele nu s-au mai eliberat de eliberatorul lor. *Independența* mărfii s-a extins la ansamblul economiei asupra căreia domnește. Economia transformă lumea, dar o transformă numai într-o lume a economiei. Pseudonatura în care munca omenească s-a alienat cere acesteia să rămână la nesfârșit în *slujba ei*, slujbă care, nefiind judecată și iertată de păcate decât prin ea însăși, reușește să concentreze toate eforturile și proiectele socialmente licite. Abundența mărfurilor, adică a raporturilor de piață, nu mai poate fi decât *supraviețuirea sporită*.

41

Dominația mărfii s-a exercitat mai întâi într-un mod mascat asupra economiei care, ca bază materială a vieții sociale, rămânea și ea neobservată și neînțeleasă, asemeni unui lucru familiar care nu e totuși cunoscut. Într-o societate în care marfa concretă rămâne rară sau minoritară, dominația aparentă a banului este cea care se impune ca emisarul investit cu puteri depline și care vorbește în numele unei puteri necunoscute. Odată cu revoluția industrială, cu diviziunea manufacturieră a muncii și cu producția masivă pentru piața mondială, marfa apare în mod efectiv ca o putere care vine să *ocupe* realmente viața socială. Tot atunci are loc și nașterea economiei politice ca știință dominantă și ca știință a dominației.

42

Spectacolul este momentul în care marfa a ajuns să *ocupe în totalitate* viața socială. Nu numai că raportul cu marfa devine vizibil, dar nu se mai vede nimic în afara lui: tot ce se vede este lumea sa. Producția economică modernă își mărește dictatura extensiv și intensiv. În locurile mai puțin industrializate, dominația sa e deja prezentă prin câteva mărfuri-vedetă și sub forma dominației imperialiste a zonelor aflate în fruntea dezvoltării productivității. În aceste zone avansate, spațiul social este invadat de o suprapunere continuă de straturi geologice de mărfuri. În momentul celei de-a «doua revoluții industriale», consumul alienat devine, pentru mase, o datorie suplimentară față de producția alienată. *Întreaga muncă vândută* a unei societăți se transformă la nivel global, în *marfă totală*, al cărei ciclu trebuie să se continue. Pentru aceasta, e necesar ca marfa totală să revină în mod fragmentar la individul fragmentar, absolut separat de forțele de producție ce acționează ca un întreg. Aici trebuie deci să se specializeze, la rândul său, și știința specializată a dominației: astfel, ea se fărâmițează în sociologie, psihotehnică, cibernetică, semiologie etc., vechind la autoreglarea tuturor nivelelor procesului.

43

Dacă în faza primitivă a acumulării capitaliste «economia politică nu vede în *proletar* decât *muncitorul*⁷» care trebuie să primească minimul indispensabil pentru conservarea forței sale de muncă, fără a-l considera vreodată «în timpul său liber, în umanitatea sa», această poziție de idei a clasei dominante se răstoarnă deîndată ce gradul de abundență atins în producția de mărfuri reclamă un plus de colaborare din partea muncitorului. Acesta, spălat brusc de disprețul care îi este clar arătat de modalitățile de organizare și supraveghere a producției, se vede, în afara orelor de program, tratat zilnic, fie și doar

⁷ Aluzie la Marx: «Se înțelege de la sine că pe proletar, adică pe omul care, nedispunând nici de capital, nici de rentă funciară, trăiește exclusiv din muncă, și anume dintr-o muncă unilaterală, abstractă, economia politică îl consideră numai ca muncitor. De aceea ea poate să susțină că, muncitorul asemeni oricărui cal, trebuie să cișige atât cât să poată munci. Ea nu-l consideră în timpul când nu lucrează, nu-l consideră ca om, ci lasă aceasta în seama tribunalelor penale, în seama medicilor și a religiei, a tabelelor statistice și politicii, în seama starostelui cerștorilor» (*Manuscrisele economico-filosofice din 1844*, Primul manuscris, p. 24).

aparent, ca o persoană importantă, cu o politețe zeloasă, sub deghizarea consumatorului. Acum *umanismul mărfii* are grijă de «timpul liber și umanitatea» muncitorului, pentru simplul motiv că economia politică poate și trebuie să domine aceste sfere *ca economie politică*. În acest fel, «renegarea desăvârșită a omului» a cuprins totalitatea existenței umane.

44

Spectacolul este un permanent război al opiului pentru a impune identificarea bunurilor cu mărfurile și a satisfacției cu supraviețuirea sporind conform propriilor sale legi. Dar dacă supraviețuirea consumabilă e ceva care trebuie să sporească mereu, aceasta se datorează și faptului că ea *conține mereu în sine privațiunea*. Dacă nu există nici un dincolo al supraviețuirii sporite, nici un punct în care ar putea să-și înceteze creșterea, e pentru că ea însăși nu este dincolo de privațiune, ci doar privațiune devenită mai bogată.

45

Odată cu automatizarea, care este sectorul cel mai avansat al industriei moderne și, în același timp, modelul în care se rezumă perfect practica sa, trebuie ca lumea mărfii să depășească această contradicție: instrumentarea tehnică ce suprimă în mod obiectiv munca trebuie să aibă în vedere, în egală măsură, păstrarea *muncii ca marfă* și ca unic loc de naștere a mărfii. Pentru ca automatizarea, sau orice altă formă mai puțin extremă de creștere a productivității muncii, să nu aibă ca efect diminuarea efectivă a timpului de muncă socialmente necesar la scara societății, se impune crearea de noi locuri de muncă. Sectorul terțiar, serviciile, sînt o imensă rețea de linii de front ale unei întregi armate de distribuire și de elogiare a mărfurilor actuale; mobilizare de forțe înlocuitoare ce descoperă oportun, în facticitatea însăși a nevoilor relative la asemenea mărfuri, necesitatea unei atari organizări a muncii din spatele frontului.

46

Valoarea de schimb nu s-a putut forma decît ca agent al valorii de întrebuințare, dar victoria dobîndită cu propriile arme a creat condițiile dominației sale autonome. Mobilizînd orice trebuință umană și acaparînd monopolul satisfacerii sale, ea a sfîrșit prin *a dirija trebuința*. Procesul de schimb s-a identificat cu toate trebuințele posibile și le-a redus după voia sa. Valoarea de schimb este condotierul valorii de întrebuințare, care sfîrșește prin a duce războiul pe propria socoteală.

47

Această constantă a economiei capitaliste, care este *scăderea tendențială a valorii de întrebuințare*, dezvoltă o nouă formă de privațiune în interiorul supraviețuirii sporite, în care se menține totuși vechea penurie, pentru că ea obligă pe marea majoritate a oamenilor, în calitatea lor de muncitori salariați, să participe la continuarea infinită a efortului său și pentru că fiecare știe că trebuie să i se supună sau să moară. Realitatea acestui șantaj, faptul că trebuința, în forma sa cea mai elementară (mîncatul, locuitul), nu mai există decît încătușată în bogăția iluzorie a supraviețuirii sporite, este baza reală a acceptării iluziei în general în consumul de mărfuri moderne. Consumatorul real devine consumator de iluzii. Marfa este această iluzie efectiv reală, iar spectacolul manifestarea sa generală.

48

Valoarea de întrebuințare, cuprinsă odinioară implicit în valoarea de schimb, trebuie să fie proclamată acum în mod explicit în realitatea inversată a spectacolului, tocmai pentru că realitatea sa efectivă este erodată de economia de piață supradezvoltată și pentru că o viață falsă are nevoie de o pseudojustificare.

49

Spectacolul este cealaltă față a banului: echivalentul general abstract al tuturor mărfurilor⁸. Dar dacă banul a dominat societatea în calitatea sa de reprezentare a echivalenței centrale, adică a caracterului schimbabil al numeroaselor bunuri a căror întrebuințare nu putea fi comparată, spectacolul este

⁸ Referire la Marx și la analiza lui a formei bani din *Capitalul*, Cartea I, secțiunea I, cap. 2, «Procesul schimbului».

complementul său modern dezvoltat, în care totalitatea lumii pieței apare în bloc, ca o echivalență generală cu ceea ce ansamblul societății poate să fie și să facă. Spectacolul este banul pe care *doar îl privim*, căci în el totalitatea trebuințelor s-a schimbat deja contra totalității reprezentărilor abstracte. Spectacolul nu e numai servitorul *pseudoîntrebuințării*, el este deja în sine pseudoîntrebuințare a vieții.

50

Rezultatul concentrat al muncii sociale, în momentul abundenței *economice*, devine aparent și supune orice realitate aparentei, care este acum un produs al aparentei. Capitalul nu mai este centrul invizibil care dirijează modul de producție: acumularea sa îl etalează în toate dimensiunile sale sub formă de obiecte sensibile. Toată întinderea societății este portretul lui.

51

Victoria economiei autonome trebuie să fie în același timp pierzania sa. Forțele pe care le-a dezlănțuit suprimă *necesitatea economică*, baza imuabilă a vechilor societăți. Când o înlocuiește cu necesitatea dezvoltării economice infinite, ea nu poate decât să înlocuiască satisfacerea nevoilor umane primare sumar recunoscute cu o fabricare neîntreruptă de pseudonevoi, care se reduc la unica pseudonevoie a menținerii dominației sale. Dar economia autonomă se separă pentru totdeauna de nevoia profundă tocmai în măsura în care ea iese din *inconștientul social* care depindea de ea fără s-o știe. «Tot ceea ce este conștient se uzează. Ceea ce este inconștient rămîne inalterabil. Dar, odată eliberat, nu cade și el în ruină?» (Freud).

52

În momentul în care societatea descoperă că depinde de economie, economia, de fapt, depinde de ea. Această putere subterană, ce sporise pînă la a se manifesta suveran, și-a pierdut și ea puterea. Acolo unde se afla sinele economic trebuie să apară *eul*⁹. Subiectul nu se poate ivi decât din societate, mai exact din lupta sa internă. Posibila sa existență depinde de rezultatele luptei de clasă care se dovedește a fi produsul și producătorul întemeierii economice a istoriei

53

Conștiința dorinței și dorința conștiinței se identifică în acest proiect care, în forma sa negativă, urmărește abolirea claselor, adică posesia directă de către muncitori a tuturor momentelor activității lor. *Contrariul* său este societatea spectacolului, în care marfa se contemplă pe sine într-o lume pe care a creat-o ea însăși.

⁹ Parafrazare a celebrei formule freudiene din *Neue Folge der Vorlesungen in die Psychoanalyse* (1932): «Wo *Es* war soll *Ich* werden», acolo unde a fost sinele, trebuie să fie (să devină) eul.

III. Unitate și diviziune în aparență

«O nouă și vie polemică se desfășoară în țară pe frontul filosofiei, în jurul conceptelor «unul se divizează în doi» și «doi fuzionează în unul». Această dezbatere este o luptă între cei care sînt pentru și cei care sînt împotriva dialecticii materialiste, o luptă între două concepții despre lume: concepția proletară și concepția burgheză. Cei care susțin că «unul se divizează în doi» este legea fundamentală a lucrurilor sînt de partea dialecticii materialiste; cei care susțin că legea fundamentală a lucrurilor este «doi fuzionează în unul» sînt împotriva dialecticii materialiste. Cele două părți au trasat o linie de demarcație netă între ele, iar argumentele lor sînt diametral opuse. Această polemică reflectă pe plan ideologic lupta de clasă ascuțită și complexă ce se poartă în China și în lume.»

Drapelul roșu din Pekin, 21 septembrie 1964

54

Spectacolul, asemeni societății moderne, este deopotrivă unit și divizat. Ca și aceasta, el își construiește unitatea pe dezbinare. Dar contradicția, atunci cînd apare în spectacol, este la rîndul ei contrazisă printr-o răsturnare a sensului său, astfel încît diviziunea înfățișată e unitară, în timp ce unitatea înfățișată e divizată.

55

Lupta puterilor constituite pentru conducerea aceluiasi sistem socio-economic se derulează sub forma contradicției oficiale, contradicție aparținînd, de fapt, unității reale; aceasta atît la scară mondială, cît și în interiorul fiecărei națiuni.

56

Falsele lupte spectaculare dintre formele rivale ale puterii separate sînt și reale în același timp, prin aceea că exprimă dezvoltarea inegală și conflictuală a sistemului, interesele relativ contradictorii ale claselor sau ale subdiviziunilor de clase care recunosc sistemul și își definesc propria participare la puterea lui. La fel cum dezvoltarea economiei celei mai avansate înseamnă confruntarea anumitor priorități cu altele, gestionarea totalitară a economiei de către o birocrăție de stat, și condiția țărilor situate în sfera colonizării sau a semicolonizării, sînt definite prin particularități ale organizării producției și puterii. Aceste diverse opoziții pot să se manifeste în cadrul spectacolului, conform unor criterii cu totul diferite, sub forma unor societăți absolut distincte. Dar, după criteriul realității efective a sectoarelor particulare, adevărul particularității lor rezidă în sistemul universal care le conține: în mișcarea unică ce a făcut din planetă spațiul său, capitalismul.

57

Societatea purtătoare a spectacolului nu domină regiunile subdezvoltate numai prin hegemonia sa economică. Ea le domină *ca societate a spectacolului*. Acolo unde baza materială lipsește încă, societatea modernă a invadat deja spectacular spațiul social al fiecărui continent. Ea definește programul unei clase conducătoare și veghează la constituirea sa. Ea oferă revoluționarilor locali falsele modele de revoluție în aceeași manieră în care își etalează pseudobunurile rîvnite în piață. Spectacolul specific al puterii birocratice, care deține controlul asupra unora din țările industriale, face parte din spectacolul total, ca pseudonegare generală a sa, dar și ca sprijin al său. Dacă spectacolul, privit în diversele sale variante locale, scoate în evidență specializări totalitare ale discursului și ale administrației sociale, acestea din urmă ajung să se combine, la nivelul funcționării globale a sistemului, într-o *diviziune mondială a sarcinilor spectaculare*.

58

Diviziunea sarcinilor spectaculare, care păstrează generalitatea ordinii existente, păstrează în principal polul dominant al dezvoltării sale. Rădăcina spectacolului se află în solul economiei devenită abundentă și din aceasta cresc fructele ce tind în cele din urmă să domine piața spectaculară, în ciuda barierelor protecționiste ideologico-politienesci ale vreunui spectacol local cu pretenții autarhice.

59

Mișcarea de *banalizare* care, dincolo de diversiunile scripitoare ale spectacolului, domină la scară mondială societatea modernă, o face de asemenea și în fiecare din punctele în care consumul lărgit de mărfuri a multiplicat în aparență rolurile și obiectele de ales. Supraviețuirile religiei și ale familiei – care rămâne forma principală a moștenirii puterii de clasă –, și deci ale represiunii morale pe care ele o asigură, pot intra în combinație cu afirmarea redundantă a plăcerii din *această* lume, lume care nu este produsă decât ca și pseudoplăcere care conservă în ea represiunea. Acceptării timpului a ceea ce există i se poate adăuga revolta pur spectaculară: aceasta traduce simplul fapt că insatisfacția însăși a devenit marfă de îndată ce abundența economică a fost capabilă să-și extindă producția pînă la nivelul prelucrării unei asemenea materii prime.

60

Concentrînd în sine imaginea unui rol posibil, vedeta, reprezentarea spectaculară a omului viu concentrează deci această banalitate. Condiția de vedetă înseamnă specializarea în *trăire aparentă*, obiect al identificării cu viața aparentă fără profunzime, care trebuie să compenseze fragmentarea specializărilor productive efectiv trăite. Vedetele există pentru a imagina tipuri diferite de stiluri de viață și de stiluri de comprehensiune a societății, libere să se manifeste la nivel *global*. Ele întruchipează rezultatul inaccesibil al *muncii* sociale, mimînd subprodusele acestei munci, care sînt ca prin minune transferate unor poziții superioare ei și care devin scopuri ale sale: *puterea* și *vacanța*, decizia și consumul care se află la începutul și la sfîrșitul unui proces necontestat. Într-un caz, puterea guvernamentală este cea care se personalizează în pseudovedetă; în celălalt, vedeta consumului e plebiscitată ca pseudoputere asupra a ceea ce e trăit. Dar, tot așa cum activitățile vedetei nu sînt cu adevărat globale, ele nu sînt nici variate,

61

Agentul spectacolului pus în scenă ca vedetă este contrariul individului, dușmanul individului, la fel de evident în el însuși, cît și pentru ceilalți. Funcționînd în spectacol ca model de identificare, el a renunțat la orice calitate autonomă, pentru a se identifica cu legea generală a supunerii la mersul lucrurilor. Vedeta consumului, fiind în exterior reprezentare a diferitelor tipuri de personalitate, prezintă pe fiecare din aceste tipuri ca avînd în egală măsură acces la totalitatea consumului și găsindu-și astfel fericirea în el. Vedeta deciziei trebuie să posede stocul complet din ceea ce a fost admis drept calitate umane. Astfel, divergențele oficiale dintre ele sînt anulate prin asemănarea oficială, care este presupuziția excelenței lor în toate domeniile. Hrușciiov devenise general ca să decidă în bătălia de la Kursk, nu pe cîmpul de luptă, ci la a douăzecea ei aniversare, pe cînd era deja stăpîn al statului. Kennedy rămăsese un orator chiar și pentru pronunțarea propriului necrolog, deoarece Theodore Sorensen continua în acel moment să redacteze discursurile pentru succesorul său, într-un stil care contase atît de mult în impunerea personalității celui dispărut. Oamenii admirabili în care se personifică sistemul sînt bine cunoscuți ca nefiind ceea ce sînt; ei au devenit oameni mari coborîndu-se sub nivelul realității celei mai mărunte vieți individuale, și asta o știe oricine.

62

Falsa alegere din abundența spectaculară, alegere ce rezidă în juxtapunerea de spectacole concurențiale și solidare ca și în juxtapunerea rolurilor (semnificate și jucate îndeosebi de către obiecte), exclusive și inseparabile în același timp, se dezvoltă în lupta dintre calități fantomatice destinate să stîrnească

adeziunea la trivialitatea cantitativă. Astfel renasc false opoziții arhaice, regionalisme sau rasisme destinate să transfigureze în superioritate ontologică excepțională vulgaritatea pozițiilor ierarhice în consum. Astfel se recompune interminabila serie de înfruntări derizorii, mobilizând un interes subludic, de la competițiile sportive pînă la cele electorale. Acolo unde s-a instaurat consumul abundent, apare în prim-planul rolurilor înșelătoare o opoziție spectaculară principală între tineri și adulți: căci nicăieri nu există adult stăpîn pe viața sa, iar tinerețea, simbol al schimbării, nu e nicidecum proprietatea acestor oameni, tineri acum, ci a sistemului economic, semn al dinamismului capitalismului. Sînt *lucruri* care domină și care sînt tinere, care se înlătură și se înlocuiesc unele pe altele.

63

În spatele opozițiilor spectaculare se ascunde *unitatea mizeriei*. Dacă forme diverse ale aceleiași alienări se înfruntă sub masca alegerii totale, aceasta se datorează faptului că ele se întemeiază pe contradicții reale refulate. În funcție de necesitățile stadiului specific al mizeriei pe care o dezmente și o menține, spectacolul există într-o formă *concentrată* sau într-o formă *difuză*. În ambele cazuri, el nu e decît o imagine de unificare fericită înconjurată de dezolare și oroare, în miezul liniștit al nenorocirii.

64

Spectacularul concentrat aparține esențialmente capitalismului birocratic, deși el poate fi importat ca tehnică a puterii statale în economiile mixte mai înapoiate, sau în anumite momente de criză ale capitalismului avansat. Proprietatea birocratică este într-adevăr concentrată prin aceea că birocratul individual nu întreține raporturi cu posesiunea economiei globale decît prin intermediul comunității birocratice și ca membru al acestei comunități. În afară de aceasta, producția de mărfuri, mai puțin dezvoltată, apare și ea sub o formă concentrată: marfa pe care birocrăția o deține este munca socială totală, iar ceea ce ea revinde societății este supraviețuirea sa în bloc. Dictatura economiei birocratice nu poate lăsa maselor exploatate nici un spațiu notabil de alegere, pentru că a trebuit să aleagă totul prin ea însăși și pentru că orice alegere exterioară, fie că privește alimentația sau muzica, înseamnă deja alegerea distrugerii sale complete. Ea trebuie să fie însoțită de o violență permanentă. Imaginea impusă a binelui, în spectacolul său, însumează totalitatea a ceea ce există în mod oficial și se concentrează de obicei într-un singur om, care este garantul coeziunii sale totalitare. Fiecare trebuie să se identifice în mod magic cu această vedetă absolută sau să dispară. Căci e vorba de stăpînul non-consumului său și de imaginea eroică a unui sens acceptabil pentru exploatarea absolută care este, de fapt, acumularea primitivă accelerată prin teroare. Dacă fiecare chinez trebuie să cunoască învățăturile lui Mao și să se identifice astfel cu Mao, e pentru că nu *poate sa fie nimic altceva*. Acolo unde domină spectacularul concentrat domină și miliția.

65

Spectacularul difuz însoțește abundența de mărfuri, dezvoltarea nestingherită a capitalismului modern. Aici, fiecare marfă luată în parte e justificată în numele amplorii producției totalității obiectelor, pentru care spectacolul este un catalog apologetic. Afirmății ireconciliabile se înghesuie pe scena spectacolului unificat al economiei abundente, tot așa cum diferite mărfuri-vedetă își susțin simultan proiectele contradictorii de amenajare a societății, în care spectacolul automobilelor vizează o circulație perfectă care distruge vechile așezări, în timp ce spectacolul orașului însuși are nevoie de cartiere-muzeu. Deci satisfacția, deja problematică, ce trebuia să aparțină *consumului de ansamblu*, este imediat falsificată, deoarece consumatorul real nu poate să ajungă în mod direct decît la o succesiune de fragmente ale acestei fericiri comerciale, fragmente din care de fiecare dată calitatea presupusă a ansamblului este bineînțeles absentă.

66

Fiecare marfă determinată luptă pentru ea însăși, nefiind capabilă să le recunoască pe celelalte și căutînd să se impună pretutindeni ca și cum ar fi singura. Spectacolul devine atunci cîntecul epic al acestei înfruntări, pe care nu l-ar mai putea încheia căderea niciunii Ilion. Spectacolul nu-i cîntă pe oameni și armele lor, ci mărfurile și pasiunile lor¹⁰. În această luptă oarbă, fiecare marfă, urmîndu-și pasiunea, realizează de fapt fără să știe ceva mai elevat: devenirea-lume a mărfii care este în egală măsură și devenirea-marfă a lumii. Astfel, printr-un *șiretlic al rațiunii comerciale, particularul mărfii se uzează luptînd, în timp ce forma-marfă tinde către realizarea sa absolută.*

67

Satisfacția pe care marfa abundentă nu mai e capabilă s-o procure prin întrebuințarea sa trebuie să fie căutată în recunoașterea valorii sale ca marfă, adică în întrebuințarea *mărfii* suficientă sieși, iar în cazul consumatorului în pasiunea religioasă pentru libertatea suverană a mărfii. Valurile de entuziasm pentru un produs oferit, susținut și relansat prin toate mijloacele de informare, se propagă astfel cu anvergură. Un film dă naștere unui nou stil de îmbrăcăminte, o revistă lansează cluburi care, la rîndul lor, lansează panoplii diverse. *Gadget*-ul exprimă faptul că, în momentul în care masa mărfurilor alunecă înspre aberație, aberantul însuși devine o marfă specială. În brelocurile publicitare, de exemplu, nu vîndute, ci oferite cadou odată cu obiectele valoroase vîndute, sau care provin din schimburi din sfera lor specifică, se poate recunoaște manifestarea unui abandon mistic față de transcendența mărfii. Cel care colecționează brelocuri, care au fost fabricate tocmai pentru a fi colecționate, acumulează *indulgențele mărfii*, un semn glorios al prezenței sale reale printre fideli. Omul reificat afișează dovada intimității sale cu marfa. Ca și-n manifestările exaltaților ori ale celor salvați miraculos din vechiul fetișism religios, fetișismul mărfii ajunge la clipe de excitație ferventă. Singura trebuință care se mai exprimă aici este trebuința fundamentală a supunerii.

68

Fără îndoială, pseudonevoia impusă în consumul modern nu poate fi opusă nici unei nevoi sau dorințe autentice care să nu fie ea însăși modelată de societate și de istoria ei. Dar marfa abundentă intervine aici ca ruptură absolută a unei dezvoltări organice a nevoilor sociale. Acumularea sa mecanică dă naștere unui *artificial nelimitat*, în fața căruia dorința vie se vede dezarmată. Puterea cumulativă a unui artificial independent antrenează pretutindeni *falsificarea vieții sociale*.

69

În imaginea unificării reușite a societății prin consum, diviziunea reală e doar *amînată*, pînă la următoarea neîmplinire în consumabil. Fiecare produs particular, care trebuie să reprezinte speranța unei scurtături fulgerătoare pentru a ajunge în sfîrșit la pămîntul făgăduit al consumului total, este prezentat la rîndul său în mod ceremonios ca singularitate decisivă. Dar, ca și-n cazul difuziunii instantanee a modei prenumelor aparent aristocratice pe care le vor purta toți indivizii de aceeași vîrstă, obiectul de la care se așteaptă o putere singulară n-a putut fi propus devoțiunii maselor decît pentru că a fost reprodus într-un număr suficient de mare de exemplare pentru a fi consumat în mod masiv. Caracterul prestigios al acestui produs oarecare nu provine decît din faptul că a fost plasat pentru o clipă în centrul vieții sociale, ca mister revelat al finalității producției. Obiectul care era prestigios în spectacol devine vulgar din momentul în care intră în posesia unui consumator și simultan a tuturor celorlalți. El își revelează însă prea tîrziu sărăcia esențială, care provine, firec, din mizeria producerii sale. Între timp însă, un alt obiect poartă deja justificarea sistemului și exigența de a fi recunoscut.

70

¹⁰ Aluzie la versurile cu care se deschide Eneida: «Eu arme cînt ș pe băbatul/ Cel care, de pe plaiurile Troiei,/ El cel dintîi, veni mînat de soartă/ Pe țămurii lavinici, în Italia». (Publius Vergilius Maro, *Eneida*, trad. rom. de Teodor Naum, Cîntul întîi, Editura Dacia, Cluj, 1979, p. 11)

Impostura satisfacției trebuie să se denunțe pe sine înlocuindu-se, urmînd schimbarea produselor și cea a condițiilor generale ale producției. Ceea ce a susținut cu cea mai mare nerușinare posibilă propria excelență definitivă, se schimbă totuși, în spectacolul difuz, dar și în cel concentrat, sistemul fiind singurul care trebuie să meargă mai departe neschimbat: și Stalin și marfa demodată sînt denunțați chiar de cei care i-au impus. Fiecare *nouă minciună* a publicității este și *mărturisirea* minciunii sale precedente. Fiecare prăbușire a unei figuri a puterii totalitare scoate în evidență *comunitatea iluzorie* care o susținuse unanim și care nu era decît un conglomerat de singurătăți fără iluzii.

71

Ceea ce spectacolul prezintă ca fiind perpetuu e întemeiat pe schimbare și trebuie să se schimbe odată cu baza sa. Spectacolul este absolut dogmatic, dar în același timp el nu poate ajunge realmente la nici o dogmă solidă. Nimic nu stă pe loc pentru el; e starea sa firească și totuși cea mai contrară înclinației sale.

72

Unitatea ireală pe care o proclamă spectacolul este masca diviziunii de clasă pe care se întemeiază unitatea reală a modului de producție capitalist. Ceea ce obligă producătorii să participe la edificarea lumii este și ceea ce îi îndepărtează de ea. Ceea ce îi apropie pe oamenii eliberați de limitările locale și naționale este și ceea ce îi îndepărtează unii de alții. Ceea ce obligă la aprofundarea raționalului este și ceea ce alimentează iraționalul exploatării ierarhice și al represiunii. Ceea ce constituie puterea abstractă a societății constituie în egală măsură și *non-libertatea* sa concretă.

IV. Proletariatul ca subiect și ca reprezentare

«Dreptul egal al tuturor la bunurile și plăcerile acestei lumi, distrugerea oricărei autorități, negarea oricărui obstacol moral, iată, dacă se coboară la rădăcina lucrurilor, rațiunea de a fi a insurecției de la 18 martie și legea redutabilei asocieri care i-a furnizat o armată.»

Ancheta parlamentară asupra insurecției din 18 martie

73

Mișcarea reală care suprimă condițiile existente guvernează societatea odată cu victoria burgheziei în economie și, în mod manifest, după transpunerea politică a acestei victorii. Dezvoltarea forțelor de producție a dus la năruirea vechilor raporturi de producție, orice ordine statică devenind desuetă. Tot ceea ce era absolut devine istoric.

74

Aruncați fiind în istorie și trebuind să participe la travaliul și la luptele care o constituie, oamenii se văd nevoiți să-și reconsidere relațiile, într-o manieră nouă, lucidă¹¹. Această istorie nu are ca obiect distinct ceea ce realizează prin ea însăși, deși ultima viziune metafizică inconștientă a epocii istorice a putut să vadă în progresia productivă a desfășurării istoriei obiectul însuși al acesteia. *Subiectul* istoriei nu poate fi decât viul producându-se pe sine, devenind stăpîn și posesor al lumii sale care este istoria și existînd ca și *conștiință a jocului său*.

75

Luptele de clasă ale îndelungatei *epoci revoluționare*, inaugurate de ascensiunea burgheziei se dezvoltă în același ritm cu *gîndirea istoriei*, dialectica, o gîndire ce nu se mai oprește la cercetarea unui sens al ființării, ci se ridică pînă la cunoașterea dispariției a tot ce există și care face să dispară în mișcare orice separație.

76

Hegel nu mai avea de *interpretat* lumea, ci *transformarea* ei. *Doar interpretînd* transformarea, Hegel nu este decât momentul împlinirii filosofice a filosofiei. El vrea să înțeleagă o lume *care se face pe sine*. Această gîndire istorică nu este încă decât conștiința care apare întotdeauna prea tîrziu și care enunță justificări *post festum*. Astfel, ea n-a depășit separația decât *în gîndire*. Paradoxul care constă în a condiționa sensul oricărei realități de împlinirea ei istorică și a evidenția, în același timp, acest sens ca și constituindu-se el însuși în împlinire a istoriei, decurge din simplul fapt că gînditorul revoluțiilor burgheze din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea n-a urmărit în filosofia sa decât *reconcilierea* cu rezultatul lor. «Chiar ca și filosofie a revoluției burgheze, ea nu exprimă întreg procesul acestei revoluții, ci doar ultima sa concluzie. În acest sens, ea este o filosofie nu a revoluției, ci a restaurației.» (Karl Korsch¹², *Teze despre Hegel și revoluție*.) Hegel a făcut, pentru ultima dată, munca filosofului, «glorificarea a ceea ce există»; dar ceea ce exista pentru el nu putea fi decât totalitatea mișcării istorice. Poziția *exterioară* a gîndirii fiind de fapt păstrată, ea nu putea fi mascată decât prin identificarea sa cu un proiect prealabil al Spiritului, erou absolut care a făcut ce-a vrut și a vrut ce-a făcut, și a cărui împlinire coincide cu prezentul. Astfel, filosofia care moare în gîndirea istoriei nu-și mai poate glorifica lumea decât renegînd-o, căci, pentru a lua cuvîntul, ea trebuie deja să presupună încheiată această istorie totală la care a redus totul și închisă ședința singurului tribunal în care poate fi rostită sentința adevărului.

¹¹ Aluzie la Marx: «Toate relațiile întînate, ruginite, cu cortegiul lor de reprezentări și concepții,enerate din moș-străoș, se destramă, iar cele nou create se învechesc înainte de a avea timpul să se osifice... Oamenii sînt în sîrșit siliți să privească cu luciditate poziția lor în viață, relațiile lor reciproce» (*Manifestul Partidului Comunist*, în Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, vol. 4, Editura Politică, București, 1958, p. 469).

¹² Karl Korsch (1886-1961), filosof german, apropiat al curentului spartakist întemeiat de Rosa Luxemburg, membru al Partidului Comunist German. În scrierile sale, a încercat să analizeze ruptura dintre filosofia lui Marx și filosofia germană, îndeosebi cea a lui Hegel. Korsch reprezintă un curent radical, opus «imperialismului roș» și stalinismului, reclamîndu-se totuși de la marxismul revoluționar.

77

Cînd proletariatul dovedește prin propria sa existență efectivă că această gîndire a istoriei nu s-a uitat pe sine, dezmințirea *concluziei* este deopotrivă confirmarea metodei.

78

Gîndirea istoriei nu poate fi salvată decît devenind gîndire practică; iar practica proletariatului ca și clasă revoluționară nu poate fi mai puțin decît conștiința istorică operînd asupra totalității lumii sale. Toate curentele teoretice ale mișcării muncitorești *revoluționare* s-au născut din confruntări critice cu gîndirea hegeliană, la Marx ca și la Stirner¹³ și Bakunin¹⁴.

79

Caracterul inseparabil al teoriei lui Marx de metoda hegeliană este el însuși inseparabil de caracterul revoluționar al acestei teorii, adică de adevărul său. Datorită acestui fapt, prima relație a fost în general ignorată, greșit înțeleasă ori chiar denunțată ca fiind punctul slab a ceea ce devenea în mod falacios o *doctrină* marxistă. Bernstein¹⁵, în *Socialism teoretic și social-democrație practică*, evidențiază perfect această legătură dintre metoda dialectică și *partinitatea* istorică, deplîngînd previziunile prea puțin științifice ale *Manifestului* din 1847 despre iminența revoluției proletare în Germania: «Această autosugestie istorică, atît de eronată încît nici ultimul vizionar politic n-ar fi putut găsi una mai nepotrivită, ar părea de neînțeles la un Marx care studiase deja în mod serios în acea perioadă economia, dacă n-ar trebui să vedem în ea produsul unei rămășițe a dialecticii antitetice hegeliene, de care Marx, nu mai mult decît Engels, n-a știut să se debaraseze niciodată complet. În acele vremuri de efervescență generală, această slăbiciune i-a fost cu atît mai fatală».

80

Răsturnarea pe care Marx o efectuează pentru «o salvare prin transfer» a gîndirii revoluțiilor burgeze nu constă, în mod trivial, în înlocuirea mersului Spiritului hegelian spre regăsirea de sine în timp cu dezvoltarea materialistă a forțelor de producție, ca și cum obiectivarea sa ar fi identică cu alienarea sa, iar rănile sale istorice n-ar lăsa nici o urmă. Istoria devenită reală nu mai are *sfirșit*. Marx a dărîmat poziția *separată* a lui Hegel în fața a ceea ce se întîmplă și *contemplarea* unui agent suprem extern, oricare ar fi el. Singura misiune a teoriei rămîne aceea de a-și cunoaște propriile fapte. Dimpotrivă, *contemplarea* mișcării economiei, în gîndirea dominantă a societății actuale este, dimpotrivă, moștenirea *nerăsturnată* a părții *medialectice* din tentativa hegeliană de construire a unui sistem circular: este o aprobare care a pierdut dimensiunea conceptului și care nu mai are nevoie de un hegelianism pentru a se justifica, deoarece mișcarea ce-ar trebui preamărită nu mai e decît un sector fără gîndire a lumii, a cărei dezvoltare mecanică domină efectiv totul. Proiectul lui Marx este cel al unei istorii conștiente. Cantitativul care se naște în dezvoltarea oarbă a forțelor de producție economice trebuie să se transforme în apropiere istorică de tip calitativ. *Critica economiei politice* este primul act al acestui *sfirșit al preistoriei*: «Dintre toate instrumentele de producție, cea mai mare putere productivă este clasa revoluționară însăși».

81

¹³ Johann Kaspar Schmidt, zis Max Stirner (1806-1856), filosof german, a căui principală lucrare (*Unicul și proprietatea sa*, 1845) este o critică a liberalismului politic, social și uman, care vizează în special antropologia lui Feuerbach. Stirner opune acesteia un individualism anarhist, căuia Marx și Engels i-au adus, în *Ideologia germană*, o amplă critică.

¹⁴ Mihail Alexandrovici Bakunin (1814-1876), revoluționar anarhist rus. Participant la revoluția din 1848, condamnat la moarte în 1849, apoi deportat în Siberia în 1857, de unde evadează patru ani mai tîrziu, se orientează definitiv spre anarhism. Partizan al corporatismului și al federalismului antiautoritar, propovăuind suprimarea imediată și radicală a statului prin revoluția socialistă, Bakunin apare ca unul din marii teoreticieni ai anarhismului.

¹⁵ Eduard Bernstein (1850-1932), scriitor și om politic german. Militînd încă din 1870 în cadrul partidului social-democrat german, pe care l-a condus alături de Kautsky, a fost mai întîi marxist ortodox, dar s-a orientat apoi rapid către un socialism reformist. În lucrarea *Socialism teoretic și social-democrație practică* (1899), Bernstein prevedea o transformare graduală și neviolentă a societății capitaliste în societate socialistă.

Ceea ce apropie foarte mult teoria lui Marx de gândirea științifică este înțelegerea rațională a forțelor care se exercită efectiv în societate. Dar ea trece în mod fundamental *dincolo* de gândirea științifică, acolo unde aceasta nu este conservată decât dacă e depășită: este vorba de o înțelegere a *luptei* și nicidecum a *legii*. «Noi nu cunoaștem decât o singură știință: știința istoriei», afirmă *Ideologia germană*.

82

Epoca burgheză, în intenția ei de a fundamenta științific istoria, neglijează faptul ca această știință disponibilă a trebuit să fie ea însăși fondată istoric odată cu economia. Reciproc, istoria nu depinde în mod radical de această cunoaștere decât în măsura în care ea rămîne *istorie economică*. Inutilitatea calculelor socialiste, care erau convinse că au stabilit o periodicitate exactă a crizelor, demonstrează cât de mult poate fi neglijată partea de istorie din economie – ca proces global ce-și poate modifica propriile date științifice de bază – dintr-o perspectivă cu pretenții de științificitate; iar de când intervenția constantă a statului a ajuns să compenseze efectul tendințelor spre criză, același gen de raționament descoperă în acest echilibru o armonie economică definitivă. Proiectul de depășire a economiei și de intrare în posesia istoriei, chiar dacă trebuie să cunoască știința societății – și să se raporteze la ea – nu poate fi el însuși *științific*. În această ultimă mișcare ce crede că domină istoria prezentă printr-o cunoaștere științifică, punctul de vedere revoluționar a rămas *burghez*.

83

Curențele utopice ale socialismului, deși fondate ele însele istoric pe critica organizării sociale externe, pot fi socotite pe drept cuvânt utopice în măsura în care ele refuză istoria – adică lupta reală în plină desfășurare, ca și mișcarea timpului dincolo de perfecțiunea imuabilă a imaginii lor despre societatea fericită – și nu pentru că ar refuza știința. Gînditorii utopiști sînt, dimpotrivă, total dominați de gândirea științifică, așa cum se impusese ea în secolele precedente. Ei caută perfecțiunea acestui sistem rațional general și nu se consideră deloc niște profeți neajutorați, deoarece cred în puterea socială a demonstrației științifice și chiar în cucerirea puterii de către știință, în cazul saint-simonismului. Cum «ar putea ei să smulgă prin lupte ceea ce trebuie să fie dovedit?» se întrebă Sombart¹⁶. Totuși, concepția științifică a utopiștilor nu se întinde pînă la ideea că unele grupuri sociale au interese într-o situație existentă, forțe pentru a o menține, dar și forme de falsă conștiință corespunzătoare unor asemenea poziții. Ea rămîne deci cu mult dincoace de realitatea istorică a dezvoltării științei însăși, o dezvoltare orientată în mare parte de *cererea socială* născută din asemenea factori, care selecționează nu numai ceea ce poate fi admis, dar și ceea ce poate fi cercetat. Socialiștii utopici, rămași prizonieri ai *modului de expunere a adevărului științific*, concep acest adevăr conform purei sale imagini abstracte, așa cum o văzuse impunîndu-se un stadiu foarte înapoiat al societății. După cum remarca Sorel¹⁷, utopiștii cred că pot descoperi și demonstra legile societății după modelul *astronomiei*. Armonia vizată de ei, ostilă istoriei, decurge dintr-o încercare de aplicare la societate a științei celei mai puțin dependente de istorie. Ea încearcă să se facă recunoscută cu aceeași inocență experimentală ca și newtonismul, iar destinul fericit constant postulat «joacă în știința lor socială un rol analog celui ce revine inerției în mecanica rațională» (*Materiale pentru o teorie a proletariatului*).

84

Tocmai latura determinist-științifică din gândirea lui Marx a fost breșa prin care a pătruns în moștenirea teoretică lăsată mișcării muncitorești, procesul de «ideologizare». Apariția subiectului în istorie

¹⁶ Werner Sombart (1863-1941), economist și sociolog german. În studiile sale asupra socialismului (*Socialismul și mișcarea socială în secolul al XIX-lea*, 1896) și asupra capitalismului, refuză să separe faptele economice de contextul lor politic și cultural global. În critica sa a capitalismului liberal, a fost influențat la început de marxism, dar s-a orientat apoi către un socialism naționalist și spiritualist, raliindu-se în cele din urmă național-socialismului (*Socialismul german*, 1934).

¹⁷ George Sorel (1847-1922), teoretician politic francez. Denunțînd decadentă economică, socială și morală a burgheziei capitaliste, a formulat, sub influență lui Proudhon, Marx, Nietzsche, un socialism cu caracter etic. Liberalismului și reformismului democratic le-a opus perspective anarho-sindicaliste, văînd în violență, în particular în greva generală, cristalizarea luptei de clasă, și în doctrinele sociale «mituri» exprimînd aspirațiile proletariatului.

este amînată, în timp ce știința istorică prin excelență, economia, tinde din ce în ce mai mult să garanteze necesitatea propriei sale negații viitoare. Dar prin aceasta, este respinsă în afara cîmpului viziunii teoretice practica revoluționară, care este singurul adevăr al acestei negații. Astfel, se impune studiul meticolos al dezvoltării economice și necesitatea de a admite, prin acest studiu, cu o detașare hegeliană, durerea, sau ceea ce, în rezultatul său, rămîne «cimitir al bunelor intenții». Se descoperă că acum, conform științelor revoluțiilor, *conștiința apare mereu prea devreme*, și ea va trebui să fie pregătită. «Istoria a arătat că nici noi și nici cei care gîndeau la fel ca noi nu au avut dreptate. Ea a arătat limpede că pe atunci dezvoltarea economică pe continentul european era încă departe de a fi maturizată...», va spune Engels în 1895¹⁸. Marx a menținut toată viața sa punctul de vedere unitar al teoriei sale, însă *expunerea* teoriei sale s-a făcut pe *terenul* gîndirii dominante, precizîndu-se sub forma unor critici ale disciplinelor particulare, îndeosebi critica științei fundamentale a societății burgheze, economia politică. Din această mutilare, acceptată ulterior ca definitivă, se va constitui «marxismul».

85

Greșeala în teoria lui Marx este, în mod firesc, greșeala luptei revoluționare a proletariatului din vremea sa. Clasa muncitoare nu a decretat revoluția permanentă în Germania anului 1848; Comuna a fost învinsă în izolare. Teoria revoluționară nu poate deci să-și atingă încă propria existență totală. Să fii redus la a o apăra doar și la a o preciza în separarea muncii savante, la *British Museum*¹⁹, implica o pierdere în teoria însăși. Tocmai justificările științifice aduse viitorului dezvoltării clasei muncitoare și practica revoluționară combinată cu aceste justificări vor deveni obstacole în calea trecerii conștiinței proletare într-un stadiu mai avansat.

86

Toată insuficiența teoretică din apărarea *științifică* a revoluției proletare poate fi redusă, în privința conținutului ca și a formei de expunere, la o identificare a proletariatului cu burghezia *din punctul de vedere al cuceririi revoluționare a puterii*.

87

Tendința de a întemeia o demonstrație a legalității științifice a puterii proletare invocînd experimentările *repetate* ale trecutului deformează, încă din *Manifest*, gîndirea istorică a lui Marx, făcîndu-l să susțină o imagine *liniară* a dezvoltării modurilor de producție, dezvoltare antrenată de lupte de clasă care ar sfîrși de fiecare dată «printr-o prefacere revoluționară a întregii societăți sau prin pieirea claselor aflate în luptă²⁰». Dar în realitatea observabilă a istoriei, la fel cum «modul de producție asiatic», cum constata Marx undeva, și-a păstrat imobilitatea în ciuda tuturor confruntărilor de clasă, tot așa nici jacqueriile șerbilor nu i-au distrus niciodată pe baroni și nici revoltele sclavilor din antichitate pe oameanii liberi. Schema liniară pierde din vedere mai întii faptul că *burghezia este singura clasă revoluționară care a învins vreodată*; în același timp, ea este singura pentru care dezvoltarea economiei a fost cauză și consecință a dominației sale în societate. Aceeași simplificare l-a făcut pe Marx să neglijeze rolul economic al statului în gestionarea unei societăți de clasă. Dacă burghezia în ascensiune a părut să elibereze economia de intervenția statului, aceasta s-a întîmplat în măsura în care statul vechi se confunda cu instrumentul unei opresiuni de clasă într-o *economie statică*. Burghezia și-a dezvoltat puterea sa economică autonomă în perioada medievală de slăbire a statului, în momentul fragmentării feudale a puterilor echilibrate. Dar statul modern care, prin mercantilism, a început să sprijine dezvoltarea burgheziei și care, în final, a devenit *statul său* în vremea aceluia «laissez faire, laissez passer», se va dovedi ulterior înzestrat cu o putere centrală în gestiunea calculată a *procesului economic*. Marx reușise totuși să descrie, prin *bonapartism*, această schiță a birocrăției de stat modern, fuziune a capitalului și a

¹⁸ În *Introducere la lucrarea lui Marx «Luptele de clasă din Franța»*, în Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, vol. 22, Editura Politică, București, 1965, p.511.

¹⁹ Aluzie la faptul că, din 1849 și pînă la sfîrșitul vieții, Marx a locuit la Londra, unde studia adesea la British Museum.

²⁰ Karl Marx, *Manifestul Partidului Comunist*, cap. 1, p. 466.

statului, baza unei «puteri naționale a capitalului asupra muncii, a unei forțe publice organizate pentru aservirea socială», prin care burghezia renunță la orice viață istorică pe care nu o poate reduce la istoria economică a lucrurilor, fiind astfel «condamnată ca și celelalte clase la aceeași nulitate politică». Sînt puse deja aici bazele socio-politice ale spectacolului modern care definește, în mod negativ, proletariatul ca fiind *singurul pretendent la viața istorică*.

88

Cele două clase care corespund efectiv teoriei lui Marx, cele două clase pure către care conduce întreaga analiză din *Capitalul*, burghezia și proletariatul, sînt în același timp singurele două clase revoluționare ale istoriei, dar în condiții diferite: revoluția burgheză s-a produs, revoluția proletară este un proiect, născut pe baza precedentei revoluții, dar deosebindu-se de ea calitativ. Neglijînd *originalitatea* rolului istoric al burgheziei, se pierde din vedere originalitatea concretă a acestui proiect proletar care nu se poate realiza decît purtîndu-și propriile stindarde și cunoscînd «imensitatea sarcinilor sale». Burghezia a ajuns la putere pentru că era clasa economiei în dezvoltare. Proletariatul nu poate fi el însuși puterea decît devenind *clasa conștiinței*. Maturizarea forțelor de producție nu poate garanta o asemenea putere nici măcar prin ocolirea deposedării amplificate pe care o antrenează. Acapararea iacobină a statului nu poate fi instrumentul său. Nici o *ideologie* nu-i poate servi pentru a deghiza scopurile parțiale în scopuri generale, deoarece el nu este în stare să mențină nici o realitate parțială care să fie efectiv a sa.

89

Dacă Marx, într-o anumită perioadă a participării sale la lupta proletariatului, a așteptat prea multe de la previziunea științifică, creînd chiar baza intelectuală a iluziilor economismului, se știe totuși că el nu le-a cedat personal. Într-o binecunoscută scrisoare din 7 decembrie 1867, însoțind un articol în care critică el însuși *Capitalul* și pe care Engels trebuia să-l publice ca și cum ar proveni de la un adversar, Marx a expus clar limitele propriei sale științe: «...Tendința *subiectivă* a autorului (pe care i-o impuneau probabil poziția sa politică și trecutul său), adică modul în care își reprezintă sieși și prezintă celorlalți rezultatul ultim al mișcării actuale, al procesului social actual, nu are nici o legătură cu analiza sa reală». Astfel Marx, denunțînd el însuși «concluziile tendențioase» ale analizei sale obiective și prin ironia aceluși «probabil» relativ la alegerile extraștiințifice care i s-ar fi impus, oferă în același timp cheia metodologică a fuziunii celor două aspecte.

90

Fuziunea cunoașterii și acțiunii trebuie să se realizeze în chiar lupta istorică, de așa manieră încît fiecare din acești termeni să situeze în celălalt garanția adevărului său. Constituirea clasei proletare ca subiect înseamnă organizarea luptelor revoluționare și organizarea societății în *momentul revoluționar*: aici trebuie să existe *condițiile practice ale conștiinței* în care teoria praxisului se confirmă devenind teorie practică. Totuși, această problemă centrală a organizării a fost cel mai puțin luată în seamă de către teoria revoluționară în epoca în care se puneau bazele mișcării muncitorești, adică atunci cînd această teorie avea încă un caracter *unitar*, provenit din gîndirea istoriei (și pe care și-a propus tocmai s-o dezvolte pînă la nivelul unei *practici* istorice unitare). În realitate, teoria e *inconsecventă* chiar în acest punct, admițînd reluarea metodelor statale și ierarhice de aplicare împrumutate de la revoluția burgheză. Formele de organizare a mișcării muncitorești dezvoltate pe această inconsecvență a teoriei au avut, în schimb, tendința de a interzice menținerea unei teorii unitare, fragmentînd-o în diverse cunoștințe specializate și parcelare. Această alienare ideologică a teoriei nu mai poate recunoaște atunci verificarea practică a gîndirii istorice unitare pe care a trădat-o, cînd o asemenea verificare se ivește în lupta spontană a muncitorilor; ea poate doar concura la a-i reprima manifestarea și memoria. Totuși, aceste forme istorice apărute în luptă sînt tocmai mediul practic ce lipsea teoriei pentru ca ea să fie adevărată. Ele sînt o exigență a teoriei, dar care nu fusese formulată teoretic. *Sovietul* nu era o

descoperire a teoriei, iar adevărul teoretic suprem al Asociației Internaționale a Muncitorilor era chiar propria sa existență în practică.

91

Primele succese ale luptei Internaționalei o conduceau să se elibereze de influențele confuze ale ideologiei dominante ce mai supraviețuiau în ea. Dar înfrîngerile și represiunea de care va avea parte în curînd vor face să treacă în prim plan un conflict între două concepții despre revoluția proletară, ce conțin amîndouă o dimensiune *autoritară* prin care autoemanciparea conștiință a clasei este abandonată. Într-adevăr, disputa devenită ireconciliabilă dintre marxști și bakuniniști era dublă, purtîndu-se în același timp în jurul puterii în societatea revoluționară și în jurul organizării prezente a mișcării; trecînd de la un aspect la celălalt, pozițiile adversarilor se răstoarnă. Bakunin combătea iluzia unei aboliri a claselor prin folosirea autoritară a puterii statale, prevăzînd reconstituirea unei clase dominante birocratice și dictatura celor mai savanți sau a celor care vor fi considerați ca atare. Marx, care credea că o maturizare inseparabilă a contradicțiilor economice și a educației democratice a muncitorilor ar reduce rolul unui stat proletar la o simplă fază de legalizare a noilor raporturi sociale care s-ar impune obiectiv, denunța la Bakunin și la partizanii săi autoritarismul unei elite conspirative care se plasase în mod intenționat deasupra Internaționalei și avea intenția extravagantă de a impune societății dictatura iresponsabilă a celor mai revoluționari sau a celor care se vor fi declarat ei înșiși astfel. Bakunin își recruta efectiv partizanii pe o asemenea perspectivă: «Piloți invizibili în mijlocul furtunii populare, noi trebuie să o dirijăm, nu printr-o putere fățișă, ci prin dictatura colectivă a tuturor *aliaților*. Dictatura fără stindarde, fără nume, fără drept oficial, cu atît mai puternică cu cît nu va avea nici una din aparențele puterii». Astfel s-au înfruntat două *ideologii* ale revoluției muncitorești conținînd fiecare o critică parțial adevărată, dar pierzînd unitatea gîndirii istoriei și constituindu-se ele însele în *autorități* ideologice. Organizații puternice, cum au fost social-democrația germană ori Federația Anarhistă Iberică, au servit cu fidelitate una sau alta din aceste ideologii; pretutindeni însă, rezultatul a fost cu totul diferit de cel dorit.

92

Faptul de a concepe scopul revoluției proletare ca *prezent în mod imediat* constituie deopotrivă grandoarea și slăbiciunea luptei anarhiste reale (căci, în variantele sale individualiste, pretențiile anarhismului rămîn derizorii). Din gîndirea istorică a luptelor de clasă moderne, anarhismul colectivist reține doar concluzia, iar exigența absolută a acestei concluzii se face și ea simțită în disprețul său deliberat față de metodă. Astfel, critica sa a *luptei politice* a rămas abstractă, în timp ce preferința pentru lupta economică nu s-a afirmat decît odată cu iluzia unei soluții definitive smulse dintr-odată pe acest teren, în ziua grevei generale ori a insurecției. Anarhiștii *au de realizat un ideal*. Anarhismul este negarea *încă ideologică* a statului și a claselor, adică a condițiilor sociale însele ale ideologiei separate. Este *ideologia purei libertăți*, care egalizează totul și care înlătură orice idee a răului istoric. Acest punct de vedere al fuziunii tuturor exigențelor parțiale a conferit anarhismului meritul de a reprezenta refuzul condițiilor existente pentru ansamblul vieții și nu doar în jurul vreunei specializări critice privilegiate; dar, fiind luată în mod absolut, conform capriciilor individuale și înaintea realizării sale efective, această fuziune a condamnat și anarhismul la o incoerență prea ușor de constatat. Anarhismul nu trebuie decît să reia și să repună în joc în fiecare luptă aceeași concluzie simplă și definitivă, pentru că această primă concluzie era încă de la început identificată cu realizarea integrală a mișcării. Bakunin putea deci să scrie în 1873, părăsind Federația Jurasiană: «În ultimii nouă ani s-au dezvoltat în sîmul Internaționalei mai multe idei decît ar fi fost necesare pentru a salva lumea, dacă ideile singure ar fi fost suficiente să o salveze, iar eu sînt gata să înfrunt pe oricine ar mai lansa vreuna nouă. A trecut vremea ideilor, a venit vremea faptelor și a acțiunilor». Fără îndoială, această concepție păstrează din gîndirea istorică a proletariatului certitudinea că ideile trebuie să devină practice, dar ea părăsește terenul istoric odată cu presupuziția că formele adecvate ale acestei treceri la practică au fost deja găsite și că ele nu se vor mai modifica.

93

Anarhiștii, care se disting explicit de ansamblul mișcării muncitorești prin convingerile lor ideologice, vor reproduce între ei această separație a competențelor, furnizînd un teren favorabil dominației informale, asupra oricărei organizații anarhiste, a propagandiștilor și apărătorilor propriei lor ideologii, specialiști cu atît mai mediocrii, de obicei, cu cît activitatea lor intelectuală își propune îndeosebi repetarea cîtorva adevăruri definitive. Respectul ideologic al unanimității în decizie a favorizat mai curînd autoritatea necontrolată, chiar în organizație, a *specialiștilor libertății*; iar anarhismul revoluționar așteaptă de la poporul eliberat același gen de unanimitate, obținută prin aceleași mijloace. De altfel, refuzul de a lua în considerare opoziția de condiții dintre o minoritate grupată în lupta actuală și societatea indivizilor liberi, a întreținut o permanentă separație între anarhiști în momentul unei decizii comune, cum o demonstrează exemplul nenumăratelor insurecții anarhiste din Spania, limitate și zdrobite pe plan local.

94

Iluzia întreținută mai mult sau mai puțin explicit în anarhismul autentic este iminența permanentă a unei revoluții care va trebui să dea dreptate ideologiei și modului de organizare practic derivat din ideologie, împlinindu-se în mod instantaneu. Anarhismul a condus efectiv o revoluție socială în 1936 și a schițat cel mai elaborat proiect al unei puteri proletare²¹. Dar chiar și în aceste circumstanțe, trebuie notat că, pe de o parte, semnalul unei insurecții generale fusese impus printr-un *pronunciamento* al armatei; pe de altă parte, în măsura în care această revoluție nu fusese încheiată în primele zile, datorită existenței unei puteri franchiste în jumătate din țară, sprijinită puternic din străinătate, în timp ce restul mișcării proletare internaționale era deja învinsă și datorită supraviețuirii forțelor burgheze sau a altor partide muncitorești etatiste în tabăra Republicii, mișcarea anarhistă organizată s-a dovedit incapabilă să extindă semi-victoriile revoluției, sau măcar să le apere. Șefii săi recunoscuți au devenit miniștri și ostatici ai statului burghez care distrugea revoluția pentru a pierde războiul civil.

95

«Marxismul ortodox» al Internaționalei a II-a este ideologia științifică a revoluției socialiste, ce-și identifică întreg adevărul său cu procesul obiectiv din economie și cu progresul unei recunoașteri a acestei necesități de către clasa muncitoare educată prin organizare. Această ideologie regăsește încrederea în demonstrația pedagogică specifică socialismului utopic, dar însoțită de o referință *contemplativă* la cursul istoriei: totuși, o asemenea atitudine a pierdut atît dimensiunea hegeliană a unei istorii totale cît și imaginea imobilă a totalității prezentă în critica utopistă (în cel mai înalt grad la Fourier). Dintr-o asemenea atitudine științifică, ce nu putea decît să provoace în compensație noi opțiuni etice, provin ineptiile lui Hilferding²², atunci cînd afirmă că recunoașterea necesității socialismului nu oferă «indicații despre atitudinea practică de urmat. Căci una e a recunoaște o necesitate și cu totul altceva a se pune în serviciul acestei necesități» (*Capitalul financiar*). Cei care au ignorat că gîndirea unitară a istoriei, pentru Marx ca și pentru proletariatul revoluționar, *nu era distinctă de o atitudine practică de urmat*, trebuiau să devină în mod firesc victime ale practicii pe care o adoptaseră simultan.

96

Ideologia organizației social-democrate o puneau pe aceasta la dispoziția *profesorilor* care educau clasa muncitoare, iar forma de organizare adoptată era una adecvată acestei ucenicii pasive. Participarea socialiștilor din Internaționala a II-a la luptele politice și economice era desigur concretă, dar profund *necritică*. Ea era făcută, în numele *iluziei revoluționare*, conform unei practici manifest *reformiste*. Astfel, ideologia revoluționară urma să fie sfărîmată tocmai de succesul celor ce o susțineau. Separarea

²¹ Este vorba de venirea la putere în Spania a Frontului Popular compus din socialiși, comuniși, anarhiși, dar și din autonomiști basci și catalani, care a provocat opoziția franchișilor și războiul civil care a durat pînă în 1939.

²² Rudolf Hilferding (1877-1941), om politic german, de origine austriacă. Social-democrat, membru al Internaționalei a II-a, a publicat *Capitalul financiar* (1910), o lucrare care «în ciuda unei anumite tendințe de a concilia marxismul cu oportunismul... constituie o analiză teoretică deosebit de prețioasă a fazei celei mai recente a dezvoltării capitalismului» (Lenin).

deputaților și a jurnaliștilor în cadrul mișcării îi conducea către un mod de viață burghez pe cei care erau recrutați deja dintre intelectualii burghezi. Birocrația sindicală îi transforma în curtieri ai forței de muncă, vandabilă ca marfă la prețul său corect, tocmai pe cei care erau recrutați în timpul luptelor muncitorilor industriali și aleși dintre aceștia. Pentru ca activitatea lor, a tuturor, să păstreze ceva revoluționar, ar fi trebuit ca societatea capitalistă să fie în momentul respectiv incapabilă să *suporte* economic acest reformism pe care îl tolera politic sub forma agitațiilor lor legaliste. Știința lor garanta o asemenea incompatibilitate, pe care istoria însă o dezmințea imediat.

97

Această contradicție – căreia Bernstein, care era social-democratul cel mai îndepărtat de ideologia politică și cel mai atașat metodologiei științei burgheze, încercase în chip onest să-i demonstreze realitatea, și pe care mișcarea reformistă a muncitorilor englezi, lipsindu-se de ideologia revoluționară, o arătase și ea – nu trebuia să fie totuși demonstrată fără replică decît prin dezvoltarea istorică însăși. Bernstein, deși plin de iluzii de altfel, negase că o criză a producției capitaliste va forța în mod miraculos mîna socialiștilor, care nu voiau să moștenească o revoluție decît printr-o astfel de consacrare legitimă. Momentul de profundă zguduire socială care se manifestase odată cu primul război mondial, deși fecund în conștientizări, a demonstrat de două ori că ierarhia social-democrată nu educase în spirit revoluționar, nu-i *făcuse deloc teoreticieni* pe muncitorii germani: mai întîi, cînd marea majoritate a partidului s-a raliat războiului imperialist; apoi, cînd în momentul înfrîngerii, i-a nimicit pe revoluționarii spartakiști. Fostul muncitor Ebert²³ credea încă în păcat, pentru că mărturisea că urăște revoluția «ca păcatul». Același conducător se dovedi, în schimb, un bun precursor al *reprezentării socialiste* care se va manifesta, la scurtă vreme după aceea, ca un dușman absolut al proletariatului din Rusia și de pretutindeni, formulînd programul exact al acestei noi alienări: «Socialism înseamnă să muncești mult».

98

Lenin n-a fost, ca și gînditor marxist, decît *kauțkistul*²⁴ *fidel* și consecvent care aplica *ideologia revoluționară* a acestui «marxism ortodox» la condițiile rusești, condiții care nu permiteau atitudinea reformistă pe care o practica în replică Internaționala a II-a. Direcția *externă* a proletariatului, acționînd prin intermediul unui partid clandestin disciplinat, supus intelectualilor care au devenit «revoluționari profesioniști», constituie aici o profesie care nu dorește să pactizeze cu nici o profesie conducătoare a societății capitaliste (regimul politic țarist fiind de altfel incapabil să ofere o asemenea deschidere, a cărei bază este un stadiu avansat al puterii burgheziei). Ea devine deci *profesia conducerii* absolute a societății.

99

Radicalismul ideologic autoritar al bolșevicilor s-a extins la scară mondială odată cu înfrîngerea social-democrației internaționale în fața războiului. Sfirșitul sîngeros al iluziilor democratice ale mișcării muncitorești făcuse din întreaga lume o Rusie, iar bolșevismul, stăpînind asupra primei rupturi revoluționare pe care o provocase această epocă de criză, oferea proletariatului din toate țările modelul său ierarhic și ideologic, pentru «a vorbi rusește» clasei dominante. Lenin n-a reproșat marxismului Internaționala a II-a că este o *ideologie* revoluționară, ci că a încetat să mai fie una.

100

²³ Friedrich Ebert (1871-1925), om politic german, membru al partidului social-democrat german, la a căui conducere ajunge în 1913. După ce a contribuit la reprimarea insurecției spartakiste din 1919, a devenit primul preșdinte al Republicii germane (1919-1925).

²⁴ Karl Kautsky (1854-1938), om politic german, teoretician al partidului social-democrat german, pe care l-a condus împreună cu Eduard Bernstein (1880), dar de care s-a separat, impunînd partidului tendință marxistă. Autor a numeroase lucrări de vulgarizare a marxismului, a dat acestuia o interpretare adesea mecanistă și scientiștă, substituind progresiv ideile de revoluție ideea unei evoluții inevitabile spre socialism. Conducător al Internaționala a II-a, a evoluat către centrism și reformism după 1910, sfîrșind prin a renunța la teoria prăușrii necesare a capitalismului. Tezele sale au fost sever criticate de către Lenin.

Același moment istoric, în care bolșevismul a triumfat *pentru el însuși* în Rusia și în care social-democrația a luptat glorios *pentru vechea lume*, marchează nașterea definitivă a unei noi stări de lucruri care se situează în miezul dominației spectacolului modern: *reprezentarea muncitorească* s-a opus radical clasei.

101

«În toate revoluțiile anterioare, scria Rosa Luxemburg²⁵ în *Rote Fahne* din 21 decembrie 1918, combatanții se înfruntau pe față: clasă contra clasă, program contra program. În actuala revoluție, trupele de apărare a vechii ordini nu intervin în numele claselor conducătoare, ci sub drapelul unui «partid social-democrat». Dacă problema centrală a revoluției ar fi fost pusă deschis și onest: capitalism sau socialism, nici o îndoială, nici o ezitare n-ar fi azi posibile în marea masă a proletariatului». Astfel, cu câteva zile înaintea distrugerii sale, curentul radical al proletariatului german descoperea secretul noilor condiții pe care le crease întregul proces anterior (și la care reprezentarea muncitorească contribuise din plin): organizarea spectaculară a apărării ordinii existente, dominația socială a aparențelor, în care nici o «problemă centrală» nu se mai poate pune «deschis și onest». Reprezentarea revoluționară a proletariatului în acest stadiu devenise factorul principal și, în același timp, rezultatul central al falsificării generale a societății.

102

Organizarea proletariatului după modelul bolșevic, născut din înapoierea rusă și din demisia mișcării muncitorești din țările avansate în fața luptei revoluționare, mai găsisse în înapoierea rusă toate condițiile care conduceau o asemenea formă de organizare către răsturnarea contrarevoluționară pe care o conținea în mod inconștient în germenul sau original; iar demisia repetată a masei mișcării muncitorești europene în fața aceluia *Hic Rhodus, hic salta* din perioada 1918-1920, demisie care includea distrugerea violentă a minorității sale radicale, a favorizat dezvoltarea completă a procesului, lăsînd să se afirme din ea în fața lumii rezultatul său mincinos, ca singura soluție proletară. Acapararea monopolului statal al reprezentării și al apărării puterii muncitorilor care oferea o justificare partidului bolșevic, l-a făcut *să devină ceea ce era de fapt*: partidul *proprietarilor proletariatului*, eliminînd mai ales formele precedente de proprietate.

103

Toate condițiile lichidării țarismului luate în considerare în dezbateră teoretică mereu nesatisfăcătoare a diverselor tendințe ale social-democrației ruse din ultimii douăzeci de ani – slăbiciune a burgheziei, importanța a majorității țărănești, rol decisiv al unui proletariat concentrat și combativ dar extrem de minoritar în țară – își vor găsi în cele din urmă soluția în practică printr-un dat care nu era prezent în ipoteze: birocrăția revoluționară care dirija proletariatul, punînd mîna pe stat, a dat societății o nouă dominație de clasă. Revoluția strict burgheză era imposibilă; «dictatura democratică a muncitorilor și țăranilor» era lipsită de sens; puterea proletară a sovietelor nu putea să se mențină în același timp împotriva clasei țăranilor proprietari, a reacțiunii albe naționale și internaționale și a propriei sale reprezentări exteriorizate și alienate în partid muncitoresc al stăpînilor absoluți ai statului, ai economiei, ai expresiei și în curînd ai gîndirii. Teoria revoluției permanente a lui Troțki și Parvus, la care Lenin a aderat efectiv în aprilie 1917, era singura ce va deveni adevărată pentru țările înapoiate din punct de vedere al dezvoltării sociale a burgheziei, dar numai după introducerea acestui factor necunoscut care era puterea de clasă a birocrăției. Concentrarea dictaturii în mîinile reprezentării supreme a ideologiei a

²⁵ Rosa Luxemburg (1870-1919), socialistă revoluționară germană de origine poloneză. Eșcul Internaționalei a II-a și a politicii social-democrației germane au condus-o la întemeierea, împreună cu K. Liebknecht, F. Mehring și C. Zetkin, a Ligii Spartakus, care a adoptat poziții revoluționare și antimilitariste. Închisă, apoi eliberată în timpul revoluției din noiembrie 1918, și-a reluat activitatea revoluționară, întemeind și conducînd ziarul *Die rote Fahne* (Drapelul roș), unde a publicat programul revoluției, contribuind la formarea Partidului Comunist German (decembrie 1918). A participat la insurecția spartakistă (ianuarie 1919), căeia i se opusese la început, fiind arestată și apoi asasinată în timpul reprimării acestei insurecții (15 ianuarie 1919).

fost apărută cu cea mai mare consecvență de Lenin în numeroasele dispute din cadrul direcției bolșevice. Lenin avea de fiecare dată dreptate în fața adversarilor săi prin aceea că susținea soluția implicată de opțiunile anterioare ale puterii absolute minoritare: democrația refuzată *statal* țăranilor, trebuia să fie refuzată și muncitorilor, ceea ce ducea la a o refuza conducătorilor comuniști ai sindicatelor și în întregul partid, iar, în cele din urmă, pînă la vîrfurile partidului ierarhic. La Congresul al X-lea, în momentul în care sovietul de Cronstadt²⁶ era nimicuit de armată și acoperit de calomnii, Lenin pronunța împotriva birocratilor puciști organizați în «Opoziția Muncitorească» această concluzie căreia Stalin îi va extinde logica pînă la o perfectă diviziune a lumii: «Aici sau dincolo cu o pușcă, dar nu cu opoziția... Ne-am săturat de opoziție».

104

Birocrația, rămasă singura proprietară a unui *capitalism de stat*, și-a asigurat mai întîi puterea în interior printr-o alianță temporară cu țăranimea, după Cronstadt, în timpul «noii politici economice²⁷», după cum și-a apărut-o în exterior utilizînd muncitorii înregistrați în partidele birocratice ale Internaționalei a III-a ca forță de sprijin a diplomației ruse, pentru a sabota orice mișcare revoluționară și a susține guvernări burgheze de la care sconta un sprijin în politica internațională (puterea Kuo-Min-Tang²⁸-ului în China, între 1925-1927, Frontul Popular în Spania și Franța etc.). Dar societatea birocratică trebuia să-și urmărească propria desăvîrșire prin teroarea exercitată asupra țăranimii pentru a realiza acumularea capitalistă primitivă cea mai brutală din istorie. Această industrializare a epocii staliniste scoate în evidență realitatea ultimă a *birocrației*: ea este o continuare a puterii economiei, salvare a esențialului din societatea economiei de piață menținînd munca-marfă. Este o dovadă a economiei independente, care domină într-atît societatea încît e capabilă să recreeze pentru propriile sale scopuri dominația de clasă de care are nevoie: ceea ce înseamnă că burghezia a creat o putere autonomă care, atîta vreme cît subzistă această autonomie, poate merge pînă la a se lipsi de o burghezie. Birocrația totalitară nu este «ultima clasă proprietară din istorie» în sensul lui Bruno Rizzi, ci doar o *clasă dominantă de substituție* pentru economia de piață. Proprietatea privată capitalistă falimentară e înlocuită cu un subprodus simplificat, mai puțin diversificat, *concentrat* în proprietate colectivă a clasei birocratice. Această formă subdezvoltată de clasă dominantă este și expresia subdezvoltării economice, neavînd alt scop decît recuperarea întîrzierii acestei dezvoltări în anumite regiuni ale lumii. Partidul muncitoresc, organizat după modelul burghez al separației, e cel care a furnizat cadrul ierarhico-statal acestui supliment al clasei dominante. Anton Ciliga²⁹ nota într-o închisoare a lui Stalin că «problemele tehnice de organizare se dovedeau a fi probleme sociale» (*Lenin și Revoluția*).

105

Ideologia revoluționară, *coerența separatului* pentru care leninismul constituie cel mai înalt efort voluntarist, deținînd gestiunea unei realități care o respinge, *va reveni la adevărul său în incoerență* odată cu stalinismul. În acest moment, ideologia nu mai este o armă, ci un scop. Minciuna care nu mai este contrazisă devine nebunie. Atît realitatea, cît și scopul sînt dizolvate în proclamația ideologică totalitară: tot ceea ce spune e tot ceea ce este. E un primitivism local al spectacolului, al cărui rol e esențial totuși în dezvoltarea spectacolului mondial. Ideologia care se materializează aici n-a transformat

²⁶ Cronstadt, sau Kronstadt, oraș situat pe insula Kotlin, la vest de Sankt-Petersburg. În martie 1921, Troți a reprimat cu violență o răcoală a marinarilor îndreptată împotriva puterii sovietice. Actori principali în Revoluța din Octombrie, marinarii s-au revoltat sub lozinca: «Trăască Sovietele fără comuniști!».

²⁷ Ansamblu de măsuri semicapitaliste decise de Lenin la al X-lea congres din 1921 pentru a-i liniși pe țăani, instaurînd o piață liberă pentru recoltele lor. Aceste măsuri vor fi suspendate de Stalin în 1928.

²⁸ Kuo-Min-Tang, sau Gomindan, «partid popular național», partid chinez format în China în 1911, favorabil stabilirii unei republici chineze. După 1925, partidul s-a orientat către unificarea țării și a naționalismului împotriva invadatorilor japonezi și apoi împotriva comuniștilor.

²⁹ Anton Ciliga (n.1898 la Segotici, Iugoslavia), istoric și membru al fracțiunii pro-comuniste din Partidul social democrat din Croația. Din 1926 lucrează în secția balcanică a Kominternului, la Moscova; în 1929 trece de partea opoziției, împotriva politicii colectiviste a lui Stalin și a Cominternului în Iugoslavia. Este arestat în 1930, exilat și deținut 6 ani în Siberia. Publică în 1936 *În țra marii minciuni* și în 1950 *Siberia, țnut de exil și de industrializare*.

economic lumea, cum a făcut-o capitalismul ajuns în stadiul abundenței; ea a transformat doar *percepția* într-un mod polițienesc.

106

Clasa ideologică-totalitară la putere este puterea unei lumi răsturnate: cu cât este mai puternică, cu atât afirmă mai mult că nu există, iar forța sa îi servește în primul rând la a-și afirma inexistența. Ea e modestă doar în această privință, căci inexistența sa oficială trebuie de asemenea să coincidă cu acel *nec plus ultra* al dezvoltării istorice, care s-ar datora în egală măsură infailibilei sale conduceri. Prezentă pretutindeni, birocrăția trebuie să fie *clasa invizibilă* pentru conștiință, astfel încât întreaga viață socială devine dementă. Organizarea socială a minciunii absolute decurge din această contradicție fundamentală.

107

Stalinismul a însemnat dominația terorii înăuntrul clasei birocratice însăși. Terorismul care susține puterea acestei clase trebuie s-o atingă și pe ea, deoarece nu posedă nici o garanție juridică, nici o existență recunoscută ca și clasă proprietară, pe care existența ar putea-o extinde la fiecare dintre membrii săi. Proprietatea sa reală e disimulată și ea n-a devenit proprietară decât pe calea falsei conștiințe. Falsa conștiință nu-și menține puterea absolută decât prin teroarea absolută, în care orice motiv real sffrșește prin a dispărea. Membrii clasei birocratice la putere n-au drept de posesiune asupra societății decât în mod colectiv, ca participanți la o minciună fundamentală: trebuie ca ei să joace rolul proletariatului conducând o societate socialistă; trebuie să fie actorii fideli textului infidelității ideologice. Dar participarea efectivă la această existență mincinoasă trebuie să fie ea însăși recunoscută ca o participare veridică. Nici un birocrat nu-și poate susține individual dreptul la putere, căci a dovedi că este un proletar socialist ar însemna să se manifeste exact invers decât un birocrat; iar a dovedi că este un birocrat e imposibil, deoarece adevărul oficial al birocrăției este de a nu fi. Astfel, fiecare birocrat se află într-o dependență absolută de o *garanție centrală* a ideologiei, care recunoaște o participare colectivă la «puterea socialistă» a *tuturor birocrăților pe care ea nu-i nimicește*. Dacă birocrății luați împreună decid totul, coeziunea propriei lor clase nu poate fi asigurată decât prin concentrarea puterii lor teroriste într-o singură persoană. În această persoană rezidă singurul adevăr practic al minciunii *aflate la putere*: fixarea indiscutabilă a frontierei sale mereu revizuite. Stalin hotărăște fără drept de apel cine este în cele din urmă birocrat posesor; adică cine trebuie să fie numit «proletar la putere» sau «trădător în slujba Mikado-ului ori a Wall Street-ului». Atomii birocratici nu-și găsesc esența comună a dreptului lor decât în persoana lui Stalin. Stalin este acest suveran al lumii care știe că este persoana absolută, pentru conștiința căreia nu există spirit mai înalt. «Suveranul lumii are conștiința efectivă a ceea ce este – putere universală a efectivității – în violența distrugătoare pe care o exercită împotriva Sinelui subiecților care i se opun.»³⁰ Simultan cu faptul că el este puterea care definește câmpul dominației, el este și «*puterea ce pustiește acest câmp*».

108

Cînd ideologia, devenită absolută prin deținerea puterii absolute, s-a transformat dintr-o cunoaștere fragmentară într-o minciună totalitară, gîndirea istoriei a fost atât de perfect nimicită încît istoria însăși, la nivelul cunoașterii celei mai empirice, nu mai poate să existe. Societatea birocratică trăiește într-un prezent continuu, în care tot ceea ce se întîmplă există, pentru ea, doar ca un spațiu accesibil poliției sale. Proiectul, formulat deja de Napoleon, de «a dirija monarhic energia amintirilor» și-a găsit concretizarea sa totală într-o manipulare permanentă a trecutului, nu numai în semnificații, ci și în fapte. Dar prețul acestei eliberări de orice realitate istorică este pierderea referinței raționale, care este indispensabilă societății *istorice* a capitalismului. Se știe cît a plătit economia rusă pentru aplicarea

³⁰ G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, VI, A, c, «Persoana abstractă, stăinul lumii». În traducerea lui Virgil Bogdan, fragmentul sună astfel: «Stăinul lumii are conștiință reală a ceea ce este el, a puterii universale a realității, forți distructive pe care el o exercită împotriva sinelui, care îi este opus, al supușilor să» (Editura IRI, Bucureși, 1995, p. 278).

științifică a unei ideologii absurde, fie și numai prin impostura lui Lîsenko³¹. Această contradicție a birocrăției totalitare administrînd o societate industrializată, birocrăție prinsă între nevoia sa de rațional și refuzul raționalului, constituie și ea una din deficiențele sale principale față de dezvoltarea capitalistă normală. La fel cum birocrăția nu poate să rezolve asemeni capitalismului problema agriculturii, tot așa ea îi este în cele din urmă inferioară în producția industrială, planificată autoritar pe bazele irealismului și ale minciunii generalizate.

109

Mișcarea muncitorească revoluționară dintre cele două războaie mondiale a fost nimicită prin acțiunea conjugată a birocrăției staliniste și a totalitarismului fascist, care a adoptat forma de organizare a partidului totalitar experimentat în Rusia. Fascismul a reprezentat o apărare extremistă a economiei burgheze amenințată de criză și de subversiunea proletară, *starea de asediu* în societatea capitalistă, prin care această societate se salvează și recurge la o primă raționalizare de urgență prin intervenția masivă a statului în gestiunea sa. Dar o asemenea raționalizare este ea însăși grevată de imensa iraționalitate a metodei sale. Dacă fascismul revendică apărarea principalelor puncte ale ideologiei burgheze devenită conservatoare (familia, proprietatea, ordinea morală, națiunea), reunind mica burghezie și șomerii înfricoșați de criză ori decepționați de neputința revoluției socialiste, el nu este el însuși fundamental ideologic. El se dă drept ceea ce este: o resurrecție violentă a *mitului*, care impune participarea la o comunitate definită de pseudovalorii arhaice: rasa, singele, șeful. Fascismul este *arhaismul echipat tehnic*. *Erzațul său* descompus al mitului e reluat în contextul spectacular al mijloacelor de condiționare și de iluzionare cele mai moderne. Astfel, el este unul din factorii formării spectacularului modern, tot așa cum contribuția sa la distrugerea vechii mișcări muncitorești face din el una din puterile fondatoare ale societății prezente; dar, cum fascismul se dovedește a fi și forma *cea mai costisitoare* a menținerii ordinii capitaliste, el trebuia în mod normal să părăsească avanscena pe care o ocupă marile roluri ale statelor capitaliste, eliminat fiind de forme mai raționale și mai puternice ale acestei ordini.

110

După ce birocrăția rusă a reușit în sfîrșit să se debaraseze de resturile proprietății burgheze care i împiedicau dominația asupra economiei, s-o dezvolte pe aceasta pentru propriul său folos și să fie recunoscută în exterior printre marile puteri, ea vrea să se bucure în tihnă de propria lume, să desființeze din ea partea de arbitrar care o deranja: de aceea, ea denunță stalinismul originii sale³². Dar o asemenea denunțare rămîne stalinistă, arbitrară, neexplicată și mereu corectată, deoarece *minciuna ideologică a originii sale nu poate fi niciodată dezvoltată*. Astfel, birocrăția nu se poate liberaliza nici cultural și nici politic, pentru că existența sa ca și clasă depinde de monopolul ideologic care este, în toată greutatea lui, singurul său titlu de proprietate. Ideologia și-a pierdut desigur pasiunea afirmării sale pozitive, dar trivialitatea indiferentă care mai subzistă în ea are încă această funcție represivă de a interzice orice dram de concurență, de a ține captivă totalitatea gîndirii. Birocrăția e astfel legată de o ideologie în care nu mai crede nimeni. Ceea ce era terorist a devenit derizoriu, dar această deriziune însăși nu se poate menține decît păstrînd în rezervă terorismul de care vroia să se descotorosească. Astfel, birocrăția se dovedește a fi doar o *rudă săracă* a capitalismului, tocmai în momentul în care dorește să-și demonstreze superioritatea asupra acestuia. La fel cum istoria sa efectivă se află în contradicție cu dreptul său, iar ignoranța sa grosolan întretinută în contradicție cu pretențiile ei științifice, proiectul său de a rivaliza cu burghezia în producerea unei abundențe de mărfuri este subminat de faptul că o asemenea abundență poartă în sine ideologia sa implicită și se însoțește în mod firesc de o libertate indefinită de false alegeri spectaculare, pseudolibertate ce rămîne ireconciliabilă cu ideologia birocratică.

³¹ Trofim Denisovici Lîsenko (1898-1976), botanist și genetician sovietic. Prin cercetările sale asupra vernalizării grîului, s-a opus teoriei genelor ca suport invariant al eredității, afirmînd influență mediului și a eredității caracterelor dobîndite ca și factori ai evoluției speciilor. Dirijînd de fapt toată biologia sovietică, a ajuns să sfîșime cariera tuturor oponentilor săi (considerați «dușani ai poporului») și a frînat cercetarea în genetică pînă la sfîrșitul anilor '0. După moartea lui Stalin, teoriile sale, vehement criticate, au fost complet abandonate.

³² Vezi Raportul lui Hrușiov la cel de-al XX-lea Congres al P.C.U.S. din februarie 1956, care denunță crimele lui Stalin.

În acest moment al dezvoltării, titlul de proprietate ideologică al birocrației se prăbușește deja la scară internațională. Puterea ce se instaurase la nivel național ca model fundamental internaționalist e nevoită să admită că nu mai poate să-și mențină coeziunea mincinoasă dincolo de frontierele naționale. Inegala dezvoltare economică pe care o cunosc birocrațiile cu interese concurente, care au reușit să-și posede «socialismul» lor în afara unei singure țări, a condus la înfruntarea publică și totală dintre minciuna rusă și minciuna chineză. Din acest moment, fiecare birocrație la putere sau fiecare partid totalitar candidat la putere lăsat de perioada stalinistă în unele clase muncitorești naționale, trebuie să-și urmeze propria cale. La manifestările de negare internă ce începuseră să se afirme în fața lumii odată cu revolta muncitorească din Berlinul de Est, opunînd birocraților exigența «unui guvern de metalurgiști», manifestări care au ajuns o dată pînă la instaurarea puterii consiliilor muncitorești în Ungaria³³, se adaugă descompunerea mondială a alianței mistificări birocratice, care este, în ultima instanță, factorul cel mai defavorabil pentru dezvoltarea actuală a societății capitaliste. Burghezia este pe cale să-și piardă adversarul care o susținea obiectiv, unificînd în mod iluzoriu orice negare a ordinii existente. O asemenea diviziune a muncii spectaculare își află sfîrșitul atunci cînd rolul pseudorevoluționar se divizează la rîndul său. Elementul spectacular al dizolvării mișcării muncitorești va fi el însuși dizolvat.

Iluzia leninistă nu mai are altă bază actuală decît în diversele tendințe troțkiste în care identificarea proiectului proletar cu o organizare ierarhică a ideologiei supraviețuiește cu încăpăținare experienței tuturor rezultatelor sale. Distanța care separă troțkismul de critica revoluționară a societății prezente îi permite de asemenea să respecte distanța care-l separă de pozițiile deja false atunci cînd ele se înfruntau într-o luptă reală. Troțki a rămas pînă în 1927 fundamental solidar cu înalta birocrație, căutînd să pună stăpînire pe ea pentru a o determina să reia o acțiune bolșevică în exterior (se știe că în acel moment, pentru a ajuta la tănuirea faimosului «testament al lui Lenin», el a mers pînă a-l dezavua în mod calomnios pe partizanul său, Max Eastman, care-l divulgase). Troțki a fost condamnat de propria sa perspectivă fundamentală, pentru că atunci cînd birocrația se recunoaște pe sine în efectele sale ca și clasă contrarevoluționară în interior, ea e obligată să fie realmente contrarevoluționară și în exterior, în numele revoluției, *ca la ea acasă*. Lupta ulterioară a lui Troțki pentru o a IV-a Internațională conține aceeași inconsecvență. El a refuzat toată viața să vadă în birocrație puterea unei clase separate, deoarece devenise în timpul celei de-a doua revoluții ruse partizanul necondiționat al formei bolșevice de organizare. Cînd Lukács³⁴, în 1923, evidenția în această formă legătura, în sfîrșit descoperită, dintre teorie și practică, în care proletarii încetează să mai fie «*spectatori*» ai evenimentelor survenite în organizarea lor, dar pe care le-au asumat conștient și le-au trăit, el descria ca un merit efectiv al partidului bolșevic tot ceea ce partidul bolșevic *nu era* de fapt. Lukács era încă, în ciuda profundului său travaliu teoretic, un ideolog, vorbind în numele puterii celei mai banal exterioare mișcării proletare, crezînd și făcînd să se creadă că se afla el însuși, cu personalitatea sa totală, în această putere *ca la el acasă*. În timp ce urmarea demonstra cum își dezavuează și-și suprimă această putere vaeții, Lukács, dezavuîndu-se neîncetat pe sine, a făcut să se vadă cu o claritate caricaturală cu ce s-a identificat el mai precis: cu *contrariul* său și a ceea ce susținut în *Istorie și conștiința de clasă*. Lukács probează cel mai bine regula fundamentală care-i caracterizează pe toți intelectualii acestui secol: ceea ce ei *respectă* măsoară exact propria lor realitate *demnă de dispreț*. Totuși, Lenin nu agrease niciodată acest gen de iluzii în privința activității sale, el, care stabilise că «un partid politic nu poate să-și verifice membrii pentru a vedea dacă există contradicții între filosofia lor și programul partidului». Partidul real, căruia Lukács îi prezentase în contratimp portretul visat, nu era coerent decît pentru o sarcină precisă și parțială: acapararea puterii în stat.

³³ În timpul insurecției din octombrie 1956.

³⁴ György Lukács (1885-1971), filosof, critic și om politic maghiar. În principala sa lucrare, *Istorie și conștiința de clasă* (1923), Lukács a încercat să «actualizeze aspectul revoluționar al lui Marx reînnoind și prelungind dialectica lui Hegel» în analizele sale sociologice ale «reificării» (înstrăinării) relațiilor dintre clasele sociale și ideologii, în interpretarea sa a revoluției proletare.

Iluzia neoleninistă a troțkismului actual, deoarece este dezmințită în fiecare clipă de realitatea societății capitaliste moderne, burgheze dar și birocratice, își găsește în mod natural un câmp de aplicare privilegiat în țările «subdezvoltate» formal independente, unde iluzia unei variante de socialism statal și birocratic e conștient manipulată ca și *simpliciter* a dezvoltării economice de către clasele conducătoare locale. Compoziția hibridă a acestor clase corespunde mai mult sau mai puțin unei gradatăii în spectrul burghez-birocrație. Jocul lor la scara internațională între cei doi poli ai puterii capitaliste existente, precum și compromisurile lor ideologice – mai ales cu islamismul – expunând realitatea hibridă a bazei lor sociale, sfîrșesc prin a retrage acestui ultim subprodus al socialismului ideologic orice altă seriozitate în afara celei polițienești. O birocrație a putut să se formeze încadrînd lupta națională și revolta agrară a țăranilor: ea tinde atunci, ca și în cazul Chinei, să aplice modelul stalinist de industrializare într-o societate mai puțin dezvoltată decît Rusia anulului 1917. O birocrație capabilă să industrializeze națiunea se poate forma pornind de la mica burghezie a cadrelor din armată care au acaparat puterea, după cum o demonstrează exemplul Egiptului. În anumite zone, cum a fost Algeria la sfîrșitul războiului său de independență, birocrația, constituită ca direcție parastatală în timpul luptei, caută punctul de echilibru al unui compromis pentru a fuziona cu o firavă burghezie națională. În sfîrșit, în vechile colonii ale Africii negre, ce rămîn strîns legate de burghezia occidentală, americană și europeană, se constituie o burghezie – cel mai adesea pornind de la puterea șefilor tradiționali ai triburilor – prin luarea în stăpînire a statului: în aceste țări, unde imperialismul străin rămîne adevăratul stăpîn al economiei, se ajunge la un stadiu în care acești *compradores* au primit în schimbul unor produse indigene proprietatea unui stat indigen, independent față de masele locale dar nu și față de imperialism. În acest caz, e vorba de o burghezie artificială, care nu e capabilă să acumuleze, ci doar să *delapideze* pur și simplu, atît partea de plusvaloare din munca locală ce îi revine, cît și subsidiile străine ale statelor sau monopolurilor care o protejează. Evidența incapacității acestor clase burgheze de a îndeplini funcția economică normală a burgheziei îi opune fiecăreia o subversiune de tip birocratic mai mult sau mai puțin adaptat la particularitățile locale, care vrea să pună mîna pe moștenirea ei. Dar reușita însăși a unei birocrații în proiectul său fundamental de industrializare conține în mod necesar și perspective eșecului său istoric: acumulînd capitalul, ea acumulează și proletariatul, creîndu-și astfel propria dezmințire, într-o țară în care nu exista încă.

În această dezvoltare complexă și teribilă care a modificat condițiile desfășurării luptelor de clasă, proletariatul țărilor industriale și-a pierdut complet posibilitatea afirmării perspectivei sale autonome și, în ultimă instanță, *iluziile sale*, dar nu și ființa sa. El nu e suprimat, ci rămîne prezent în alienarea intensificată a capitalismului modern; el e format din imensa majoritate a muncitorilor care au pierdut orice putere asupra modului de folosire a vieții lor și care, *din momentul în care știu asta*, se redefinesc ca proletariat, negativitatea activă a acestei societăți. Acest proletariat se consolidează în mod obiectiv prin mișcarea de dispariție a țăranimii, ca și prin extinderea logicii muncii în uzină, aplicată la o mare parte a «serviciilor» și a profesiilor intelectuale. Dar proletariatul este și mai îndepărtat de conștiința sa practică de clasă *la nivel subiectiv*, nu numai în cazul funcționarilor dar și în cel al muncitorilor care n-au descoperit încă decît neputința și mistificarea vechii politici. Totuși, cînd proletariatul descoperă că propria sa forță exteriorizată concurează la consolidarea permanentă a societății capitaliste, nu numai sub forma muncii sale, dar și sub cea a sindicatelor, a partidelor sau a puterii statale pe care le-a creat pentru a se emancipa, el mai descoperă prin experiența istorică concretă și că este clasa total opusă oricărei exteriorizări imobile și oricărei specializări a puterii. El poartă *revoluția care nu poate să lase nimic pe dinafară*, exigența dominației permanente a prezentului asupra trecutului și critica totală a separației; și în aceasta trebuie el să-și găsească forma adecvată de acțiune. Nici o îmbunătățire cantitativă a mizeriei sale, nici o iluzie de integrare ierarhică, nu sînt un remediu durabil pentru insatisfacția sa, căci proletariatul nu se poate recunoaște autentic într-o nedreptate anume pe care ar fi suportat-o și

nici în repararea unei nedreptăți anume sau a unui număr mai mare din aceste nedreptăți, ci numai în nedreptatea absolută de a fi aruncat la marginea vieții.

115

Din noile semne de negare, neînțelese și falsificate prin regizarea spectaculară, semne care se multiplică în țările cele mai avansate din punct de vedere economic, se poate trage deja concluzia că începe o nouă epocă: după prima tentativă de subversiune muncitorească, *acum abundența capitalistă e cea care a eșuat*. Când luptele antisindicale ale muncitorilor occidentali sînt reprimare mai întîi de către sindicate și cînd curentele de revoltă ale tineretului lansează un prim protest inform, în care totuși refuzul vechii politici specializate, al artei și al vieții cotidiene, este implicat nemijlocit, avem de-a face cu cele două fațete ale unei noi lupte spontane care debutează sub auspicii *criminale*. Sînt semnele prevestitoare ale celui de-al doilea asalt proletar asupra societății de clasă. Când copiii pierduți ai acestei armate încă imobile reapar pe un teren nou și totuși neschimbat, ei urmează un nou «general Ludd³⁵» care, de data asta, îi mobilizează pentru distrugerea *mașinilor consumului permis*.

116

«Forma politică în sfîrșit descoperită sub care emanciparea economică a muncii putea fi realizată» a căpătat în acest secol un contur distinct prin Consiliile muncitorești revoluționare, concentrînd în ele toate funcțiile de decizie și de execuție și federalizîndu-se prin intermediul delegațiilor responsabili în fața centrului și revocabili în orice clipă. Existența lor efectivă nu a fost decît o schiță sumară imediat combătută și înfrîntă de diferitele forțe de apărare a societății de clasă, printre care se numără adesea și propria lor falsă conștiință. Pannekoek³⁶ insista tocmai asupra faptului că alegerea unei puteri a Consiliilor muncitorești «creează noi probleme» în loc să ofere o soluție. Dar această putere este tocmai locul în care problemele revoluției proletariului își pot găsi adevărata soluționare. Este locul în care sînt reunite condițiile obiective ale conștiinței istorice: realizarea comunicării directe *active*, unde se termină specializarea, ierarhia și separația, unde condițiile existente au fost transformate «în condiții de unitate». Aici, subiectul proletar poate să se smulgă din lupta sa împotriva contemplației: conștiința sa este egală cu organizarea practică pe care și-a oferit-o, căci această conștiință este inseparabilă de intervenția coerentă în istorie.

117

În puterea Consiliilor, care trebuie să înlocuiască la nivel internațional orice altă putere, mișcarea proletară este propriul său produs, iar acest produs este producătorul însuși. Ea își este propriul său scop. Doar astfel negarea spectaculară a vieții este negată la rîndul său.

118

Apariția Consiliilor a fost realitatea cea mai înaltă a mișcării proletare în primul sfert al secolului, realitate ce a rămas ascunsă ori travestită pentru că dispărea odată cu restul mișcării pe care ansamblul experienței istorice de atunci o dezmințea și o elimina. În noile condiții ale criticii proletare, acest rezultat apare ca singurul punct neînfrînt al mișcării înfrînte. Conștiința istorică, ce știe că singurul său mediu de existență este această mișcare, o poate recunoaște acum, nu la marginea a ceea ce decade, ci în miezul a ceea ce urcă.

119

Datorită tuturor acestor rațiuni istorice, o organizație revoluționară existînd înaintea puterii Consiliilor – ea va trebui să-și afle luptînd forma potrivită – știe deja că *nu reprezintă* clasa. Ea trebuie doar să se recunoască pe sine ca o separație radicală de *lumea separației*.

³⁵ John Ludd, a dat numele unei mișcări a muncitorilor englezi (*luddismul*, 1811-1816), care s-au organizat pentru a distruge mașinile, acuzate că ar provoca șmajul și diminuarea calității produselor.

³⁶ Anton Pannekoek (1873-1960), astronom și radical stîngist olandez, teoretician al Consiliilor Muncitorești (soviete), din 1921 opuse comuniștilor de partid (bolșevici); a scris *Über Arbeiterrate* (1947).

120

Organizația revoluționară este expresia coerentă a teoriei praxisului intrînd în comunicare neunilaterală cu luptele practice, în devenire către teoria practică. Propria sa practică este generalizarea comunicării și a coerenței în aceste lupte. În momentul revoluționar al dizolvării separației sociale, această organizație trebuie să-și recunoască propria dizolvare ca organizație separată.

121

Organizația revoluționară nu poate fi decît critica unitară a societății, adică o critică ce nu se aliază cu nici o formă de putere separată, nicăieri în lume, și o critică pronunțată global împotriva tuturor aspectelor vieții sociale alienate. În lupta organizației revoluționare împotriva societății de clasă, armele nu sînt altceva decît *esența* combatanților înșiși: organizația revoluționară nu poate reproduce în sine condițiile de sciziune și de ierarhizare ale societății dominante. Ea trebuie să lupte în permanență împotriva deformării sale în spectacolul dominant. Singura limită a participării la democrația totală a organizației revoluționare este recunoașterea și autoînsușirea efectivă, de către toți membrii săi, a coerenței criticii sale, coerența care trebuie să se probeze în teoria critică propriu-zisă și în relația dintre aceasta și activitatea practică.

122

Cînd realizarea mereu mai avansată a alienării capitaliste la toate nivelurile, făcînd tot mai dificilă recunoașterea și numirea de către muncitori a propriei lor mizerii, i-a pus pe aceștia în fața alternativei de a refuza *totalitatea mizeriei lor sau nimic*, organizația revoluționară a trebuit să învețe că nu mai poate *combate alienarea prin forme alienate*.

123

Revoluția proletară depinde în întregime de faptul necesar că, pentru prima dată, teoria, ca inteligență a practicii omenești, trebuie să fie recunoscută și asumată de către mase. Ea cere ca muncitorii să devină dialecticieni și să-și înscrie gîndirea în practică; astfel, ea cere *oamenilor fără calități* mult mai mult decît cerea revoluția burgheză oamenilor calificați pe care-i delega s-o pună în practică, deoarece conștiința ideologică parțială edificată de către o parte a clasei burgheze avea ca bază această *parte* centrală a vieții sociale, care este economia, și în care burghezia *era deja la putere*. Dezvoltarea însăși a societății de clasă pînă în stadiul organizării spectaculare a non-vieții face ca proiectul revoluționar să devină *in mod manifest* ceea ce era deja *in mod esențial*.

124

Teoria revoluționară este acum inamicul oricărei ideologii revoluționare *și ea știe acest lucru*.

V. Timp și istorie

«O, gentilomi, viața e scurtă ... Dacă trăim, o facem pentru a mărșălui pe capete de regi.»
Shakespeare (*Henric al IV-lea*)³⁷

125

Omul, «ființa negativă care *este* numai în măsura în care suprimă Ființa», este identic cu timpul. Aproprierea de către om a propriei sale naturi înseamnă și luarea în stăpânire a desfășurării universului. «Istoria este ea însăși o parte reală a *istoriei naturale*, a transformării naturii în om» (Marx)³⁸. Reciproc, această «istorie naturală» nu există efectiv decât prin intermediul procesului unei istorii umane, a acelei părți care completează acest tot istoric, asemeni telescopului modern a cărui bătaie recuperează în timp goana nebuloaselor de la marginea universului. Istoria a existat dintotdeauna, dar nu întotdeauna în forma sa istorică. Temporalizarea omului, așa cum se efectuează ea prin intermediul unei societăți, este egală cu o umanizare a timpului. Mișcarea inconștientă a timpului se manifestă și *devine adevărată* în conștiința istorică.

126

Mișcarea specific istorică, deși *ascunsă încă*, începe odată cu lenta și insesizabila formare a «naturii reale a omului», această «natură care se naște în istoria umană – în actul generator al societății umane – »³⁹, dar societatea care o posedă atunci o tehnică și un limbaj, deși este produsul propriei sale istorii, nu posedă decât conștiința unui prezent perpetuu. Orice cunoștință, limitată la memoria celor mai vîrstnici, este transmisă întotdeauna de către cei *viî*. Nici moartea și nici procreația nu sînt înțelese ca o lege a timpului. Timpul rămîne imobil, asemeni unui spațiu închis. Cînd o societate mai complexă ajunge să capete conștiința timpului, efortul său se îndreaptă mai curînd înspre negarea lui, căci ea vede în timp nu ceea ce trece, ci ceea ce revine. Societatea statică organizează timpul conform experienței sale imediate a naturii, după modelul timpului *ciclic*.

127

Timpul ciclic este dominant deja în experiența popoarelor nomade, deoarece ele se confruntă cu aceleași condiții în fiecare moment al trecerii lor: Hegel notează că «rătăcirea nomazilor e doar formală, căci ea e limitată la spații uniforme». Societatea care, fixîndu-se local, dă spațiului un conținut prin amenajarea locurilor individualizate, se închide astfel ea însăși în interiorul acestei localizări. Întoarcerea vremelnică în locuri asemănătoare devine acum pură întoarcere a timpului într-un același loc, repetarea unei serii de gesturi. Trecerea de la nomadismul pastoral la agricultura sedentară reprezintă sfîrșitul libertății trîndave și fără conținut și începutul muncii. Modul de producție agrar în general, dominat de ritmul anotimpurilor, este baza timpului ciclic pe deplin constituit. Eternitatea se află *cuprinsă* în el: este aici reîntoarcerea aceluiași. Mitul este construcția unitară a gîndirii care garantează întreaga ordine cosmică în jurul ordinii pe care această societate a realizat-o deja, de fapt, în interiorul frontierelor sale.

128

Aproprierea socială a timpului, producerea omului prin munca omenească, se dezvoltă într-o societate împărțită în clase. Puterea care s-a constituit deasupra crizei societății timpului ciclic, clasa care organizează această muncă socială și își reține din ea plusvaloarea limitată, își însușește în egală măsură și *plusvaloarea temporală* a organizării sale a timpului social: ea este deținătoarea exclusivă a timpului ireversibil a viului. Singura bogăție care poate să existe concentrată în sectorul puterii pentru a fi efectiv cheltuită în serbări somptuoase, se vede și ea cheltuită sub forma unei delapidări a unui *timp istoric de*

³⁷ În traducerea lui Dan Duțescu, fragmentul sună astfel: «O, domnii mei! Ce scurtă este viața! / Dar lungă ce-i cînd faci din ea risipă / De-ar ține doar cît praful din clepsidră / Si-ar curge toată numai într-un ceas... / Dacă trăm, trăm să-nvingem regi», *Henric al IV-lea*, partea I, actul V, scena 2, în Shakespeare, *Opere complete*, vol. IV, Editura Univers, București, 1985, p. 81.

³⁸ *Ideologia germană*, cap. I.A, în Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, vol.3, Editura Politică, București, 1958.

³⁹ *ibidem*.

la suprafața societății. Proprietarii plusvalorii istorice dețin cunoașterea și satisfacția evenimentelor trăite. Acest timp, separat de organizarea colectivă a timpului care domină în producția repetitivă a bazei vieții sociale, curge pe deasupra propriei sale comunități statice. Este timpul aventurii și al războiului, în care stăpînii societății ciclice își parcurg propria lor istorie personală; este, de asemenea, timpul care apare în conflictele cu comunitățile străine, în tulburarea ordinii imuabile a societății. Istoria le apare deci oamenilor ca un factor străin, ca un lucru pe care nu l-au dorit și de care se credeau puși la adăpost. Dar, prin acest ocol, revine și *neliniștea* negativă a umanului, care se aflase la originea însăși a întregii dezvoltări ce ațipise.

129

Timpul ciclic este în el însuși un timp fără conflict. Dar în această copilărie a timpului, conflictul este deja prezent: istoria luptă mai întii pentru a fi istorie în activitatea practică a stăpînilor. Această istorie creează în mod superficial ireversibilul; mișcarea lui produce tocmai timpul pe care-l epuizează, înăuntrul timpului ineputabil al societății ciclice.

130

«Societățile reci» sînt societățile care și-au încetinit la maximum partea lor de istorie și care au menținut într-un echilibru constant opoziția lor față de mediul natural și uman, precum și opozițiile lor interne. Dacă extrema diversitate a instituțiilor create în acest scop dovedește plasticitatea autocreației naturii umane, această dovadă nu este evidentă decît pentru observatorul extern, pentru etnologul *revenit* din timpul istoric. În fiecare din aceste societăți, o structurare definitivă a exclus schimbarea. Conformismul absolut al practicilor sociale existente, cu care sînt identificate pentru totdeauna toate posibilitățile omenești nu mai cunoaște altă limită exterioară decît teama de a recădea în animalitatea fără formă. În acest caz, pentru a rămîne în uman, oamenii trebuie să rămînă aceiași.

131

Nașterea puterii politice, care pare să fie în relație cu ultimele mari revoluții ale tehnicii, cum este obținerea fontei din fier, în pragul unei perioade care nu va mai cunoaște răsturnări profunde pînă la apariția industriei, este și momentul care începe să rupă legăturile de consangvinitate. De-acum, succesiunea generațiilor iese din cadrul unui ciclu pur natural pentru a deveni eveniment orientat, succesiune de puteri. Timpul ireversibil este timpul celui care domină, iar dinastiile sînt prima lui măsură. Scrisul este arma sa. În scris, limbajul atinge deplina sa realitate independentă de medierea între conștiințe. Dar această independență este identică cu independența generală a puterii separate, ca mediere ce dă naștere societății. Odată cu scrisul apare o conștiință care nu mai este purtată și transmisă în relația imediată dintre cei vii: o *memorie impersonală*, aparținînd administrației societății. «Documentele sînt gîndurile statului – arhiva îi este memoria»⁴⁰ (Novalis).

132

Cronica este expresia timpului ireversibil al puterii, dar și instrumentul care menține progresia voluntaristă a acestui timp, pornind de la traseul său anterior, căci această orientare a timpului trebuie să piară odată cu forța fiecărei puteri particulare, recăzînd în uitarea indiferentă a timpului ciclic, singurul cunoscut de către masele țărănești, care, în prăbușirea imperiilor și a cronologiilor, nu se schimbă niciodată. *Posesorii istoriei* au dat timpului *un sens*: o direcție care este și o semnificație. Dar această istorie se desfășoară și moare într-un mod aparte; ea lasă neschimbate straturile profunde ale societății, deoarece este tocmai ceea ce rămîne separat de realitatea comună. De aceea, istoria imperiilor Orientului se reduce pentru noi la istoria religiilor: aceste cronologii căzute în uitare nu ne-au lăsat decît istoria aparent autonomă a iluziilor care le cuprindeau. Stăpînii care dețin *proprietatea privată a istoriei*,

⁴⁰ Novalis, *Între veghe și vis (Fragmente romantice)*, trad. rom. de Viorica Nișov, Editura Univers, 1995, §137. Fragmentul complet sună astfel: «În stat, totul se reduce la punerea în mișcare a reprezentății, în popor –la reprezentate. Viaț poporului e spectacol. Documentele sînt gîndurile statului –arhiva îi este memoria».

sub protecția mitului, o deține mai întâi sub forma iluziei: în China și în Egipt, ei au deținut multă vreme monopolul asupra nemuririi sufletului, iar primele lor dinastii recunoscute sînt amenajarea imaginară a trecutului. Dar această posesie iluzorie a stăpînilor este și singura posesie posibilă, în acel moment, asupra unei istorii comune și a propriei lor istorii. Extinderea puterii lor istorice efective atrage după sine o vulgarizare a posesiei mitice iluzorii. Toate acestea decurg din simplul fapt că stăpîinii au reușit să se elibereze cît de cît de permanența timpului ciclic numai în măsura în care și-au asumat sarcina de a garanta la nivel mitic această permanență, ca în riturile sezoniere ale împăraților chinezi.

133

Cînd cronologia aridă și autoritară a puterii divinizate adresîndu-se supușilor săi, care nu vrea să fie înțeleasă decît ca îndeplinire pămîntească a comandamentelor mitului, a putut fi depășită devenind istorie conștientă, a trebuit ca participarea reală la istorie să fie trăită de grupuri tot mai numeroase. Din această comunicare practică între cei care *s-au recunoscut* ca posesori ai unui prezent singular și care au resimțit bogăția calitativă a evenimentelor ca pe propria lor activitate și ca spațiul în care locuiau – epoca lor –, se naște limba general al comunicării istorice. Cei pentru care timpul ireversibil a existat, descoperă în el deopotrivă *memorabilul* și *amenințarea uitării*: «Herodot din Halikarnas face cunoscute aici roadele căutării sale, pentru ca timpul să nu năruie lucrările oamenilor...»⁴¹.

134

Raționamentul despre istorie este totodată și *raționament despre putere*. Grecia a reprezentat acel moment în care puterea și schimbarea ei sînt discutate și înțelese, *democrația stăpînilor* societății. Aici, situația era opusă față de condițiile cunoscute de statul despot, unde puterea nu se răfuia niciodată decît cu sine, în inaccesibila obscuritate a punctului său cel mai concentrat: prin *revoluția de palat*, pe care atît reușita cît și eșecul o scot definitiv din discuție. Totuși, puterea împărțită a comunităților grecești nu exista decît în *cheltuirea* unei vieți sociale a cărei producere rămînea separată și statică în clasa servilă. Numai cei care nu muncesc trăiesc. În diviziunea comunităților grecești și în lupta pentru exploatarea cetăților străine, se exteriorizase principiul separației, ce întemeia înăuntru funcționarea fiecăreia dintre ele. Grecia, care visase istoria universală, nu a reușit să se unească în fața invaziilor și nici măcar să unifice calendarele cetăților sale independente. În Grecia, timpul istoric a devenit conștient, dar încă nu conștient de sine însuși.

135

După dispariția condițiilor favorabile pe plan local pe care le cunoscuseră comunitățile grecești, regresul gîndirii istorice occidentale n-a fost însoțit de o reconstituire a vechilor organizări mitice. În confruntările dintre popoarele Mediteranei, în formarea și prăbușirea statului roman, au apărut *religii semiistorice*, ce deveneau factori fundamentali ai noii conștiințe a timpului și ai noii armuri a puterii separate.

136

Religiile monoteiste au fost un compromis între mit și istorie, între timpul ciclic, dominînd încă producția, și timpul ireversibil, în care se înfruntă și se recompun popoarele. Religiile născute din iudaism reprezintă recunoașterea universală abstractă a timpului ireversibil, care este democratizat, deschis tuturor, dar în iluzoriu. Timpul este orientat în întregime către un unic eveniment final: «Împărăția lui Dumnezeu este aproape». Aceste religii s-au născut pe solul istoriei și s-au stabilit pe el. Dar, și aici, ele se mențin încă în opoziție radicală cu istoria. Religia semiistorică fixează un punct de plecare calitativ în timp, nașterea lui Christos, fuga lui Mahomed, dar timpul său ireversibil – introducînd o acumulare efectivă ce va lua în Islam figura unei cuceriri, iar în creștinismul Reformei cea a unei sporiri a capitalului – este inversat de fapt în gîndirea religioasă ca o *numărătoare inversă*: așteptarea, în timpul

⁴¹ Jacques Bénigne Bossuet (1627-1704), prelat, teolog și scriitor francez, recunoscut pentru lirismul imaginilor și puterea poetică a discursurilor sale.

care se scurge, a accesului la cealaltă lume veritabilă, așteptarea Judecării de apoi. Eternitatea a ieșit din timpul ciclic. Ea se situează dincolo de el. Ea este elementul care înjosește ireversibilitatea timpului, ce suprimă istoria din istoria însăși, situându-se, ca un pur element punctual în care timpul ciclic a intrat și s-a anulat, *de cealaltă parte a timpului ireversibil*. Bossuet⁴⁴ va mai spune: «Si prin timpul care trece, intrăm în eternitatea care nu trece».

137

Evul Mediu, această lume mitică neîmplinită ce-și găsea perfecțiunea în afara ei, este momentul în care timpul ciclic, ce reglează încă partea principală a producției, este realmente ros de către istorie. O anumită temporalitate ireversibilă este recunoscută individual tuturor, în succesiunea vîrstelor vieții, în viața considerată ca o *călătorie*, ca o trecere fără întoarcere printr-o lume al cărei sens e în altă parte: *pelerinul* este omul care iese din acest timp ciclic pentru a fi efectiv acest călător care sîntem fiecare dintre noi ca semn. Viața istorică personală își găsește întotdeauna împlinirea în sfera puterii, în participarea la luptele duse de putere și la luptele pentru cucerirea puterii; dar timpul ireversibil al puterii este împărțit la infinit, sub unificarea generală a timpului orientat al erei creștine, într-o lume a *încercării înarmate*, în care jocul stăpînilor se desfășoară în jurul fidelității și al contestării fidelității datorate. Această societate feudală, născută din ciocnirea dintre «structura organizațională a armatei cuceritoare așa cum s-a dezvoltat ea în timpul cuceririi» și «forțele de producție găsite în țara cucerită» (*Ideologia germană*) – și trebuie luat în considerare, în organizarea acestor forțe de producție, limbajul lor religios – a divizat dominația societății între biserică și puterea statală, subdivizată, la rîndul său, în complexe relații de suzeranitate și vasalitate ale proprietăților teritoriale și ale comunelor urbane. În această diversitate a vieții istorice posibile, timpul ireversibil care cuprindea pe nesimțite societatea în toată profunzimea ei, timpul trăit de către burghezie în producția de mărfuri, în întemeierea și expansiunea orașelor, în descoperirea comercială a Pamîntului – experimentare practică ce distruge pentru totdeauna orice organizare mitică a cosmosului – se va dovedi încet-încet a fi travaliul anonim al epocii, atunci cînd impunătoarea acțiune istorică oficială a acestei lumi va eșua odată cu Cruciadele.

138

În perioada declinului Evului Mediu, timpul ireversibil care invadează societatea este resimțit, de către conștiința atașată încă vechii ordini, sub forma unei obsesii a morții. E melancolia dispariției unei lumi, ultima în care securitatea mitului mai echilibra încă istoria; iar pentru această melancolie, orice lucru pămîntesc se îndreaptă ireversibil către degradare. Marile revolte ale țăranilor din Europa reprezintă și tentativa lor de *răspuns la istoria* care i-a smuls cu violență din somnul patriarhal asigurat de tutela feudală. E utopia milenaristă a *realizării terestre a paradisului*, în care revine în prim-plan ceea ce se afla la originea religiei semiistorice, cînd comunitățile creștine, asemeni mesianismului iudaic din care proveneau, ca răspunsuri la tulburările și la nenorocirile epocii, așteptau realizarea iminentă a împărăției lui Dumnezeu și adăugau un factor de neliniște și de subversiune în societatea antică. Creștinismul, sosit și el la împărțirea puterii în imperiu, dezmințise la vremea sa, ca pe o simplă superstiție, ceea ce mai rămăsese din această speranță: acesta este sensul afirmației augustiniene, arhetip al tuturor acelor *satisfecit* din ideologia modernă, după care Biserica existentă era deja de multă vreme această împărăție despre care se vorbea. Revolta socială a țăranimii milenariste se definește, în mod firesc, în primul rînd ca o voință de distrugere a Bisericii. Dar milenarismul se manifestă în lumea istorică și nu pe terenul mitului. Speranțele revoluționare moderne nu sînt consecințele iraționale ale pasiunii religioase a milenarismului, așa cum credea Norman Cohn în *The Pursuit of the Millennium*⁴²; dimpotrivă, milenarismul, lupta de clasă revoluționară care vorbește pentru ultima dată limbajul religiei, este deja o tendință revoluționară modernă, căreia îi lipsește *conștiința de a nu fi decît istorică*. Milenariștii trebuiau să piardă pentru că nu puteau să recunoască revoluția ca pe propria lor operă. Faptul că ei așteaptă un semn exterior din partea lui Dumnezeu pentru a acționa este traducerea în gîndire a unei

⁴² Carte publicată în 1957, considerată lucrare de referință în ceea ce privește studiul mișcărilor milenariste din Evul Mediu.

practici în care țărani răsculați urmează orbește șefi aleși din afara lor. Tărâtimea nu putea atinge o conștiință justă a funcționării societății și a modului de a-și conduce propria luptă: tocmai datorită faptului că-i lipseau aceste condiții de unitate în acțiune și în conștiință, ea își exprima proiectul și își purta războaiele după imaginarul paradisului terestru.

139

Noua stăpînire a vieții istorice, Renașterea, ce-și găsește în Antichitate trecutul și legitimitatea, aduce cu ea ruptura bucuroasă de eternitate. Timpul său ireversibil este cel al acumulării infinite a cunoștințelor, iar conștiința istorică născută din experiența comunităților democratice și a forțelor care le-au distrus va relua, odată cu Machiaveli, raționamentul asupra puterii desacralizate, va rosti misterul statului. În viața exuberantă a cetățitorilor italiene, în arta sărbătorilor, viața sa manifestă ca o bucurie a trecerii timpului. Dar această bucurie a trecerii trebuia să fie ea însăși trecătoare. Cîntecul lui Lorenzo di Medici, pe care Burckhardt îl considera ca expresia «spiritului însuși al Renașterii», este panegiric pe care această fragilă sărbătoare a istoriei și l-a făcut sieși: «Cît de frumoasă e tinerețea, și cît de repede se duce».

140

Mișcarea constantă de monopolizare a vieții istorice de către statul monarhiei absolute, forma de tranziție către completa dominație a clasei burgheze, face să apară în tot adevărul său noul timp ireversibil al burgheziei. Burghezia este legată acum de *timpul muncii*, pentru prima dată eliberat din mișcarea ciclică. Munca a devenit, odată cu burghezia, *muncă ce transformă condițiile istorice*. Burghezia este prima clasă dominantă pentru care munca este o valoare. Iar burghezia care abolește orice privilegiu, care nu recunoaște nici o valoare ce nu decurge din exploatarea muncii, a identificat cu munca propria sa valoare ca și clasă dominantă și a făcut din progresul muncii propriul său progres. Clasa care acumulează mărfurile și capitalul modifică neîncetat natura, modificînd munca însăși, dezlănțuindu-i productivitatea. Întreaga viață socială era concentrată în sărăcia ornamentală a Curții, caricatură a rigidei administrații statale care culminează cu «meseria de rege», în vreme ce orice libertate istorică specifică a trebuit să consimtă la propria sa pierdere. Libertatea jocului temporal ireversibil al feudalilor s-a consumat în ultimele lor bătălii pierdute în războaiele Frondei sau în răscoala scoțienilor împotriva lui Charles-Edward. Lumea și-a schimbat temeliile.

141

Victoria burgheziei este victoria timpului *profund istoric*, pentru că el este timpul producției economice care transformă societatea, în permanență și în totalitate. Atîta vreme cît producția agricolă rămîne munca principală, timpul ciclic ce se află la baza societății întreține forțele coalizate ale *tradiției*, care vor înfrîna mișcarea. Dar timpul ireversibil al economiei burgheze extirpează aceste rămășițe pe toată întinderea globului. Istoria, care figurase pînă atunci ca mișcare doar a indivizilor clasei dominante, fiind scrisă deci ca istorie evenimentială, este înțeleasă acum ca și *mișcare generală*, iar în această mișcare dură, indivizii sînt sacrificați. Istoria, care își descoperă baza în economia politică, află acum de existența inconștientului său, inconștient pe care însă nu-l poate aduce la lumină. Economia de piață a democratizat doar această preistorie oarbă, nouă fatalitate pe care nimeni n-o domină.

142

Istoria, care este prezentă în toată profunzimea societății, tinde să se piardă la suprafață. Triumful timpului ireversibil înseamnă și transformarea lui în *timp al lucrurilor*, deoarece arma victoriei sale a fost tocmai producția în serie a obiectelor, conform legilor mărfii. Principalul produs pe care dezvoltarea economică l-a făcut să treacă de la raritatea luxoasă la consumul curent este deci *istoria*, dar numai ca istorie a mișcării abstracte a lucrurilor care domină orice întrebuintare calitativă a vieții. Dacă timpul ciclic anterior suportase o parte crescîndă de timp istoric trăit de către indivizi și grupuri, dominația timpului ireversibil al producției va tinde să elimine socialmente acest timp trăit.

143

Astfel, burghezia a făcut cunoscut și a impus societății un timp istoric ireversibil, dar îi refuză acesteia *întrebuințarea* lui. «A existat istorie, dar nu mai există»⁴³, deoarece clasa posesorilor economiei, care nu poate renunța la *istoria economică*, trebuie de asemenea să refuzeze orice altă utilizare ireversibilă a timpului care ar amenința-o. Clasa dominantă, constituită din *specialiști ai posesiei lucrurilor*, care sînt ei înșiși, prin aceasta, o posesie a lucrurilor, trebuie să-și lege soarta de menținerea acestei istorii reificate, de permanența unei noi imobilități *în istorie*. Pentru prima dată, muncitorul, aflat la baza societății, nu este materialmente *străin istoriei*, căci de acum societatea se mișcă ireversibil prin baza sa. Proletariatul își găsește ținta proiectului său revoluționar în revendicarea de *a trăi* timpul istoric pe care-l produce; fiecare din tentativele reprimite pînă acum de realizare a acestui proiect marchează un posibil punct de plecare al noii vieți istorice.

144

Timpul ireversibil al burgheziei stăpîne a puterii s-a prezentat mai întîi sub propriul său nume, ca o origine absolută, anul I al Republicii. Dar ideologia revoluționară a libertății generale care lichidase ultimele rămășițe de organizare mitică a valorilor, precum și orice reglementare tradițională a societății, lăsa deja să se întrevadă voința reală pe care o drapase în stil roman: *libertatea generalizată a comerțului*. Societatea mărfii, descoperind atunci că trebuia să reconstruiască pasivitatea pe care fusese nevoită s-o răstoarne din temelii pentru a-și clădi propria sa dominație pură, «găsește în creștinism și în cultul său al omului abstract... complementul religios cel mai convenabil»⁴⁴ (*Capitalul*). Burghezia a încheiat atunci un compromis cu această religie, compromis care se exprimă și în prezentarea timpului: abandonîndu-și propriul calendar, timpul său ireversibil se conformează din nou *erei creștine*, căreia îi continuă succesiunea.

145

Odată cu dezvoltarea capitalismului, timpul ireversibil este *unificat la scară mondială*. Istoria universală devine o realitate, căci lumea întregă este așezată în albia acestui timp. Dar această istorie, care este pretutindeni aceeași, nu este încă decît refuzul intra-istoric al istoriei. Este timpul producției economice, decupat în fragmente abstracte egale și care se manifestă pe toată întinderea planetei *ca o aceeași zi*. Timpul ireversibil unificat este cel al *pieței mondiale* și, implicit, cel al spectacolului mondial.

146

Timpul ireversibil al producției este în primul rînd măsura mărfurilor. Astfel deci, timpul care se impune în toată lumea ca *timpul general al societății*, nereprezentînd decît interesele specializate care-l constituie, *nu este decît un timp particular*.

⁴³ Karl Marx, *Mizeria filosofiei*, cap. II, § I, «A șptea observație și ultima observație», în K. Marx și Fr. Engels, *Opere*, vol. 4, Editura Politică, București, 1963, p. 138.

⁴⁴ Karl Marx, *Capitalul*, cartea I, secțiunea I, cap. I, 4, «Caracterul de fetiș al măfii și misterul său», în *vol.cit.*, p. 93.

VI. Timpul spectacular

«N-avem nimic al nostru decît timpul, de care se bucură tocmai aceia care n-au deloc un adăpost.»

Balthasar Gracian, *Criticonul*

147

Timpul producției, timpul-marfă, este o acumulare infinită de intervale echivalente. Este abstracția timpului ireversibil, ale cărui segmente trebuie să-și dovedească pe cronometru egalitatea lor strict cantitativă. Acest timp este, în toată realitatea sa efectivă, ceea ce el este sub aspectul său *schimbabil*. Doar prin această dominație socială a timpului marfă «timpul este totul, omul nu este nimic; el este cel mult carapacea timpului» (*Mizeria filosofiei*). Este timpul devalorizat, inversiunea completă a timpului ca și «cîmp de dezvoltare umană».

148

Timpul general al non-dezvoltării umane există și sub aspectul complementar al unui *timp consumabil*, care se întoarce către viața cotidiană a societății, pornind de la această producție determinată, ca un *timp pseudociclic*.

149

Timpul pseudociclic nu este, de fapt, decît *deghizarea consumabilă* a timpului-marfă al producției. El conține caracteristicile esențiale ale acestuia: unități omogene interschimbabile și suprimarea dimensiunii calitative. Dar, fiind subprodusul acestui timp destinat înapoierii vieții cotidiene concrete – și menținerii acestei înapoieri –, el trebuie să fie încărcat cu pseudovalorizări și să apară ca o suită de momente fals individualizate.

150

Timpul pseudociclic este cel al consumului supraviețuirii economice moderne, supraviețuire sporită, în care viața cotidiană rămîne privată de decizie și supusă, nu ordinii naturale ca odinioară, ci pseudonaturii dezvoltate în munca alienată; acest timp regăsește deci, *în modul cel mai firesc*, vechiul ritm ciclic ce regla supraviețuirea societăților preindustriale. Timpul pseudociclic se sprijină pe rămășițele naturale ale timpului ciclic și creează, în același timp, noi combinații omoloage: ziua și noaptea, munca și repausul săptămînal, repetiția vacanțelor.

151

Timpul pseudociclic este un timp care a fost *transformat de către industrie*. Timpul care își are baza în producția de mărfuri este el însuși o marfă consumabilă, ce reunește tot ceea ce deosebea înainte, în perioada de destrămare a vechii societăți unitare, viața privată, viața economică, viața politică. Întreg timpul consumabil al societății moderne ajunge să fie tratat ca materie primă pentru noile produse diversificate care se impun pe piață, ca utilizări ale timpului socialmente organizate. «Un produs care există deja sub o formă care-l face apt pentru consum poate totodată să devină, la rîndul lui, materia primă pentru un alt produs» (*Capitalul*).

152

În sectorul său cel mai avansat, capitalismul concentrat se orientează spre vînzarea de blocuri de timp «complet echipate», fiecare dintre ele constituind o singură marfă unificată, care a integrat un anumit număr de mărfuri diverse. În acest fel poate să apară, în economia în expansiune a «serviciilor» și a timpului liber, formula de plată calculată în forma «serviciu complet», pentru habitatul spectacular, pentru pseudodeplasările colective în vacanțe, pentru abonamentele la consumul cultural și chiar pentru vînzarea socialității însăși, sub formă de «conversații pasionante» și «întîlniri cu personalități». Acest tip de marfă spectaculară, ce nu poate avea trecere, evident, decît în funcție de penuria crescîndă de

realității corespondente, figurează la fel de evident printre articolele-pilot ale modernizării vânzării, cu plata pe credit.

153

Timpul pseudociclic consumabil este timpul spectacular, ca și timp al consumului de imagini, în sens restrâns, și, în egală măsură, ca imagine a consumului de timp, în toată extensiunea sa. Timpul consumului de imagini, medium al tuturor mărfurilor, este deopotrivă și câmpul în care se exercită pe deplin instrumentele spectacolului și scopul pe care aceste instrumente îl au în comun, ca loc și ca figură centrală a tuturor consumurilor specifice: se știe că acele câștiguri de timp constant urmărite de către societatea modernă – de la viteza transporturilor până la întrebuințarea supelor la plic – se traduc, în mod pozitiv, pentru locuitorii Statelor Unite, în faptul că numai șederea în fața televizorului îi ocupă în medie între trei și șase ore pe zi. Cît privește imaginea socială a consumului de timp, ea este dominată exclusiv de momentele de loisir și de vacanță, momente reprezentate *la distanță* și de dorit, din principiu, ca orice marfă spectaculară. Această marfă este aici explicit oferită drept momentul vieții reale a cărui reînnoire ciclică trebuie așteptată. Dar chiar și în aceste momente destinate vieții, tot spectacolul e cel care iese în evidență pentru a fi reprodus, cu un grad și mai mare de intensitate. Ceea ce a fost reprezentat ca viață reală se dovedește a nu fi decît viața *realmente mai spectaculară*.

154

Această epocă, ce-și prezintă sieși timpul ca fiind în mod esențial revenirea grăbită a unor nenumărate festivități, este totodată și o epocă fără sărbătoare. Ceea ce era, în timpul ciclic, momentul participării unei comunități la cheltuirea luxoasă a vieții, a devenit imposibil într-o societate fără comunitate și fără lux. Cînd pseudosărbătorile sale vulgarizate, parodii ale dialogului și ale dăruirii, îndeamnă la un surplus de cheltuire economică, ele nu provoacă decît decepția mereu compensată de promisiunea unei decepții noi. În spectacol, timpul supraviețuirii moderne trebuie să se glorifice cu atît cu mai mult cu cît valoarea sa de întrebuințare este mai redusă. Realitatea timpului a fost înlocuită cu *publicitatea* lui.

155

Pe cînd consumul de timp ciclic al vechilor societăți era în acord cu munca reală a acestor societăți, consumul pseudociclic al economiei dezvoltate se află în contradicție cu timpul ireversibil și abstract al producției sale. Pe cînd timpul ciclic era timpul iluziei imobile, trăit în mod real, timpul spectacular este timpul realității care se transformă, trăit în mod iluzoriu.

156

Ceea ce e mereu nou în procesul producției de lucruri nu se regăsește în consum, ce rămîne extinsa revenire a aceluiași. Pentru că munca moartă continuă să domine munca vie, în timpul spectacular trecutul domină prezentul.

157

Un alt aspect al deficienței vieții istorice generale este și faptul că viața individuală nu are încă istorie. Pseudoevenimentele care se succed cu repeziciune în dramatizarea spectaculară n-au fost trăite de către cei care sînt informați despre ele; mai mult, ei se rătăcesc în inflația înlocuirii lor precipitate, la fiecare impuls al mașinării spectaculare. Pe de altă parte, ceea ce a fost trăit în mod real nu are nici o legătură cu timpul ireversibil oficial al societății și se află în opoziție directă cu ritmul pseudociclic al suprodusului consumabil al acestui timp. O asemenea trăire individuală a vieții cotidiene separate rămîne fără limbaj, fără concept, fără acces critic la propriul său trecut, care nu este consemnat nicăieri. Ea nu se comunică, rămînînd neînțeleasă și uitată în profitul falsei memorii spectaculare a non-memorabilului.

158

Ca organizare socială actuală a paraliziei istoriei și memoriei, a abandonului istoriei care se clădește pe temelii timpului istoric, spectacolul este *falsa conștiință a timpului*.

159

Pentru a aduce muncitorii la statutul de producători și consumatori «liberi» ai timpului-marfă, condiția prealabilă a fost *exproprierea violentă a timpului lor*. Revenirea spectaculară a timpului n-a devenit posibilă decât odată cu această primă deposedare a producătorului.

160

Partea ireductibil biologică ce rămâne prezentă în muncă, atât în dependența de ciclul natural al vegheii și somnului, cât și în evidența timpului ireversibil individual al uzurii unei vieți, devine pur și simplu *accesorie* din punctul de vedere al producției moderne; astfel, aceste elemente sînt neglijate în proclamările oficiale ale mișcării producției și ale trofeelor consumabile care sînt traducerea accesibilă a acestei neîncetate victorii. Imobilizată în centrul falsificat al mișcării lumii sale, conștiința spectatoare nu mai cunoaște, în viața sa, o trecere către împlinirea și către moartea sa. Cine a renunțat să-și cheltuiască viața nu mai trebuie să-și mărturisească moartea. Publicitatea asigurărilor pe viață lasă să se creadă că ești vinovat dacă mori fără să fi asigurat reglarea sistemului după această pierdere economică; publicitatea lui *american way of death* insista chiar asupra capacității sale de a păstra pentru acest eveniment cât mai multe din *aparențele* vieții. Iar pe tot restul frontului de bombardamente publicitare este interzis în mod categoric să îmbătrînești. Ar fi vorba de a proteja, pentru fiecare, un «capital de tinerețe» care, utilizat fiind de o manieră mediocră, nu poate totuși emite pretenții la dobîndirea unei realități durabile și cumulative ca și cea a capitalului financiar. Această absență socială a morții este identică cu absența socială a vieții.

161

Timpul este alienarea *necesară*, cum arăta Hegel, mediul în care subiectul se realizează pierzîndu-se, devine altul pentru a deveni adevărul lui însuși. Dar contrariul său este tocmai alienarea dominantă, suferită de producătorul unui *prezent străin*. În această *alienare spațială*, societatea care separă de la rădăcină subiectul de activitatea pe care i-o sustrage, îl separă mai întîi de propriul său timp. Poate fi depășită numai acea alienare socială care a interzis și a blocat posibilitățile și riscurile alienării *vii* în timp.

162

Sub *módele* aparente care se anulează și se recompun la suprafața frivolă a timpului pseudociclic contemplat, *le grand style* al epocii se află întotdeauna în ceea ce este orientat de către necesitatea evidentă și secretă a revoluției.

163

Baza naturală a timpului, datul sensibil al scurgerii lui, devine umană și socială existînd *pentru om*. Starea limitată a practicii umane, munca în diferite stadii, este cea care a umanizat pînă acum, dar a și dezumanizat timpul, ca timp ciclic și timp separat ireversibil al producției economice. Proiectul revoluționar al unei societăți fără clase, al unei vieți istorice generalizate, este proiectul unei dispariții a măsurii sociale a timpului, în profitul unui model ludic al timpului ireversibil al indivizilor și al grupurilor, model în care sînt simultan prezente *timpuri independente federate*. Este programul unei realizări totale, în mediul timpului, a comunismului, care suprimă «tot ceea ce există independent de indivizi».

164

Lumea are deja visul unui timp de care mai trebuie doar să fie conștientă pentru a-l trăi în mod real⁴⁵.

⁴⁵ Aluzie la Marx: «Reforma conștiinței constă numai în a face lumea conștientă de ea însăși, în a o trezi din somnul în care se visează pe sine, în a-i explica propriile acțiuni... Deviza noastră va fi deci: reforma conștiinței nu prin dogme, ci prin analiza conștiinței mistice, obscură și ieșită din comun, fie că se manifestă în religie ori în politică. Se va vedea atunci că, de mult timp, lumea posedă visul unui lucru de care i-ar fi de ajuns să devină conștientă pentru a-l poseda realmente» (*Scrisoare către Arnold Ruge*, septembrie 1843).

VII. Amenajarea teritoriului

Iar cel care cucerind o cetate obișnuită a trăi în libertate n-o distruge, trebuie să se aștepte să fie el distrus de ea, deoarece rebeliunile care se vor produce aici își vor găsi întotdeauna o justificare în idealul libertății și în instituțiile ei de mult constituite, pe care nici trecerea timpului oricât de îndelungat și nici binele pe care l-ai făcut nu le pot șterge din amintirea oamenilor. Orice ai face și orice măsuri ai lua, dacă nu-i vei împrăști pe locuitori sau dacă nu le vei lua orice posibilitate de acțiune, ei nu vor uita nici idealul libertății și nici instituțiile ei... »⁴⁶

Machiavelli, *Principiele*

165

Producția capitalistă a unificat spațiul, care nu mai este limitat de societăți exterioare. Această unificare este un proces deopotrivă extensiv și intensiv de *banalizare*. La fel cum a trebuit să rupă toate barierele regionale și legale, precum și toate restricțiile corporative ale Evului Mediu care mențineau *calitatea* producției artisanale, acumularea mărfurilor produse în serie pentru spațiul abstract al pieței a trebuit să destrame și autonomia și calitatea locurilor. Această putere de omogenizare este artileria grea cu care a doborât toate zidurile chinezești⁴⁷.

166

Spațiul liber al mărfii este modificat și reconstruit în fiecare moment pentru a deveni tot mai identic cu el însuși, pentru a se apropria din ce în ce mai mult de monotonia imobilă.

167

Această societate care suprimă distanța geografică retrasează în interiorul său distanța, ca separație spectaculară.

168

Subprodus al circulației mărfurilor, circulația umană considerată ca un consum, turismul, se reduce fundamental la libertatea de a merge să vezi ceea ce a devenit banal. Amenajarea economică a frecventării de diferite locuri este deja prin ea însăși garanția *echivalenței* lor. Același modernizare care a retras călătoriei dimensiunea timpului, i-a retras acum și realitatea spațiului.

169

Societatea care modelează întreg mediul său înconjurător și-a elaborat o tehnică specială pentru a lucra asupra bazei concrete a acestui ansamblu de sarcini, teritoriul său însuși. Urbanismul este această luare în posesie a mediului natural și uman de către capitalismul care, dezvoltându-se logic ca și dominație absolută, poate și trebuie acum să refacă totalitatea spațiului ca pe *propriul său decor*.

170

Necesitatea capitalistă satisfăcută în urbanism, ca și încremenire vizibilă a vieții, poate fi înțeleasă – folosind termeni hegelieni – ca predominanță absolută a «pașnicei coexistențe a spațiului» asupra «agitatiei deveniri în succesiunea timpului».

171

Dacă toate forțele tehnice ale economiei capitaliste trebuie înțelese ca producând separații, în cazul urbanismului avem de-a face cu echiparea bazei lor generale, cu tratarea solului care convine desfășurării lor, cu tehnica însăși a *separației*.

⁴⁶ Niccolo Machiavelli, *Principiele*, traducere în limba română de Nina Façon, Editura Științifică, București, 1960, p.23.

⁴⁷ Aluzie la textul lui Marx din *Manifestul Partidului Comunist*: «Prețurile ieftine ale mărfurilor [burgheziei] sînt artileria grea cu care doboară toate zidurile chinezești... Ea constrînge toate națiunile să-ș însușască modul de producție la burgheziei, dacă nu vor să piară... Într-un cuvînt, ea își creează o lume după chipul ș asemăarea ei» (Cap. I, în *vol.cit.*, p. 470).

Urbanismul este împlinirea modernă a sarcinii neîntrerupte care salvează puterea de clasă: menținerea atomizării muncitorilor pe care condițiile urbane de producție *ii adunaseră* în mod primejdios la un loc. Lupta neîntreruptă care a trebuit să fie dusă împotriva tuturor aspectelor acestei posibilități de întâlnire își găsește în urbanism câmpul său de acțiune privilegiat. Strădania tuturor celor aflați la putere, de la experiențele Revoluției franceze încoace, de a spori mijloacele de menținere a ordinii stradale culminează, în cele din urmă, cu desființarea străzii. «Odată cu mijloacele de comunicare în masă la mare distanță, izolarea populației s-a dovedit a fi un mijloc de control mult mai eficace», constată Lewis Mumford în *Orașul de-a lungul istoriei*, descriind o «lume de-acum cu sens unic». Dar mișcarea generală de izolare, care este esența însăși a urbanismului, mai trebuie să conțină o reintegrare controlată a muncitorilor, după necesitățile planificabile ale producției și ale consumului. Integrarea în sistem trebuie să recupereze indivizii izolați ca indivizi *izolați împreună*. Uzinele și casele de cultură, satele de vacanță și «blocurile» sînt special organizate pentru trebuințele acestei pseudocolectivități care-l însoțește pe individul izolat pînă în *celula familială*: utilizarea generalizată a receptoarelor mesajului spectacular face ca izolarea lui să fie populată de imagini dominante, imagini care-și dobîndesc deplina putere numai grație acestei izolări.

Pentru prima dată, o arhitectură nouă, care fusese rezervată în toate epocile anterioare satisfacerii claselor dominante, este direct destinată *săracilor*. Mizeria formală și extinderea gigantică a acestei noi experiențe de habitat provin amîndouă din caracterul său *de masă*, implicat atît de destinația sa cît și de condițiile moderne de construcție. *Decizia autoritară*, care amenajează abstract teritoriul în teritoriu al abstracției, se află în mod evident în centrul acestor condiții moderne de construcție. Aceeași arhitectură apare pretutindeni acolo unde începe industrializarea țărilor înapoiate din această privință, ca teren adecvat noului gen de existență socială ce trebuie implantat acolo. Pragul depășit în creșterea puterii materiale a societății și *întîrzierea* dominației conștiente a acestei puteri sînt etalate în urbanism cu tot atîta claritate ca și în chestiunile legate de armamentul termonuclear ori în cele de natalitate, unde s-a atins deja posibilitatea unei manipulări a eredității.

Momentul actual este deja cel al autodistrugerii mediului urban. Explozia orașelor în detrimentul satelor «umplute cu mase informe de reziduuri urbane» (Lewis Mumford) este nemijlocit guvernată de imperativele consumului. Dictatura automobilului, produs-pilot al primei faze a abundenței mărfii, s-a însoțit în teritoriu de dominația autostrăzii, care dislocă vechile centre și impune o împrăștiere din ce în ce mai accentuată. În același timp, momentele de reorganizare neîmplinită a țesutului urban se polarizează trecător în jurul acelor «uzine de distribuție» care sînt *supermarketurile* uriașe construite pe un teren viran și pe un soclu de *parking*; aceste temple ale consumului grăbit sînt antrenate și ele în mișcarea centrifugă, ce le elimină pe măsură ce devin, la rîndul lor, centre secundare supraîncărcate, pentru că au provocat o recompunere parțială a aglomerației. Dar organizarea tehnică a consumului nu este decît primul aspect al disoluției generale care a făcut astfel ca orașul *să se consume pe sine însuși*.

Istoria economică, dezvoltată în întregime în jurul opoziției oraș-sat, a ajuns la un stadiu al succesului în care sînt anulați deopotrivă ambii termeni. *Paralizia* actuală a dezvoltării istorice totale, în profitul supunerii exclusive la mișcarea independentă a economiei, face din momentul în care încep să dispară orașul și satul nu un moment de *depășire* a sciziunii lor, ci unul de distrugere simultană. Uzura reciprocă a orașului și a satului, produs al slăbiciunii mișcării istorice prin care realitatea urbană existentă ar trebui să fie depășită, iese în evidență în acest amestec eclectic al elementelor lor descompuse, ce caracterizează zonele cele mai puternic industrializate.

176

Istoria universală s-a născut în orașe și a devenit majoră în momentul victoriei decisive a orașului asupra satului. Marx consideră drept unul dintre cele mai mari merite revoluționare ale burgheziei faptul că «ea a supus satul orașului», al cărui *aer te face liber*. Dar dacă istoria orașului este istoria libertății, ea a fost și cea a tiraniei, a administrației statale care controlează satul și orașul deopotrivă. La fel, orașul n-a putut să fie încă decât terenul luptei pentru libertatea istorică și nu posesia ei. Orașul este *mediul istoriei* pentru că el este, în același timp, concentrarea puterii sociale, care face posibilă acțiunea istorică și conștiința trecutului. Tendința actuală de lichidare a orașului nu face deci decât să exprime într-o altă manieră întârzierea unei subordonări a economiei față de conștiința istorică, a unei unificări a societății recucerindu-și puterile care s-au desprins de ea.

177

«Satul demonstrează tocmai faptul contrar, izolarea și separarea» (*Ideologia germană*). Urbanismul care distruge orașele reconstituie un *pseudosat*, în care s-au pierdut atât raporturile naturale ale vechiului sat, cât și raporturile sociale directe și direct puse în discuție ale orașului istoric. Noile condiții de habitat și control spectacular recreează o nouă țărănime falsă în actualul «teritoriu amenajat»: risipirea în spațiu și mentalitatea limitată, care au împiedicat întotdeauna țărănimea să întreprindă o acțiune independentă și să se afirme ca putere istorică creatoare, redevin însușiri ale producătorilor – mișcarea unei lumi pe care o fabrică ei înșiși rămânând tot atât de străină puterii lor de înțelegere pe cât era și ritmul natural al muncii lor pentru societatea agrară. Dar când această țărănime, care constituia baza de nezdruncinat a «despotismului oriental», și a cărei fărâmițare însăși reclama centralizarea birocratică, reappare ca produs al condițiilor de dezvoltare a birocrăției statale moderne, *apatia* sa a trebuit să fie acum *istoric fabricată* și întreținută; ignoranța naturală a cedat locul spectacolului organizat al erorii. «Orașele noi» ale pseudoțărânimii tehnologice marchează clar în teren ruptura cu timpul istoric pe care s-au constituit; deviza lor ar putea fi: «Aici, nu se va întâmpla niciodată nimic și *nici nu s-a întâmplat ceva vreodată*». Este evident că forțele *absenței istorice* încep să-și compună propriul lor peisaj exclusiv datorită faptului că istoria care trebuia eliberată în orașe n-a fost încă eliberată.

178

Istoria care amenință această lume crepusculară este și forța care poate supune spațiul timpului trăit. Revoluția proletară este această *critică a geografiei umane* prin care indivizii și comunitățile trebuie să construiască locurile și evenimentele care să corespundă aproprierii, nu numai a muncii lor, ci și a istoriei lor totale. În acest spațiu mișcător al jocului, și al variațiilor liber alese ale regulilor jocului, autonomia locului poate să fie regăsită, fără a introduce din nou o legare exclusivă de pământ, și să reabiliteze prin aceasta realitatea călătoriei și a vieții înțeleasă ca o călătorie al cărei sens deplin se află în ea însăși.

179

Cea mai mare idee revoluționară despre urbanism nu este ea însăși urbanistică, tehnologică sau estetică, ci este decizia de a reconstrui integral teritoriul după nevoile puterii Consiliilor muncitorești, ale *dictaturii antistatale* a proletariatului, a dialogului executoriu. Iar puterea Consiliilor, care nu poate fi efectivă decât transformând totalitatea condițiilor existente, nu-și va putea asuma o misiune mai ușoară dacă vrea să fie recunoscută și *să se recunoască pe sine* în lumea ei.

VIII. Negarea și consumul în cultură

«Vom trăi oare îndeajuns pentru a vedea o revoluție politică, *noi*, contemporanii acestor germani? Prietene, credeți ce doriți... Atunci cînd judec Germania după istoria sa prezentă, să nu-mi spuneți că întreaga sa istorie e falsificată și că viața sa publică actuală nu reprezintă starea reală a poporului. Citiți orice ziare vreți și vă veți convinge că nu se mai termină – și veți fi de acord cu mine că cenzura nu împiedică pe nimeni să termine – cu celebrarea libertății și fericirii naționale de care ne bucurăm...»

Ruge, *Scrisoare către Marx*, martie 1843

180

Cultura este sfera generală a cunoașterii și a reprezentărilor trăitului în societatea istorică divizată în clase; ceea ce înseamnă că ea este această putere de generalizare existînd *aparte*, ca diviziune a muncii intelectuale și muncă intelectuală a diviziunii. Cultura s-a rupt de unitatea societății mitului, «atunci cînd puterea de unificare dispăre din viața omului, iar contrariile își pierd relația și interacțiunea lor vie și capătă autonomie... » (*Diferența dintre sistemele lui Fichte și Schelling*). Cîștigîndu-și independența, cultura începe o mișcare imperialistă de îmbogățire, care este în același timp și declinul independenței sale. Istoria care creează autonomia relativă a culturii și iluziile ideologice despre această autonomie se exprimă și ca istorie a culturii. Întreaga istorie cuceritoare a culturii poate fi înțeleasă ca istoria dezvăluirii insuficienței sale, ca un marș către autosuprimarea sa. Cultura este locul căutării unității pierdute. În această căutare a unității, cultura ca sferă separată este obligată să se nege pe sine.

181

Lupta dintre tradiție și inovație, care este principiul dezvoltării interne a culturii societăților istorice, nu poate fi continuată decît prin victoria permanentă a inovației. Inovația în cultură nu este totuși susținută decît de mișcarea istorică totală care, luînd cunoștința de totalitatea sa, tinde să-și depășească propriile presupoziii culturale, ducînd către suprimarea oricărei separații.

182

Avîntul cunoștințelor societății, în care comprehensiunea istoriei ei apare ca miez al culturii, capătă despre sine o cunoștință ireversibilă, exprimată în distrugerea lui Dumnezeu. Dar această «condiție primă a oricărei critici» este și obligația primă a unei critici infinite. Acolo unde nici o regulă de conduită nu se mai poate menține, fiecare *rezultat* al culturii o face să înainteze către dispariția sa. Asemeni filosofiei care și-a cîștigat deplina sa autonomie, orice disciplină devenită autonomă trebuie să eșueze, mai întîi ca pretenție de explicare coerentă a totalității sociale, iar în cele din urmă chiar ca instrumentare parțiară utilizabilă înăuntrul propriilor sale frontiere. *Lipsa de raționalitate* a culturii separate este elementul care o condamnă la dispariție, căci victoria raționalului este deja prezentă în ea ca exigență.

183

Cultura s-a născut din istoria care a distrus modul de viață al vechii lumii, dar, ca sferă separată, ea nu este decît inteligența și comunicarea sensibilă ce rămîn parțiale într-o societate *parțial istorică*. Ea este sensul unei lumi cu prea puțin sens.

184

Sfîrșitul istoriei culturii se manifestă prin două aspecte opuse: proiectul depășirii sale în istoria totală și organizarea menținerii sale ca obiect mort, în contemplarea spectaculară. Prima din aceste mișcări și-a legat destinul de critica socială, iar cealaltă de apărarea puterii de clasă.

185

Fiecare din cele două aspecte ale sfârșitului culturii există într-un mod unitar, atât în totalitatea formelor cunoștințelor cât și în cea a formelor reprezentărilor sensibile – în ceea ce era *arta* în sensul cel mai general. În primul caz, se opun acumularea de cunoștințe fragmentare care devin inutilizabile (deoarece *aprobarea* condițiilor existente trebuie, în cele din urmă, *să renunțe la propriile sale cunoștințe*) și teoria praxisului care este deținătoarea exclusivă a adevărului acestor cunoștințe, fiind singura care deține secretul folosirii lor. În al doilea caz, se opun autodistrugerea critică a vechiului *limbaj comun* al societății și recompunerea sa artificială în spectacolul comercial, reprezentarea iluzorie a neatrăitului.

186

Pierzînd comunitatea societății mitului, societatea trebuie să piardă și toate referințele unui limbaj realmente comun, pînă în clipa în care sciziunea comunității inactive poate fi depășită prin accesul la reala comunitate istorică. Din momentul în care se constituie în artă independentă în sensul modern, detașîndu-se de universul său religios prim și devenind producție individuală de opere separate, arta, ca fost limbaj comun al inacțiunii sociale, se supune în mod specific mișcării care domină istoria totalității culturii separate. Afirmarea sa independentă este începutul sfârșitului său.

187

Faptul că limbajul comunicării s-a pierdut, iată ce exprimă *în mod pozitiv* mișcarea de descompunere modernă a oricărei arte, dispariția sa formală. *În mod negativ*, această mișcare exprimă faptul că un limbaj comun trebuie să fie regăsit – nu în concluzia unilaterală care, în cazul artei din societatea istorică, *sosea întotdeauna prea tîrziu*, vorbind *altora* despre ceea ce a fost trăit fără un dialog real și admițînd această deficiență a vieții –, dar că el trebuie să fie regăsit în praxis, care reunește în sine activitatea directă și limbajul ei. Este vorba de a poseda în mod efectiv comunitatea dialogului și jocul cu timpul care au fost *reprezentate* prin opera poetico-artistică.

188

Cînd arta devenită independentă își reprezintă lumea sa în culori țipătoare, înseamnă că un moment al vieții a îmbătrînit și că el nu se lasă întinerit cu astfel de culori. El se lasă doar evocat în amintire. Măreția artei nu începe să apară decît odată cu decăderea vieții.

189

Timpul istoric care invadează arta s-a exprimat mai întîi chiar în sfera artei, odată cu *barocul*. Barocul este arta unei lumi care și-a pierdut centrul: ultima ordine mitică recunoscută de Evul Mediu, în cosmos și în cîrmuirea pămîntească – unitatea Creștinătății și fantoma unui Imperiu – s-a prăbușit. *Arta schimbării* trebuie să poarte în ea principiul efemer pe care-l descoperă în lume. Ea a ales, spune Eugenio d'Ors, «viața în schimbul eternității». Teatrul și sărbătoarea, sărbătoarea teatrală, sînt momentele dominante ale realizării baroce, în care nici o expresie artistică specifică nu capătă sens decît prin raportarea la decorul unui loc construit, la o construcție care trebuie să fie pentru ea însăși centrul de unificare; iar acest centru este *trecerea*, înscrisă ca un echilibru amenințat în dezordinea dinamică a întregului. Importanța, uneori excesivă, acordată conceptului de baroc în dezbaterile estetice contemporane, exprimă conștientizarea imposibilității unui clasicism artistic: eforturile depuse în favoarea unui clasicism ori a unui neoclasicism normativ n-au fost, de trei secole încoace, decît sumare construcții artificiale vorbind limbajul exterior al statului, cel al monarhiei absolute sau al burgheziei revoluționare drapate în stil roman. De la romantism la cubism, avem de-a face, în cele din urmă, cu o artă mereu mai individualizată a negației, urmînd cursul general al barocului și reînnoindu-se continuu pînă la fărîmițarea și negarea desăvîrșită a sferei artistice. Dispariția artei istorice, care era legată de comunicarea internă a unei elite și care își găsea baza socială semiindependentă în condițiile parțial ludice în care mai trăiau ultimele aristocrații, exprimă și faptul că societatea capitalistă este prima în care avem de-a face cu o putere de clasă care se declară lipsită de orice calitate ontologică și a cărei înrădăcinare a puterii în simpla gestiune a economiei semnifică deopotrivă pierderea oricărui *control* omenesc. Ansamblul

baroc, ce reprezintă el însuși o unitate demult pierdută pentru *creația* artistică, se regăsește oarecum în *consumul* actual al totalității trecutului artistic. Cunoașterea și recunoașterea istorică a întregii arte a trecutului, constituită retrospectiv în artă mondială, o relativizează într-o dezordine globală care dă naștere, la rîndul său, unui edificiu baroc la un nivel mai înalt, edificiu în care trebuie să se confunde producția însăși a unei arte baroce și toate resurgențele sale. Artele tuturor civilizațiilor și tuturor epocilor pot fi, pentru întâia oară, cunoscute și admise împreună. Devenind posibilă, noua «colecție de suveniruri» din istoria artei semnifică deopotrivă *sfîrșitul lumii artei*. În această epocă a muzeelor, cînd nici o comunicare artistică nu mai este posibilă, toate momentele vechi ale artei pot fi în egală măsură admise, deoarece nici unul dintre ele nu mai suferă din cauza pierderii condițiilor sale de comunicare specifice, în pierderea actuală a condițiilor de comunicare *în general*.

190

Arta, în epoca dispariției sale, ca mișcare negativă ce duce mai departe depășirea artei într-o societate istorică în care istoria nu este încă trăită, este în același timp expresia pură a schimbării imposibile. Cu cît exigența sa este mai grandioasă, cu atît veritabila sa realizare este mai departe de ea. Această artă este în mod necesar de *avangardă* și *nu este*. Avangarda sa este dispariția sa.

191

Dadaismul și suprarealismul sînt cele două curente care au marcat sfîrșitul artei moderne. Ele sînt, deși doar relativ conștient, contemporane cu ultimul mare asalt al mișcării revoluționare proletare; iar eșecul acestei mișcări, care le-a închis din nou în cîmpul artistic căruia îi proclamaseră caducitatea, este rațiunea fundamentală a imobilizării lor. Dadaismul și suprarealismul sînt în același timp legate și opuse istoric. În această opoziție, care constituie pentru fiecare partea cea mai consecventă și mai radicală a aportului său, se face simțită insuficiența internă a criticii lor, dezvoltată în mod unilateral de către fiecare. Dadaismul a vrut *să suprimă arta fără s-o realizeze*, în timp ce suprarealismul a vrut *să realizeze arta fără s-o suprimă*. Poziția critică elaborată între timp de *situaționiști* a demonstrat că suprimarea și realizarea artei sînt aspecte inseparabile ale uneia și aceleiași *depășiri a artei*.

192

Consumul spectacular care conservă vechea cultură congelată, inclusiv repetiția recuperată a manifestărilor sale negative, devine în mod explicit în sectorul său cultural ceea ce era deja în mod implicit în totalitatea sa: *comunicarea incomunicabilului*. Distrugerea extremă a limbajului poate fi de-a dreptul recunoscută aici ca o valoare pozitivă oficială, căci e vorba de a afișa o reconciliere cu starea dominantă a lucrurilor, în care orice comunicare este bucuros proclamată ca absentă. Adevărul critic al acestei distrugerii, ca viață reală a poeziei și a artei moderne, este bineînțeles ascuns, deoarece spectacolul, care are funcția de *a face uitată istoria în cultură*, aplică în pseudonoutatea mijloacelor sale moderniste strategia însăși care îl constituie și pe el în profunzime. Astfel, se poate da drept nouă o școală de neoliteratură care afirmă că pur și simplu contemplă scrisul de dragul scrisului. De altfel, alături de simpla proclamare a frumuseții suficiente a dispariției comunicabilului, tendința cea mai modernă a culturii spectaculare – și cea mai atașată de practica represivă a organizării generale a societății – încearcă să recompună prin «lucrări de ansamblu» un mediu neoartistic complex pornind de la elemente descompuse. Si asta e vizibil mai ales în încercările de integrare a rămășițelor artistice sau a hibridilor estetic-tehnici în urbanism. Aceasta reprezintă traducerea, în planul pseudoculturii spectaculare, a aceluia proiect general al capitalismului dezvoltat care urmărește să surprindă muncitorul izolat ca «personalitate bine integrată în grup», tendința descrisă, de altfel, de sociologia americană recentă (Riesman, Whyte etc.). Avem de-a face pretutindeni cu același proiect al unei *restructurări fără comunitate*.

193

Cultura transformată în întregime în marfă trebuie să devină și marfa-vedetă a societății spectaculare. Clark Kerr, unul dintre ideologii cei mai înverșunați ai acestei tendințe, a calculat că procesul complex de

producere, distribuire și consumare a *cunoștințelor* înghite anual 29% din produsul național în Statele Unite; el preconizează că cultura trebuie să devină în a doua jumătate a acestui secol forța motrice în dezvoltarea economiei, așa cum a fost automobilul în prima sa jumătate și căile ferate la sfârșitul secolului trecut.

194

Ansamblul cunoștințelor care continuă să se dezvolte actualmente ca și gândire a spectacolului trebuie să justifice o societate fără justificări și să se constituie în știință generală a falsei conștiințe. Ea este în întregime condiționată de faptul că nu poate și nici nu vrea să-și gândească propria sa bază materială în sistemul spectacular.

195

Gândirea organizării sociale a aparenței este ea însăși ocultată de *subcomunicarea* generalizată pe care o apără. Ea nu știe că la originea tuturor lucrurilor din lumea sa se află conflictul. Specialiștii puterii spectacolului, putere absolută în interiorul sistemului său al limbajului fără răspuns, sînt totalmente deformați de experiența lor a disprețului și a reușitei lui, căci ei își văd disprețul confirmat prin cunoașterea *omului demn de dispreț*, care este realmente spectatorul.

196

În gândirea specializată a sistemului spectacular se operează o nouă împărțire a sarcinilor, pe măsură ce perfecționarea însăși a acestui sistem pune noi probleme: pe de o parte, *critica spectaculară a spectacolului* este întreprinsă de către sociologia modernă care studiază separația cu ajutorul exclusiv al instrumentelor conceptuale și materiale ale separației; pe de altă parte, *apologia spectacolului* se constituie în gândire a negîndirii, în *vitare certificată* a practicii istorice, în diversele discipline din care își extrage sevele structuralismul. Totuși, falsa disperare a criticii nedialectice și falsul optimism al purei publicități a sistemului sînt identice ca și gândire supusă.

197

Sociologia care a început să pună în discuție, mai întii în Statele Unite, condițiile de existență create de actuala dezvoltare, deși a reușit să adune o mulțime de date empirice, nu cunoaște în nici un fel adevărul propriului său obiect, deoarece nu descoperă în el acea critică ce îi este, de fapt, immanentă. Astfel încît tendința sincer reformistă a acestei sociologii nu se sprijină decît pe morală, pe bunul simț, pe apeluri fără nici o aluzie la măsură etc. O asemenea manieră de a critica, dat fiind că nu cunoaște negativul ce se află în miezul lumii sale, nu face decît să insiste asupra descrierii unui anume surplus negativ care ar părea că o deranjează îngrozitor la suprafață, ca un fel de proliferare parazitară irațională. Această bunăvoință indignată care, chiar și așa, nu reușește să condamne decît consecințele exterioare ale sistemului, se crede critică, uitînd însă caracterul esențialmente *apologetic* al presupuzițiilor și metodei sale.

198

Cei care denunță absurditatea sau pericolele îndemnului la risipă în societatea abundenței economice nu știu la ce servește risipa. În numele raționalității economice, ei îi denunță nerecunoscători pe fideli gardieni iraționali fără de care puterea acestei raționalități s-ar nărui. Boorstin⁴⁸, de exemplu, care descrie în *Imaginea* consumul de mărfuri din spectacolul american, nu atinge niciodată conceptul de spectacol, deoarece e convins că poate lăsa în afara acestei dezastruoase exagerări viața privată sau noțiunea de «marfă cinstită». El nu înțelege că marfa însăși a făcut legile a căror aplicare «cinstită» trebuie să creeze atît realitatea distinctă a vieții private, cît și posibila sa recucerire ulterioară prin consumul social de imagini.

⁴⁸ Daniel Joseph Boorstin, istoric și eseist american contemporan, autor al unor lucrări precum: *History of Americans* sau *Image. A guide to pseudo-events in America*.

Boorstin descrie excesele unei lumi care ne-a devenit străină ca pe niște excese străine lumii noastre. Dar baza «normală» a vieții sociale, la care el se referă implicit atunci când descrie dominația superficială a imaginilor în termeni de judecată psihologică și morală, ca fiind produsul «extravagantelor noastre pretenții» nu are nici o realitate, nici în cartea sa și nici în epoca sa. El nu poate înțelege toată profunzimea unei societăți a imaginii, deoarece viața omenească despre care vorbește se situează, pentru el, undeva în trecut, inclusiv în trecutul resemnării religioase. *Adevărul* acestei societăți nu este nimic altceva decât *negarea* acestei societăți.

Sociologia care se crede în stare să izoleze din ansamblul vieții sociale o raționalitate industrială funcționând în mod aparte, poate merge pînă la a izola din mișcarea industrială globală tehnicile de reproducere și de transmitere. Astfel poate Boorstin să găsească drept cauză a situației pe care o descrie nefericita ciocnire, cu totul întâmplătoare, dintre un prea complex aparat tehnic de difuzare a imaginilor și o prea puternică înclinație a oamenilor epocii noastre către pseudosenzațional. În consecință, spectacolul s-ar datora faptului că omul modern ar fi prea spectator. Boorstin nu înțelege că proliferarea «pseudoevenimentelor» prefabricate, pe care o denunță, decurge din simplul fapt că oamenii, în realitatea masivă a vieții sociale actuale, nu trăiesc ei înșiși evenimente. Deoarece istoria însăși bîntuie prin societatea modernă ca o stafie, se construiesc pseudoistorii la toate nivelurile consumului vieții, pentru a proteja echilibrul fragil al actualului *timp înghețat*.

Afirmarea stabilității definitive a unei scurte perioade de îngheț a timpului istoric este baza incontestabilă, conștient sau nu proclamată, a actualei tendințe către o sistematizare *structuralistă*. Punctul de vedere pe care se situează gîndirea antiistorică a structuralismului este cel al eternei prezențe a unui sistem care n-a fost niciodată creat și care nu va sfîrși niciodată. Visul dictaturii unei structuri prealabile inconștiente asupra oricărui praxis social s-a putut naște în mod abuziv din modelele de structuri elaborate în lingvistică și etnologie (chiar și în analiza funcționării capitalismului), modele *deja abuziv înțelese în aceste circumstanțe*, fie și numai pentru ca o gîndire universitară de *cadre medii*, ușor de satisfăcut, gîndire cu totul înfundată în elogiul fascinat al sistemului existent, reduce abrupt orice realitate la existența sistemului.

Ca în orice știință socială istorică, trebuie avut întotdeauna în vedere, pentru înțelegerea categoriilor «structuraliste», faptul că ele exprimă forme de existență și condiții de existență. La fel cum nu se poate aprecia valoarea unui om după părerea pe care o are despre el însuși, tot așa nu se poate aprecia – și admira – această societate determinată, admitînd ca veridic în mod indiscutabil limbajul în care își vorbește sieși. «Nu se pot aprecia asemenea epoci de transformare după conștiința pe care epoca o are despre asta; dimpotrivă, trebuie să explicăm conștiința cu ajutorul contradicțiilor vieții materiale...»⁴⁹. Structura e fiică a puterii prezente. Structuralismul este *gîndirea garantată de stat* care concepe ca absolute condițiile actuale ale «comunicării» spectaculare. Modul său de a studia codul mesajelor în el însuși nu este decît produsul și recunoașterea unei societăți în care comunicarea există sub forma unei avalanșe de semnale ierarhice. Astfel încît nu structuralismul este cel care servește la confirmarea validității transistorice a societății spectacolului, ci, dimpotrivă, societatea spectacolului, impunîndu-se ca realitate masivă, servește la confirmarea visului rece al structuralismului.

⁴⁹ Karl Marx, Prefață la *Contribuți la critica economiei politice*. Fragmentul precis în limba română sună astfel: «După cum un individ oarecare nu poate fi judecat după ceea ce gîndește despre sine, tot astfel o asemenea epocă de revoluție nu poate fi judecată prin prisma conștiinței sale. Dimpotrivă, această conștiință trebuie explicată prin contradicțiile vieții materiale, prin conflictul existent între forțele de producție sociale și relațiile de producție.» (Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, vol. 13, Editura Politică, București, 1962, p. 9).

Conceptul critic de *spectacol* poate fi și el, fără îndoială, vulgarizat într-o oarecare formulă găunoasă a retoricii sociologico-politice pentru a explica și denunța în mod abstract totul și pentru a servi astfel apărării sistemului spectacular. Căci e evident că nici o idee nu poate conduce dincolo de spectacolul existent, ci numai dincolo de ideile existente despre spectacol. Pentru a distruge efectiv societatea spectacolului, e nevoie de oameni care să pună în acțiune o forță practică. Teoria critică a spectacolului nu e adevărată decît unificîndu-se cu curentul practic al negării în societate, iar această negare, ca reluare a luptei de clasă revoluționare, va deveni conștientă de ea însăși dezvoltînd critica spectacolului, care este teoria condițiilor sale reale, a condițiilor practice ale opresiunii actuale și care dezvăluie, în schimb, secretul a ceea ce poate ea să fie. Această teorie nu așteaptă minuni de la clasa muncitoare. Ea consideră noua formulare și realizarea exigențelor proletare ca o muncă de lungă durată. Pentru a distinge în mod artificial lupta teoretică de lupta practică – căci pe baza definită aici constituirea însăși și transmiterea unei asemenea teorii nu pot fi concepute fără o *practică riguroasă* – va trebui, cu siguranță, ca drumul obscur și dificil al teoriei critice să devină parte integrantă a mișcării practice acționînd la scara societății.

Teoria critică trebuie să se comunice în propriul său limbaj. Acesta este limbajul contradicției, care trebuie să fie dialectic în forma sa, așa cum este și în conținut. El este critică a totalității și critică istorică. El nu este un «grad zero al scriiturii», ci răsturnarea sa. El nu este o negare a stilului, ci stilul negării.

După regulile limbajului dominant și pentru gustul pe care acestea l-au educat, expunerea teoriei dialectice este, prin chiar stilul său, un scandal și o monștruozitate, deoarece în utilizarea pozitivă a conceptelor existente, el include și inteligența *fluidității* lor regăsite, a distrugerii lor necesare⁵⁰.

Acest stil, care conține propria sa critică, trebuie să exprime dominația criticii prezente *asupra întregului său trecut*. Prin el, modul de expunere a teoriei dialectice dă seama de spiritul negativ care o animă. «Adevărul nu seamănă cu produsul în care nu mai găsim urma uneltei»⁵¹ (Hegel). Această conștiință teoretică a mișcării, în care urma însăși a mișcării trebuie să fie prezentă, se manifestă prin *răsturnarea* relațiilor stabilite între concepte și prin *deturnarea* tuturor achizițiilor criticii anterioare. Răsturnarea genitivului este o asemenea expresie a revoluțiilor istorice, consemnată în forma gîndirii, și care a fost considerată ca stilul epigramatic al lui Hegel. Preconizînd, după întrebuițarea sistematică pe care i-o dăduse Feuerbach, înlocuirea subiectului cu predicatul, tînărul Marx a atins cel mai înalt nivel de consecvență în utilizarea acestui *stil insurecțional* care, din filosofia mizeriei, extrage mizeria filosofiei. Deturnarea supune subversiunii concluziile critice anterioare fixate ca adevăruri respectabile, adică transformate în minciuni. Kierkegaard utilizase deja acest procedeu în mod deliberat, adăugîndu-i și denunțarea sa: «Dar, în ciuda tuturor farselor și a ocolișurilor, la fel cum dulceața regăsește întotdeauna rafturile cămării, și tu sfîrșești mereu prin a scăpa un cuvîntel ce nu-ți aparține și care tulbură prin amintirea pe care o trezește» (*Fărîme filosofice*). Necesitatea de a păstra *distanța* față de ceea ce a fost falsificat și transformat în adevăr oficial determină această utilizare a deturnării, astfel mărturisită de Kierkegaard în aceeași carte: «O singură remarcă în legătură cu numeroasele tale aluzii prin care îmi

⁵⁰ Marx spune în Postfață la ediția a doua a *Capitalului*: «În forma ei mistificată, dialectica a devenit o modă în Germania, deoarece se părea că proslăește starea de lucruri existentă. În forma ei rațională, dialectica inspiră burghezii și ideologilor ei doctrinări indignare și oroare, pentru că în înțelegerea pozitivă a realității existente ea include totodată înțelegerea negării acestei realități, a pieririi ei necesare, pentru că ea privește fiecare formă realizată în mișcare, adică și sub aspectul ei trecător...» (în *vol. cit.*, p. 27).

⁵¹ Prefață la *Fenomenologia spiritului*. Virgil Bogdan traduce fragmentul astfel: «... inegalitatea... nu este adevă... în felul în care unealta răine în afara vasului lucrat, ci inegalitatea, ca fiind negativul, ca fiind Sinele, este încă nemijlocit prezentă în adevărul ca atare.» (*ed. cit.*, p. 29).

reproșezi că amestec spusele mele cu vorbe împrumutate. Nu voi nega asta și nici nu-ți voi ascunde că am făcut-o intenționat și că, într-o continuare la această broșură, dacă o voi scrie vreodată, am intenția să spun lucrurilor pe adevăratul lor nume și să îmbrac problema într-un costum istoric».

207

Ideile se îmbunătățesc. Sensul cuvintelor contribuie la asta. Plagiatul e necesar. Progresul îl implică. El urmărește îndeaproape fraza unui autor, se servește de expresiile sale, șterge o idee falsă, o înlocuiește cu una justă.

208

Deturnarea este opusul citării, al autorității teoretice mereu falsificate prin simplul fapt că a devenit citat; fragment smuls din contextul său, din mișcarea sa și, în cele din urmă, din epoca sa, ca referință globală, precum și din opțiunea precisă ce era înăuntrul acestei referințe, precis recunoscută sau eronată. Deturnarea este limbajul fluid al antiideologiei. Ea apare în comunicarea ce știe că nu poate să pretindă că deține vreo garanție în ea însăși și în mod definitiv. Deturnarea este în cel mai înalt grad limbajul pe care nici o referință trecută și supracritică nu-l poate confirma. Dimpotrivă, propria sa coerență este cea care, prin ea însăși și prin faptele practicabile, poate să confirme vechiul nucleu de adevăr pe care-l reduce. Deturnarea nu și-a întemeiat cauza pe nimic din afara propriului său adevăr ca și critica prezentă.

209

Ceea ce apare în mod deschis ca *deturnat* într-o formulare teoretică, dezmințind orice autonomie durabilă a sferei teoreticului exprimat și făcând să intervină *prin această violență* acțiunea care tulbură și distruge orice ordine existentă, pune în evidență faptul că această existență a teoreticului nu este nimic prin ea însăși și nu se poate cunoaște decât odată cu acțiunea istorică și cu *corectarea istorică*, simbol al veritabilei sale fidelități.

210

Negarea reală a culturii este singura în stare să-i mai conserve sensul. Ea nu mai poate fi *culturală*. În acest fel, ea este ceea ce rămîne, oarecum, la nivelul culturii, deși într-o accepțiune cu totul diferită.

211

În limbajul contradicției, critica culturii se prezintă *unificată*: în măsura în care ea domină întregul culturii – cunoașterea sa și poezia sa –, și în măsura în care nu se mai separă de critica totalității sociale. Această *critică teoretică unificată* este singura care merge în întâmpinarea *practicii sociale unificate*.

IX. Ideologia materializată

«Conștiința de sine este *în și pentru sine* atunci cînd și prin aceea că ea este în și pentru sine pentru o altă conștiință-de-sine; adică ea este doar ca ceva recunoscut.

Hegel, *Fenomenologia spiritului*⁵²

212

Ideologia este *baza* gîndirii unei societăți de clasă, în cursul conflictual al istoriei. Faptele ideologice n-au fost niciodată simple himere, ci conștiința deformată a realităților și, ca atare, factori reali exercitînd, la rîndul lor, o reală acțiune deformatoare; cu atît mai mult, *materializarea* ideologiei pe care o antrenează reușita concretă a producției economice autonomizate, în forma spectacolului, confundă practic cu realitatea socială o ideologie care a putut să croiască din nou tot realul după modelul său.

213

Cînd ideologia, care este voința *abstractă* de universal și iluzia lui, este legitimată prin abstractia universală și prin dictatura efectivă a iluziei în societatea modernă, ea nu mai reprezintă lupta voluntaristă a fragmentarului, ci triumful său. De aici, pretenția ideologică își dobîndește un fel de banală exactitudine pozitivistă: ea nu mai este o alegere istorică, ci o evidență. Într-o asemenea afirmare, *numele* particulare ale ideologiei au dispărut. Nici măcar partea de muncă propriu-zisă ideologică în serviciul sistemului nu mai poate fi concepută decît ca recunoaștere a unui «soclu epistemologic» ce se vrea dincolo de orice fenomen ideologic. Ideologia materializată este lipsită ea însăși de un nume, după cum e lipsită și de un program istoric comunicabil. Aceasta înseamnă că istoria *ideologiilor* a luat sfîrșit.

214

Ideologia, pe care întreaga sa logică internă o conducea către «ideologia totală», în sensul lui Mannheim, despotism al fragmentului care se impune ca pseudocunoaștere a unui *tot* imobil, viziune *totalitară*, s-a împlinit acum în spectacolul imobilizat al non-istoriei. Împlinirea sa înseamnă și dizolvarea sa în ansamblul societății. Odată cu *disoluția practică* a acestei societăți trebuie să dispară și ideologia, *ultima nesăbuință* care blochează accesul la viața istorică.

215

Spectacolul este ideologia prin excelență, pentru că el expune și manifestă în toată plenitudinea sa esența oricărui sistem ideologic: sărăcirea, aservirea și negarea vieții reale. Spectacolul este efectiv «expresia separației și îndepărtării omului de om». «Noua *putere* a înșelătoriei» concentrată în el își are baza în această producție prin care «odată cu masa obiectelor se mărește și... noul domeniu al ființelor străine cărora omul le este aservit». Acesta e stadiul suprem al unei expansiuni care a întors nevoia împotriva vieții. «Nevoia de bani este deci adevărata nevoie produsă de economia politică și singura nevoie pe care ea o produce» (*Manuscrisele economico-filosofice*). Spectacolul extinde la nivelul întregii vieți sociale principiul pe care Hegel, în *Realphilosophie* de la Iena, îl consideră a fi principiu banului: el este «viața a ceea ce e mort, mișcîndu-se în sine însuși».

216

Împotriva proiectului schițat în *Tezele despre Feuerbach* (realizarea filosofiei în praxisul care depășește opoziția dintre idealism și materialism), spectacolul păstrează și impune în pseudoconcretul universului său caracteristicile ideologice atît ale materialismului cît și ale idealismului. Aspectul contemplativ al vechiului materialism care concepe lumea ca reprezentare și nu ca activitate – și care idealizează în cele din urmă materia – s-a desăvîrșit în spectacol, unde lucrurile concrete devin automat stăpîne ale vieții sociale. În mod reciproc, *activitatea visată* a idealismului se împlinește în egală măsură în spectacol, prin mijlocirea tehnică a semnelor și semnalelor – care materializează în cele din urmă un ideal abstract.

⁵² G.W.F. Hegel, *Fenomenologia spiritului*, B, «Conștiință-de-sine», IV.A, *ed. cit.*, p. 112.

217

Paralelismul stabilit de Gabel, în *Falsa conștiință*, între ideologie și schizofrenie trebuie să fie plasat în acest proces economic de materializare a ideologiei. Ceea ce ideologia era deja, societatea a devenit acum. Dezinsertia praxisului și falsa conștiință antidialectică ce o însoțește, iată ce s-a impus fiecărei clipe a vieții cotidiene supusă spectacolului, fapt ce trebuie înțeles ca o manieră de organizare sistematică a «deficienței facultății de întâlnire» și înlocuirea ei cu un *fapt halucinatoriu social*: falsa conștiință a întâlnirii, «iluzia întâlnirii». Într-o societate în care nimeni nu mai poate fi *recunoscut* de ceilalți, fiecare individ devine incapabil să-și recunoască propria realitate. Ideologia e la ea acasă; separația și-a construit propria lume.

218

«În tablourile clinice ale schizofreniei, spune Gabel, decadența dialecticii totalității (avînd ca formă extremă disocierea) și decadența dialecticii devenirii (avînd ca formă extremă catatonie) par a fi solidare.» Conștiința spectatoare, prizonieră a unui univers aplatizat, limitat de *ecranul* spectacolului, în spatele căruia a fost deportată propria sa viață, nu mai cunoaște decît *interlocutori fictivi* care îi vorbesc unilateral despre marfa lor și despre politica mărfii lor. Spectacolul, în toată întinderea sa, este «semnul ei în oglindă». Aici se pune în scenă falsă ieșire dintr-un autism generalizat.

219

Spectacolul, care este ștergerea limitelor dintre eu și lume prin sfărîmarea eului asediat de prezența-absența lumii, este totodată și ștergerea limitelor dintre adevărat și fals, prin refularea oricărui adevăr trăit sub *prezența reală* a falsității pe care o asigură organizarea aparenței. Cel care-și îndură pasiv soarta sa din ce în ce mai străină este împins așadar către o nebunie ce reacționează iluzoriu la această soartă, recurgînd la tehnici magice. Recunoașterea și consumul de mărfuri se află în miezul acestui pseudorăspuns la o comunicare fără răspuns. Nevoia de imitație pe care o resimte consumatorul este tocmai nevoia infantilă, condiționată de toate aspectele deposedării sale fundamentale. În limbajul lui Gabel, aplicat unui cu totul alt nivel patologic, «nevoia anormală de reprezentare compensează aici sentimentul chinului de a se afla la marginea existenței».

220

Dacă logica falsei conștiințe nu se poate cunoaște pe ea însăși în mod veridic, căutarea adevărului critic despre spectacol trebuie să fie și ea o critică adevărată. Ea trebuie să lupte practic printre dușmanii ireconciliabili ai spectacolului și să fie de acord să lipsească acolo unde și ei lipsesc. Legile gândirii dominante, punctul de vedere exclusiv al *actualității*, sînt cele pe care voința abstractă a eficacității imediate le recunoaște atunci cînd se precipită către compromisurile reformismului sau ale acțiunii comune a rămășițelor pseudorevoluționare. Prin aceasta, delirul s-a reconstituit tocmai pe poziția care pretinde că-l combate. În schimb, critica ce trece dincolo de spectacol trebuie să *știe să aștepte*.

221

A se emancipa de bazele materiale ale adevărului inversat, iată în ce constă autoemanciparea epocii noastre. Această «misiune istorică de instaurare a adevărului în lume» nu pot s-o îndeplinească nici individul izolat și nici mulțimea atomizată supusă manipulărilor, ci numai și întotdeauna clasa care este capabilă să reprezinte dispariția tuturor claselor, reducînd toată puterea la forma dezalienantă a democrației realizate, Consiliul în care teoria practică se controlează pe sine și își observă acțiunea. Si asta numai acolo unde indivizii sînt «direct legați de istoria universală», numai acolo unde dialogul s-a înarmat pentru a-și impune propriile condiții.

Biblioteca Anarhistă

Guy Debord
Societatea spectacolului
1998

Traducere și note de Ciprian MIHALI și Radu STOENESCU

ro.theanarchistlibrary.org